T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM LIBRI
QUI SUPERSUNT OMNES

CUM INTEGRIS JO. FREINSHEMII SUPPLEMENTIS

PRÆMITTITUR VITA

A JACOBO PHILIPPO TOMASINO CONSCRIPTA

CUM NOTITIA LITERARIA

ACCEDIT INDEX

STUDIIS SOCIETATIS BIPONTINÆ

EDITIO ACCURATA

BIPONTI
Ex Typographia Societatis
CIↃIↃCCLXXXIV

TITUS LIVIUS.

TITI LIVII PATAVINI VITA

A. JACOBO PHILIPPO TOMASINO CONSCRIPTA.*.

TITI LIVII PATAVINI civis, & Hiſtorici præſtantiſſimi, qui res geſtas Romanorum eloquentia mira digeſſit, *effigiem* veneramur hoc loco; quæque de illo monumenta paſſim exarata leguntur, colligimus, ut amantes Hiſtoriæ, & Antiquitatis ſtudioſi, quique uno intuitu ſalutare eandem, tantique viri virtutes, & gloriam æmulari poſſint. Vitam ejus & decora plurimi tetigere. Unuſquiſque in eo celebrando ſecum & cum aliis certat. Latini Germanique ſcriptores omnes ſingularem illius præſtantiam admirantur. Nullus eſt, quem dictionis illius candor ac lepor non in ſui commendationem & amorem rapiat vel invitum. Ego ſane, etſi me hæ quoque deliciæ tangant, amore patriæ ductus, cui natus hiſtoricus talis ac tantus, felicibus hiſce temporibus, quibus, Te duce & auſpice, illuſtriſſi-

* Jac. Philippi Tomaſini Epiſcopi Æmonienſis Titus Livius Patavinus. Editio noviſſima, aucta, emendata & figuris æneis adornata. Amſt. Sumptibus Andr. Friſii. 1670. 16.

me & excellentiſſime *Moline*, literarum omnium ſtudia reviviſcunt, & antiqua quæque monumenta lucem hauriunt, non tam *T. Livii vultum*, quam *vitam* ejus, *natales* ſcilicet, *parentes*, *mores*, *ſtudia*, *honores*, *facinora*, *monumenta*, *mortem* ob oculos tum noſtris, tum poſteris mihi proponenda duxi, claris ab ejus *natalibus* ſic exorſus.

CAPUT I.

LIVII natales, patria, parentes, educatio, ſtudia.

TITUM LIVIUM Patavii, bonarum artium emporii, clariſſimis e parentibus natum, nemo ambigit. Exſtant graviſſimorum virorum teſtimonia multa, quæ nos *genus* ejus & *patriam* ignorare non ſinunt. Aſinius ipſe Pollio Patavinum illum agnovit, dum Patavinitatem ejus animadvertit. Symmachus epiſtola XVIII non alibi ortum voluit: non alibi Sydonius in Panegyrico Anthemii: non alibi denique Martialis, cum ad Licinianum ſcripſit Libro I Epigrammatum:

Cenſetur Apona Livio ſuo tellus,
Stellaque, nec Flacco minus.

Livium quoque Patavii natum Statius Papinius duxit, cum illum *alumnum Timavi* dixit. Id ipſum Albertinus Muſſatus innuit in prologo Hiſtoriæ ſuæ

de geſtis Henrici VII Auguſti, *archigraphum Patavinum* vocans *T. Livii* ſtilum, quod illi contigiſſet ſub Patavino cœlo lucis hujus communis uſura frui. Unde in Carminibus ſuis Muſſatus idem, ſemet ibi loci explicans, cecinit:

Plaudeat archigraphi ſi non mihi tibia Livi.

Subſcribunt his Merulæ duo, Gaudentius ſcilicet, lib. II Antiq. Galliæ Ciſalpinæ cap. XI, Patavinam urbem *T. Livio* Hiſtorico & Oratore facundiſſimo maxime nobilitatam tradens, & Paulus Libro III Coſmographiæ Par. II his verſibus, qui ſunt Adriani Romani in Theatro Urbis:

Salve Urbs, doctiloquis ſedes aptiſſima Muſis,
Magna loco, ſpatioſa foris, placidiſſima cœli
Temperie, muroque triplex, latiſſima foſſis,
Et magnis celebrata viris. Hac Livius, ille
Hiſtoriæ pater, eſt genitus: ſervantur eodem
Illius oſſa loco, ſtatuis, tituloque ſuperbo,
Hic, ubi juncta foro nullis fulcita columnis
Plumbea marmorei pulchre ſtant tecta Palati.

Inde Sabellicus, ſcriptor inſignis, in Oratione, quam habuit in *Livium*, ſic ejus in laudem exorditur: *Cum totam Livii vitam inſpicio, omnia illi affuiſſe videntur, quæ ad felicitatem conſequendam pertinere creduntur, celebris patria, populare nomen, temporum felicitas, maturitas ſtudiorum, ſublimis ad*

ſcribendum materia, ſummi Principis favor, & in ſtudioſos beneficentia, ut benignior natura larga manu tot & tanta in unum contulerit, quot & quanta in alium eorum, qui Hiſtoriam ſcripſerunt, quod ſciam, neminem. In quibus perſcribendis, ornandis, diſponendis non ſolum ille non ſibi defuit: ſed (quod eſt omnium judicium, ipſeque ſtudiorum exitus demonſtrat) longe etiam ſuperfuit. Nunc quod ad patriam attinet. Quid ſecundum Romam fuit olim tota Italia Patavio clarius? cujus urbis ſi originem quæras, ab Ilio eſt: ſi auctorem originis, Antenor condidit, Trojanorum poſt Priamum, celeberrimus: ſi opes, centum & amplius hominum millia olim miſit ad bellum, CCCC equeſtris ordinis ex ſuo corpore cenſuit: ſi eruditionem, omnium bonarum artium eſt hodie domicilium: & quod omnium maximum eſt, maximeque conſpicuum, cum per hæc ſatis eſſet nobilis, clariſſimo partu multo facta eſt nobilior.

Fuere nihilominus, qui non *Patavii*, ſed *Aponi*, natum illum traderent, Martialis auctoritate freti, & in his Sigonius, cujus iſta ſunt in Opuſculo de Hiſtoricis Romanis: *T. Livius Patavinus e vico Aponi, calidis aquis celebri, ab Urbe condita ad Neronis Druſi obitum, qui fuit anno Urbis IↃCCXII, libros Hiſtoriarum conſcripſit.* Sed in epigrammatario Vate *Apona tellus*, *urbem Patavinam* ſonat, ab Apono, nobili haud procul ab illa fonte, celebrato

multis; ſed inprimis Claudiani Poemate ſingulari. Quidam etiam *Titulo*, Vico non ignobili inter Euganeos colles, *T. Livii* natales adſcribunt, indeque *Titi* prænomen illius trahunt. Atqui *Titus* prænomen Romanum erat: ob idque credendum potius, *Tituli* vicum a *Livio* noſtro dictum, quam illi prænomen de ſuo nomine peperiſſe. Verum enimvero abutentis eſt otio hujuſmodi ſomnia literis conſignare.

Quid quod Liviam Familiam inter nobiles & illuſtres Patavinas locant inſcriptiones multæ: nec ulla earum *Livium* Titulenſis villici filium fuiſſe prodit? quin & illum editum præſtantiſſimo patre (licet nobis illius nomen vetuſtas inviderit) liberalis ejus educatio, ſtudia, & acceſſus Romam, ut Auguſtæ aulæ inſerviret, facere palam poſſunt.

Natus ille porro Patavii, an. m. MMMMMCXLII, Olympiade CLXXX, anno II, quo & natus M. Valerius Meſſala, teſte D. Hieronymo in Chronicis, quem laudat etiam Voſſius Lib. I de Hiſtoricis Latinis, & Cremutius Cordo apud Tacitum Lib. IV Annalium.

Primo ætatis vere ſingulare ſtatim illius ingenii acumen emicuit, cujus in fronte, vultu, & oculis habitare humanitas, fides in pectore, gravitas demum & comitas unanimes videbantur.

Nihil eo venuſtius, nihil amabilius fingi poterat

Factus erat omnino ad ſtudia, laboreſque ferendos, quos ſecum illa perpetuo trahunt, excellenti quadam animi magnitudine præditus, & ad ſummas res agendas ſemper intenta. Quamobrem a parentibus in literariam palæſtram miſſus, egregia ſua indole, ingenio perſpicaci, vaſta memoria, primis in artibus mire profecit. Mox Philoſophiæ opera præſtita, naturæ totius arcana exhauſit. Inde Juriſprudentiæ & Politicæ ſe totum addixit, ut ornatum verborum & copiam, naturæ donum, ſententiarum ponderibus augeret. Ad hæc eximias animi ſui dotes, præclariſſimis e natalibus uberrime derivatas, ſummo ſtudio jugique labore cœpit excolere, quo poſſet ubique terrarum & gentium ceteris elucere. Varietate quidem ſententiarum & idiomatum, inſignique ſermonis & orationis ſupellectile ſatis jam inſtructus domi, ſecretum larem pertæſus & patriam, alio vocatus eſt: & inprimis Romam, ut eo in theatro univerſi orbis præſtantiæ ſuæ radios undequaque diffunderet, explicaret.

CAPUT II.

ACCESSUS ejuſdem Romam & res ibi loci geſtæ.

ROMAM igitur acceſſit, Patavio relicto, Livius, aureo vigente ſeculo Auguſti Cæſaris, qui totius terrarum orbis habenas moderabatur unus, pacatis

ubique rebus, ſedatis bellis, Jani templo ter clauſo, ex Suetonii fide in illius vita, Cap. XII, Oroſii, lib. VI, Cap. XXII, Dionis, lib. LI, & Æde Muſarum aperta, verus literarum & literatorum *Patronus* ac *Pater*, qui *Tibi*, *Senator ampliſſime*, tituli nunc debentur. Auguſto nempe ſub principe, pulchriores literæ, ac ſplendidiores artes, quaſi vepribus exutæ, florido late germine pullularunt: Romamque, tunc rerum dominam, viri quique docti ex omni terrarum orbis angulo convolabant. Hic Livius tantæ urbis majeſtatem mentis & corporis acie contemplatus, Auguſtum ſibi primo in limine, nec abſque munere, venerandum duxit. Quamobrem *Dialogos*, quos in urbe patria de *Philoſophia* conſcripſerat, Auguſto detulit, dicavitque lubens ac libens. Excepit illos Imperator acerrimus ingeniorum æſtimator & cultor, hilari, qua fronte talia conſuerat, & in iis auctoris præſtantiam demiratus, Livium ſtatim in ſui tutelam recepit, ampliſſimis ante muneribus exornatum. Patuit illi tandem ad Herois tanti familiaritatem aditus: ideoque ſcriptum reliquit Cremutius: *T. Livius eloquentiæ ac fidei præclarus in primis, cum Pompejum tantis laudibus tulit, ut Pompejanum eum Auguſtus appellaret, neque id amicitiæ eorum offecit.* Pertinet illud etiam ad Livii noſtri nomen & famam, quod a Suetonio literis proditum accepimus in Claudii vita,

unum illum e cunctis præstantissimis Rhetoribus ævi sui Claudio Cæsari adolescenti præceptorem datum, ut illum eloquentiæ studiis & dignis imperio moribus informaret. Facit huc etiam, quod ipsemet Livius testatus est lib. IV, ubi loci Augustum templorum conditorem aut restitutorem appellat.

Historiam Romanarum rerum sub Augusto Cæsare collegit, & juvenem Claudium, eandem ut scriberet, adhortatus est, ingenii illius præstantia probe cognita & perspecta. Arripuit Livii consilium Claudius, & justam historiam instituit, qua de re Suetonius testis, in illius vita, cap. XLI: *Historiam in adolescentia, hortante T. Livio, Sulpitio vero Flavo etiam adjuvante, scribere aggressus est.* Et paulo post: *In principatu quoque & scripsit plurimum, & assidue recitavit per lectorem. Initium autem sumsit historiæ post cædem Cæsaris Dictatoris. Sed & transiit ad inferiora tempora, cœpitque a pace civili; cum sentiret, neque libere, neque vere sibi de superioribus tradendi potestatem relictam, correptus sæpe & a matre, & ab avia. Prioris materiæ duo volumina, posterioris unum & quadraginta reliquit. Composuit & de vita sua octo volumina, magis inepte, quam ineleganter*, &c. Priscianus etiam lib. VI, fragmentum ex Historiarum Claudii libro quarto citat; & ex octavo Diomedes lib. I. Quæ inter fragmenta Q. Claudii Quadrigarii relata notat a viris doctis Vossius lib. I. de Historicis La-

tinis, cap. XXV. Hujus occaſione facile credere eſt, multa collegiſſe Livium, nec non & ex Auguſti Cæſaris opera, qui pariter Romanam Hiſtoriam conſcripſit, alia quamplurima annotaſſe, quibus demum ex omnibus, ut Cæſarum iſtorum, aliorumque deſideriis ſatisfaceret, Hiſtoriam ampliſſimam ſibi conſcribendam ſtatuerit, &, quod privatis commentariis ſepoſuerat, latius explicarit, diffuderitque in Hiſtoriæ campum. Quam exorſus ab U. C. eandem perduxiſſe fertur uſque ad bellum Germanicum Druſi, Auguſti Cæſaris privigni. Eam vero partim Romæ contexuit, partim Neapoli, ubi, animi recreandi gratia, morabatur interdum, & otio inibi dulci perfruens, Romanorum geſta immortali facundia immortalitati dicabat, Stephano Vinando Pighio teſte in Hercule ſuo Prodicio, ubi loci commendans clementiam Neapolitani cœli, ita diſſerit de viris doctis, & nobilibus ingeniis, a quibus ſtudiorum cauſa ea civitas fuerit frequentata: *Conſtat, T. Livium Patavinum hiſtoricum, Q. Horatium Flaccum, Statium Papinium, Claudium Claudianum, poetas celebres, Annæum Senecam philoſophum, alioſque infinitos, qui ingenio ſcriptiſque ſuis præclaris nomen ſibi pepererunt immortale, ſæpius eo ſtudiorum cauſa ſeceſſiſſe.*

CAPUT III.

ELOQUENTIA clarissimorum virorum elogiis jure ac merito celebrata.

QUANTA *sit eloquentia Livii, quanta in dicendo suavitas, nemo non sentit,* (ut Osii verbis utar in notis illius philologicis, historicis, aureis in Augustam historiam Albertini Mussati) *nisi, cui nullus sit ejus jucunditatis sensus, quam secum afferre consuevit lactea dicendi vis, nullis uspiam salebris impedita fluens.* Affluit enimvero in illo sententiarum ubertas, copiaque verborum talis ac tanta, jure ut *lacteus,* & *uberrimus eloquentiæ fons, Musarum lac, mare tranquillum, Historiæ anima, scriptorum reliquorum norma, idea, majestas* fuerit appellatus. Audiamus viros alios longe clarissimos, sese in illius eloquentiæ laudem effundentes, & inprimis Quinctilianum, ita de illo scribentem lib. X, cap. I: *At non Historia cesserit Græcis, nec Thucydidi opponere Sallustium verear: nec indignetur Herodotus æquari sibi T. Livium, cum in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris, tum in concionibus supra quam enarrari potest eloquentem: ita dicuntur omnia cum rebus, tum personis accommodata. Sed affectus quidem, præcipue eos, qui sunt dulciores, (ut parcissime dicam) nemo Historicorum commendavit magis; ideoque immortalem illam Sallustii*

velocitatem diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse videtur Servilius Nonianus, pares eos magis, quam similes.

Audisti Quinctiliani de Livio melos: aures nunc accommoda lepori Philippi Beroaldi, qui Bononiæ natus, anno CIƆCCCCL, Friderici & Maximiliani temporibus literis hisce nostris inclaruit: *Cum omnes haud dubie suspiciendos & lectitandos esse censeam, T. Livius inprimis narratione dignissimus mihi visus est, & jucunditatis utilitatisque inter alios refertissimus, cujus lectio omnium Scholasticorum moribus animisque satisfactura sit. Est enim dulcis, candidus, & eo nullus Historicorum melius commendavit mitiores affectus: apud quem omnia cum rebus, tum personis sunt accommodatissima: cujus divinæ facundiæ nihil addi potest: cujus orationi, si quid demas, ex elegantia detraxeris, quemadmodum de Platonis oratione Phavorinus dicere solebat. Idem grandiloquus est, & sententiarum gravitate, & majestate verborum. Idem copiosissimus, nec tamen longus. Nam, ut inquit egregie Martialis:*

Non sunt longa, quibus nihil est, quod demere possis.

Audisti & Stephanum Nigrum, virum eloquentem & gravem. *O fortunatissime Popule Romane, qui rerum a te gestarum præconem Historicorum præstantissimum T. Livium habueris, cujus miram in narrando jucunditatem, clarissimumque candorem, &, ju-*

pra quam dici poteſt, in concionibus eloquentiam cum rebus, tum perſonis accommodatam, quis unquam ſatis dignis proſequi laudibus poſſet? Nam ad ejus in dicendo multiplices virtutes pro meritis & dignitate laudandas divina procul dubio opus eſſet oratione.

Diſſerit & eloquentiſſime de eloquentia Livii Georgius Trapezuntius in Rhetoricis hac verborum pompa: *T. Livius grandis circumductione ſupra quam dici poſſit, in qua ſumma eſt claritas: fuſus æqualiſque adeo, ut lacteo par flumini ſit ipſius oratio.*

Et alii, quorum e numero mihi minime prætereundi Bernatius Lib. I de utilitate legendæ hiſtoriæ: *Princeps Latinæ hiſtoriæ audit Livius, ſi magnitudinem operis ac nitorem phraſium ſpectes.* Gaudentius Merula Lib. II de antiquitate Galliæ Ciſalpinæ cap. XI, ubi de Patavina urbe ei ſcriptori ſermo: *Nobilitata eſt maxime T. Livio & hiſtorico & oratore facundiſſimo, quem vel acerrimi vir ille ingenii Fab. Quinctilianus hiſtoricis omnibus & Græcis & Latinis præponere videtur.*

Nec defuere, qui libere teſtati ſunt, certare poſſe *Livium* cum eloquentiæ parente *Tullio;* quin hunc illo inferiorem omnino futurum fuiſſe, ſi quando ſcribendæ hiſtoriæ animum adjeciſſet. Adde his Vopiſcum, Livium inter *viros diſertiſſimos* recenſentem in Probo, quod & factum a Seneca de Ira, & Gerardo Jo. Voſſio lib. I de Hiſtoricis Latinis Cap.

XIX, qui & elogiorum reliquorum ſummam ita confecit: *Nihil hoc ſcriptore eſt grandius, atque uberius.* Dignus ob id Livius ſemper eſt habitus, qui ad Romanæ hiſtoriæ cognitionem, prudentiamque civilem cum eloquentia comparandam, ſtudioſis adoleſcentibus omnibus proponeretur, unuſque præ ceteris in manibus haberetur. Hinc illa Quinctiliani lib. II, Cap. V: *Livius a pueris magis legendus, quam Salluſtius, & hic hiſtoriæ majoris eſt auctor.* Legit Barthius in Adverſariis: *Sit hic hiſtoriæ majoris auctor.* Et Statii lib. IV, Silv. VIII.

Sed tuus artes puer ante diſcat,
Omne quîs mundi ſenium remenſus
Ora Salluſti brevis, & Timavi
Reddis alumnum.

CAPUT IV.

FAMA nominis & exiſtimatio.

VEL ex hoc uno T. Livii exiſtimatio ac gloria ſpectetur, quod non ſolum ſtudioſi, quique eum venerabantur; Auguſtus ipſe ſummo amore ac ſingulari benevolentia proſequebatur, admirante univerſo Senatu, Populoque Romano; ſed orbi toti notiſſimum multi ex ultimis Hiſpaniæ Galliarumque finibus viri illuſtres Romam adibant, ut unum illum, lacteo eloquentiæ fonte manantem, contue-

rentur. Tale Livii viventis adhuc & florentis nomen exſtitiſſe, diſerte prodidit Plinius, in hæc verba ſcribens, lib. II Epiſt. III ad Nepotem: *Nunquamne legiſti Gaditanum quendam, T. Livii nomine gloriaque commotum, ad viſendum eum ab ultimo terrarum orbe veniſſe, ſtatimque, ut viderat, abiiſſe.* Quo ſpectans D. quoque Hieronymus, ſic ad Paulinum ſcripſit: *Ad T. Livium lacteo eloquentiæ fonte manantem, de ultimis Hiſpaniæ Galliarumque finibus quoſdam veniſſe nobiles legimus, & quos ad contemplationem ſui Roma non traxerat, unius hominis fama perduxit.* Et ſtatim: *Habuit illa ætas inauditum omnibus ſeculis, celebrandumque miraculum: ut tantam urbem ingreſſi, aliud extra urbem quærerent.*

Arguit ad hæc Livii noſtri gloriam, exiſtimationem, ac famam L. Magii generi ejus nomen, quod inter primos Rhetores ob exiſtimationem ſoceri ſortitus eſt. Unde Seneca: *Pertinere ad rem non puto, quomodo L. Magius, gener T. Livii, declamaverit, quamvis aliquo tempore ſuum populum habuerit, cum illum homines non in ipſius honorem laudarent, ſed in ſoceri ferrent.*

CAPUT V.

MONUMENTA ingenii.

FAMAM vero Livio tantam, quantam ſibi mortalium quiſquis optare poſſet, peperere divini illius

ingenii monumenta. Scripſit enim in patria *Dialogos de Philoſophia*, quibus res morales ac politicas complexus eſt. Notos illos habuit Seneca, ſuumque de illis judicium ferens epiſtola centeſima, *Nomina*, inquit, *adhuc T. Livium. Scripſit enim & Dialogos, quos non magis philoſophiæ annumerare poſſis, quam hiſtoriæ: & ex profeſſo philoſophiam continentes libros.* Scripſit & de arte Rhetorica cultiſſimam, & numeris omnibus abſolutiſſimam epiſtolam ad filium, cujus meminit Quinctilianus Inſtitutionum Oratoriarum lib. X, cap. I, his verbis: *Fuerit igitur brevitas illa tutiſſima, quæ eſt apud Livium in epiſtola ad filium ſcripta, legendos Demoſthenem, atque Ciceronem.* Sed horum, heu! nihil operum exſtat. periere ſcilicet, nec ſat ſcio temporum injuria, an hominum invidia peſſimorum? Hiſtoriam poſt hæc aggreſſus eſt ſcribere Romanarum rerum, quam centum & quadraginta libris abſolverat, licet pars tantæ molis exigua nunc ſuperſit. Tringinta nempe libri tantum & quinque ejus ad nos Hiſtoriæ pervenere, deperdita, aut latitante ſecunda decade, eaque parte, quæ ſequebatur librum quadrageſimum quintum, præter argumenta, quæ Liviana epitome nominantur, & ſub Flori nomine celebrantur. Ceterum, cum Livii noſtri tres ſolas decades haberemus: proxime ſuperioribus annis lucem acceperunt quinque alii li-

bri nuper in Germania, in urbe Wormatiæ trans Rhenum, a Simone Grynæo in Bibliotheca monaſterii Lauriſſeni reperti.

Corrigendus enim iſthic eſt Scardeonius, qui hoſce libros in provincia Wormatiæ repertos tradidit. Wormbs enim civitas eſt Vangiorum, qua de videatur P. Bertius lib. III rerum Germanicarum Com.

Anno demum CIↃCCCCXVI Romæ a Gaſparo Luſignano editum eſt fragmentum lib. XLIII Livianæ Hiſtoriæ, depromtum ex Codice vetuſto Bibliothecæ venerabilis Capituli Eccleſiæ Bambergenſis, indeque Romam a Franciſco Bartholino Urbinate J. C. delatum, quod uti genuinum, virtutum omnium, Principum, Cardinalium & Pontificum multorum gratia vir longe clariſſimus *Antonius Quærengus*, Patavinus, ſeculi noſtri Maro, & utriuſque Signaturæ Referendarius, aliique viri ex Germania præſtantiſſimi probavere. Etſi aliter verbis iſtis ſenſerit Voſſius lib. I, cap. XIX de Hiſtoricis Latinis: *At qui nuper, tanquam Livii genuinam, libri XLIII partem majorem, e veteri, ut ait, bibliotheca, primus juris publici fecit, næ ille ſucum fecit auritis Midis, non illis, quibus corculis eſſe datum eſt, & qui norunt, quid æra lupinis diſtent.*

De partubus quidem legitimis Livii perhonorifice ſenſit & ſcripſit Franciſcus Petrarcha : *Miraculo proximum, ut ad T. Livii opus, ne dicam imitandum, ſed nec ad ſcribendum quidem, vix unius hominis vita ſufficiat.*

Ubi illud quoque operæ pretium fuerit annotaſſe, ſuperſtites adhuc Livii libros nequaquam ab illo fuiſſe in Decades diſtributos. Qua de re Petri Criniti teſtimonium omnium aliorum inſtar, mihique neceſſario producendum, adverſus ab his alia ſentientes, ex capite XII, lib. VII de honeſta diſciplina. *Falſo receptum eſt* (inquit Crinitus) *ac doctioribus etiam perſuaſum, fuiſſe in Decades diviſum T. Livio ſuum opus de Romanorum geſtis, quæ ſingulæ decem voluminibus explicantur, quod ipſum de auctore Livio neutiquam apud veteres comperias. Nam & Priſcianus, vir diligens, aliique Grammatici, ſicubi Livium citant, librorum numerum adſcribunt, neque Decades nominant. Itaque & XVI librum & XXXIII & CXVI videmus advocari ab antiquis auctoribus. Cui ſententiæ & Franciſcus Petrarcha adſtipulatur, ut qui aſſerat in epiſtola ad Joannem Boccaccium, ignavia legentium contigiſſe, ut Liviana Hiſtoria ſit in Decades diſtributa. In partes*, inquit, *quas Decades vocant, non ipſe, qui ſcripſit, ſed faſtidioſa legentium deſidia diviſit. Sed & L. Florus libros CXL ejuſdem auctoris recenſet, ſublato penitus nomine Decadum, cum uni-*

versam historiam in Epitomen, vel, ut latine loquar, in Breviarium contraxit. Id & Politianus olim ita libere nobis concedebat, ut nostram quoque diligentiam magnopere commendaret in perquirendis atque examinandis veterum monumentis.

Causa porro amissi tanti operis haud alia fuit, quam magnitudinis ejusdem moles, ob quam non omnes illud describere poterant; egestate pauperes, avaritia divites impediti. Qualis enim, ac quanta ejus magnitudo esset, vel ex Martiale discimus, hæc canente:

Pellibus exiguis arctatur Livius ingens,
Quem mea vix totum Bibliotheca capit.

Jacturæ hujus in causa invidia pariter, & improbitas Caligulæ Cæsaris fuit; quippe qui T. Livii Historiam, non secus ac Maronis poemata, cum auctorum imaginibus e medio tolli jussit, ut alienis laudibus obscuratis, propria vitæ scelera caligine premerentur. Quod incestu pari monstrum alterum hominis Domitianus attentavit, ut qui Metium Pomposianum ob id occidi mandarit, (auctore Tranquillo) quod Regum ac Ducum conciones quasdam, depromtas e Livio, circumferret.

Nihil sane Livio grandius, nihil uberius. Caligula tamen laborem tanti legendi operis ægre sustinens, dum in id incumberet, *verbosum* illum iden-

tidem appellabat. Eandem ob caufam Afinius Pollio *Patavinitatem* eum fibi fapere affirmabat. Nimirum delicatum Romani hominis palatum, videbatur fibi aliquid fentire, quod non ufquequaque faperet genium Romani fermonis. Neque enim nobis hic audiendus eft Keckermannus, inde colligens, reprehenfum ab Afinio fuiffe fublimem Livii ftilum : ut & a Seneca lib. I de Ira, cap. ultimo, & de Tranquillitate cap. IX. Nam longe aliud Senecam velle, diffitebitur nemo, qui verba ejus attenderit, ut accuratiffime attendit Gerardus Jo. Voffius in alias laudatis libro & capite de Hiftoricis Latinis. Quin immo ex *Patavinitate* Livio objecta, non invidiam & detractionem, fed laudem ac gloriam eidem conciliari poffe, cum auctoribus aliis affirmarim. Nam ea de caufa Pollio *Patavinitatem* Livio objeciffe putandus eft, ut eum tacite Patavinum effe proderet, & Pompejanum fuiffe liquido demonftraret, Pompejanitatem Patavinitatis nomine comprehendens. Favere fcilicet Pompejo & Reipublicæ celfo femper animo Patavini. Quam ob caufam *Patavini* (inquit Marcus Tullius, de Cæfarianis feu Antonianis loquens) *alios excluferunt, alios ejecerunt miffos ab Antonio, pecunia, militibus, & quod maxime deerat, armis noftros duces adjuverunt.* Quin & Thrafeam, Patavinum civem una cum Helvidio genero, natalem diem, tum utriufque Bruti, tum Caffii hac

de caufa celebrare confueviffe legimus in Satyris Juvenalis: ufque adeo Patavinis Refpublica & Reipublicæ fautores in oculis erant; Juvenalis enim ifta funt:

Quale coronati Thrafea Helvidiufque bibebant
Brutorum & Caffii natalibus.

Quid plura? Afinius Pollio, ut erat Antonianus (teftatur id Paterculus) Patavinis longe infenfus erat: itaque (Macrobio tefte) acerbe cum iis egit, ut pecuniam & arma conferrent. Quin, cum Patavini id recufarent, ac propterea delitefcerent, præmia & libertatem Patavinis fervis obtulit, dum tamen dominos, qui delitifcerent, propalarent: quod tentatum fruftra. Haud igitur mirum, virum iftum Cæfarianum, Antonianum, *Patavinitatem* objeciffe Livio, &, quod virtutem alioquin redoleret, a Cæfarianis, qui Romano imperio potirentur, Pompejanis ludibrio verfum & probro, cum *Pompejanitas* nil aliud omnino fit, quam Patavinorum in Pompejum & Romanam Rempublicam fides, amor ac benevolentia.

Quod autem eidem Hiftorico quædam objecerit Caligula, quis fanæ mentis eft ufpiam, qui tam impii Cæfaris auctoritatem tueatur? Quis ignorat, quid infanum illud caput de Virgilio fenferit? quid de Homero? Hinc Tranquillus: *Cogitavit etiam de Homeri carminibus abolendis. Cur fibi non liceret, di-*

cens, quod Platoni licuit, qui eum e civitate, quam constituebat, ejecerit? Sed & Virgilii & T. Livii scripta & imagines paululum absuit, quin ex omnibus bibliothecis amoveret: quorum alterum, ut nullius ingenii, minimæ doctrinæ; alterum, ut verbosum in Historia, negligentemque carpebat. Cogitavit idem etiam, (eodem Tranquillo teste) *de Jurisconsultis abolendis: & de L. Seneca male sentiebat; non minori livore, ac malignitate, quam superbia, sævitiaque pæne adversus omnes ævi homines grassatus.*

Ut ut sit, aliud ego de Livio affirmate protulerim. Cui T. Livii dulcissimus stilus, & omnibus ornamentis instructa Historia non blanditur, eidem inspectus placebit: ut olim Isocrates, cujus jucunditas sic hominum mentes allicere consuerat, ut ejus domus cunctæ Græciæ, quasi ludus pateret, ac dicendi officina.

CAPUT VI.

VINDICIÆ tutelares.

SED adhuc mihi a calumniis vindicandus est Livius. Haud enim desunt invidi alii, (nulla nempe hominum uberior esse seges feraci hoc malorum seculo & infelici) qui illum carpant. Videtur autem quibusdam horum prætulisse facem Antonius

Cæſar in Itinerario ſuo, in quo hæc leguntur: *Fano Volturnæ, cujus claris geſtis invidit Livius.*

Inde ſcilicet Annius Viterbienſis telum arripuit, quod in Livium jaceret; ſed inepte, cum dixit: *Eſt autem negligens is, qui ſupprimit, quæ referenda ſunt: & verboſus, qui abſque probatione contradicit afferenti rationes & auctores. Et ex his duobus peccavit Livius in multis, ut patet. Sed ex multis, quoad Fanum Volturnæ, hæc exempla ſint: Cælius Thuſcus Lartes Fani juvit Romulum implorantem ab eo auxilium contra Ceninenſes, Cruſtuminos, & Latinos, & retulit triumphum. Et id idem fecit contra Sabinos Galeritus Luccumo. Et ob id ipſe primus poſuit Prætoria Romæ, & diviſa Roma in tres tribus, impoſuit nomina, & tertiam partem dedit Thuſcis, ut clare tradunt Propertius in Elegia ad Vertumnum, & altera paululum præcedente, & Varro in 1 de Lingua Latina, & Fabius Pictor de origine urbis Romæ, & Dionyſius Halicarnaſſeus in 11 lib. & Mythici ſub fabula Jani ejaculantis aquas ſulphureas in Sabinos, ut Macrobius in 1 Saturnalium, & Ovidius in I de Faſtis indicant. At lividus fuit Livius, qui, ut funditus exſtingueret Thuſcorum fulgorem, & triumphos obnubilaret, ab eis partos, non a Romulis geſtos, omnino etiam ſcribere unum verbum neglexit. Quod profecto invidiſſimi hominis eſt officium, & negligentis veritatem in hiſtoria. Similiter fuit verboſus, qui abſque certo auctore*

& probatione dicit contra Varronem, quod Lucerum nomen incertæ originis. Fabius enim Pictor antiquior eo, ostendit ab Historia esse Etruscæ originis atque certissimæ. Rursus Livio antiquior & doctior Varro in I de L. L. dicit esse certæ originis a Lucumone Luceres dictos, idque probat vetustissimis auctoribus, Junio & Tolumnio, Thuscarum tragœdiarum scriptore &c.

In hanc sententiam canicula ista latrans alios quoque multos perduxit, & hos inter L. Joannem Scoppam Parthenopæum, qui Collectaneorum lib. I cap. XVIII, *Eodem*, inquit, *tempore & Centuriæ tres equitum conscriptæ sunt, Romenses a Romulo, a Tito Tatio Titienses appellati. Lucerum nominis & originis causa incerta est. Hæc Livius, non quod Lucerum originem ignoraret, sed perinde ac Gallus Cisalpinus, & Hetruscæ Italicæque gloriæ invidens conscripsit, quod Antonius Cæsar in suo Itinerario his verbis arguit: Volturna, cujus claris gestis invidet Livius.*

Verum enimvero innituntur fundamento debili auctores isti, & si qui sunt alii, qui insistunt Antonini dicto. Nusquam enim ea verba de Livio legere est in genuino, sive Antonii, sive Antonini Cæsaris, sive Æthici Itinerario, quod primus edidit Josias Simlerus, mox antiquis ex Codicibus correxit & addito Commentario locupletavit Surita Cæsaraugustanus: sed eo in Itinerario tantum,

quod Annius Viterbienſis commentus fuit, ac viris obeſæ naris, uti germanum, obtruſit. Nihil iſto plane Annii Itinerario indoctius, inſulſius nihil. Quod & ipſa res clamat, & ubertim oſtenſum eſt a Philippo Cluverio in Italia ſua. Amentis autem eſſe ex commentitio loco in Livium debacchari, & inſana proferre, nemo non videt.

Paulus Benius in Livium quoque noſtrum ſtilum ſuum exacuit, Hiſtoriam ejus crebris conviciis laceſſens. Siquidem is libro II de conſcribenda hiſtoria objicit illud inprimis hiſtorico noſtro principi, *quod nimis poeticus fuerit, nimiſque longus, & aliquando dictionem habeat diſſimilem, fortuitam, & interdum vaſtam & inconditam.* Sed fruſtra lividum hoc ingenium jugulare niſum eſt Livium, imbrem, quod ajunt, in cribro gerens. An non enim Hiſtoria, Poeſi proxima, & ſtilus ejus quodammodo ſolutum carmen? An non illa ſonis ſuis ac numeris conſtat, ut metro in animis hominum varios affectus excitet, & cum delectatione excitet, quo facilius improvidi quique ex aliorum factis, periculis, & monitis meliores fiant? Audiatur hic unus e multis Voſſius, libro I de Hiſtoricis Latinis, cap. II: *Qui autem Hiſtoriam a ſe ſignatam exire, atque emanare in vulgus primi juberent, Poetæ fuerunt.* Recenſet autem Benius, exigui capitis, at exilioris cerebri vir, inter poeticas deſcriptiones narrationem ad-

ventus Hannibalis in Italiam, eamque propterea reprehendit, cum nulla diligentior, venuſtior, pulchrior toto illo in opere ſe ſpectandam prodat, ſatis ut hinc liqueat manifeſte, quanti capitis hujus inepti convicia reliqua facere debeamus. Abſolvit itaque latratus ſuos in Livium Benius hac verborum ſtrue: *Livius in epiſtola quadam, filium ad eloquentiam adſpirantem hortatur, ut Ciceronem diligenter evolvat, & imitetur primum, tum ceteros, prout quiſque eſt Ciceroni ſimillimus; de ſuis ſcriptis, ne verbum quidem: quæ tamen, ſi ea tanti feciſſet, filio item, Ciceronis exemplo, legenda propoſuiſſet.* Ecquis enim ſanæ mentis pater, & alienus a faſtu, filio ſuo auctor exſtitit, ut relictis aliorum operibus ſua tantum evolveret? Vident per ſe oculati quique arrogantiam hominis, & derident. Cui iſta non ſatisfecerint, cupiatque exactiorem defenſionem Livii adverſus Benium intueri, legat is epiſtolam Laurentii Pignorii XLIV Balthaſſari Bonifacio ſcriptam. Fuerunt etiam, qui quererentur, rerum aliquarum memoriam in Livio ſubobſcuram: ſed nemo unquam impius adeo fuerit, ut non illi ignoſcat, fatenti libro VI candide, & ſcribenti, *ſe, quæ ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani ſub Regibus primum, Conſulibus deinde, ac Dictatoribus, Decemvirisque, ac Tribunis Conſularibus, geſſere, foris bella, domi ſeditiones, quinque libris expoſuiſſe; res cum vetuſtate nimia obſcuras, veluti quæ*

magno intervallo loci vix cernuntur: tum, quod perraræ per eadem tempora literæ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum; & quod etiam, si quæ in commentariis Pontificum, aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleraque interiere: clariora vero deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætius feraciusque renatæ urbis, gesta domi militiæque, exposita tradidisse.

Illud sane miror, tum Budæum, tum Henricum Glareanum, viros utique sapientes, non esse veritos affirmare, *Livium bellicosæ Gallorum gentis res gestas odiose tractasse.* Quantum enim Livius veritati studuerit, vel ex eo assequi conjectura possumus, quod in descriptione belli civilis, ne Augusto quidem, a quo unice diligebatur, totque divitiis locupletatus fuerat, ac honoribus exornatus, in tantum voluerit gratificari, ut aliter rem narraret, quam factam sciret. Audiatur hic Cremutius Cordus, ita rem enarrans apud Tacitum Annal. IV, dum in defensione vitæ publice peroraret: *T. Livius eloquentiæ ac fidei præclarus inprimis, Cn. Pompejum tantis laudibus tulit, ut Pompejanum eum Augustus appellaret, neque id amicitiæ eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum nusquam latrones & parricidas, quæ nunc vocabula imponuntur, sæpe ut insignes viros nominat.*

Quod autem Livius Gallorum genti infensus fue-

rit, minime concedendum puto; cum ab omnibus habitus ſit perpetuus canæ, nulloque livore ſuffuſæ fidei cultor. At nolo quemquam hic acerbius inſectari, dixiſſe contentus, Livium illorum temporum geſta, gentiumque mores, & id genus alia candide adeo, & ex veritatis præſcripto literis tradidiſſe, ut elogium illud jure ſibi promeruerit: *Unus Livius dignus eſt habitus, cujus divino calamo tantæ urbis, ac populi Romani, totius orbis victoris res geſtæ conſcriberentur.*

CAPUT VII.

SENECTUS & obitus.

FLORUERAT inter ceteros T. Livius Romæ Auguſti gratia, & ea celebritate nominis, qua nullam majorem fuiſſe tradidimus ſuo loco, cum demum honorum ſatur, annis & ſtudiis feſſus, accenſus amore patriæ, Patavium cogitare cœpit. Romam itaque, poſt Auguſti diſceſſum e vita mœſtiſſimam reliquit Livius, plauſibus & acclamationibus publicis receptus in patriæ ſinum, cum illi Patavini omnes, ſuis effuſi ſedibus, obviam prodire geſtirent, clamantes, *Ingens illum eſſe patriæ ſuæ decus, & ornamentum, manſurum in æternitatem omnem.* Hic ille in oculis civium, patrii cœli aura recreatus, placido in otio, præteritorum laborum fructu fruens, cultus ab omnibus & dilectus, aliquamdiu vixit. At

cum omnes, quotquot vivimus, homines, nati ea lege ſimus, ut quotidie moriamur, mortalitatem demum explevit, imperante Tiberio Cæſare, anno ejus imperii IV, redemti vero orbis XX, ætatis denique glorioſiſſime tranſactæ LXXVI. Conſtat id ex Voſſio lib. I de Hiſtoricis Latinis: *T. Livius quarto Tiberii anno obiit, quo & Ovidius deceſſit Tomis: ut de utroque Euſebius in Chronicis teſtatur.* Id ipſum in Scardeonio legere eſt lib. I Claſſe III de priſcis civibus Patavinis, & Memoria veteri, quam ex Prætorio Patavino noſtro adducam infra. Gaſpari vero Conrado, aſſerenti in Proſopographia ſua Melica, milliario primo, pag. 98: *L.* (id eſt, *Livius*) *obiit anno Mundi 3993; an. Chriſti 23; æt. LXXX*, Sicchum Polentonum opponimus, ſic loquentem in epiſtola ad Nicolaum Florentinum, quam edidit eruditiſſimus Pignorius in Originibus Patavinis cap. XVII: *Prætereo famam, quæ Livium Patavii & natum & ſepultum ferat. Adeſt Quinctilianus. is Oratoriæ Inſtitutionis libro Livium Patavii natum ſcribit. Adeſt Euſebius de temporibus, hiſtoricus fide dignus: Livius Patavii moritur*, inquit. *Adeſt Hieronymus, quem vitæ ſanctitas haud minus dignum facit: libro enim de temporibus, Livium Patavii & natum & mortuum profitetur. Creditu enim facile, mortuo Auguſto* (legerim, *creditum enim facile, quod mortuo Auguſto*) *repatriaverit, ſeu gratia uberioris otii; ſeu, quod Tiberius non tanti faceret divos homines*,

prius Octaviani humanitate congestos. Commune vitium experimur, etiam filios patrum fautoribus æmulari. Constat autem, obiisse Livium Kalendis ipsis Januarii, quibus & Ovidius e vita decessit, qua de re pulcherrima legitur elegia Adeodati Sebæ, quam hic, lectu dignissimam, adscribemus:

TITO LIVIO
ET P. OVIDIO NASONI
CŒNOTAPHIUM

Ab Adeodato Seba Veseliensi scriptum.

ECCE *iterum Jani nobis rediere Kalendæ:*
Hei mihi, quos luctus, funera quanta ferunt!
Roma TITO *quondam celebrata est maxima magno,*
Est quoque Nasonis carmine dicta sui.
Quæ te, Naso, tulit, quæ te, Tite, sustulit orbi,
Inter funestos est numeranda dies.
Non adeo infelix, quæ infames sanguine Cannas,
Lux vidit, & Latio tristia cuncta foro.
Nullum igitur munus nunc exspectetis, amici:
Munera temporibus sunt minus apta malis.
Fas mihi sit Patrum priscos contemnere ritus,
Fas mihi consuetas mittere jure preces.
Cernite, nunc tristi ploretur ut undique cœlo,
Mersaque demisso terra sub imbre natet.

Ecce Venus pullo veſtita incedit amictu,
Dilaceranſque genas, dilanianſque comas:
Et pharetræ oblitus, luctuque immerſus acerbo,
Naſonis cantat carmina mœſtus Amor.
Ipſe ſuas Janus damnatque oditque Kalendas,
Et ſua de Faſtis tollere feſta parat.
Flet quoque Neptunus, flet rauciſona Amphitrite,
Et patrio plorat gurgite merſa Thetys.
Pelignæ lacrimis implent rura omnia Nymphæ,
Et querulus Patavi mœnia Brenta lavat.
Tunc igitur lacrimas retinebis, Roma, cadentes,
Nec poteris cœli queſtibus eſſe comes?
Hei mihi, quid te olim, clemens Auguſte, coegit
Tam ſacrum vatis ſic violare caput?
Talia non docuit te quondam Julius ille,
Qui dedit Italiæ ſceptra ſecunda tibi.
Et te jam merito clementem dicere quiſquam,
Ingeniumque poteſt dicere mite tibi?
Quæ nunquam Auguſti potuit lenire furorem,
Crudeles potuit flectere Muſa Getas.
Namque Tomitanis exſul lugetur in oris,
Naſonique parat barbara turba rogos.
Lugete, o miſeri vates, totumque jubete
Parnaſſum alternos ingeminare ſonos.
Flentibus en aderit Phœbus, Pallaſque favebit,
Et peraget partes Numen utrumque ſuas.
Vos quoque, quos cœli digniſſima cura fatigat,
Ne, rogo, ne quinta quærite luce lyram.

Illa etenim lumen cœlo, terrisque negabit,
Lætaque cum caro Tartara vate colet.
At vos, o Manes, quorum nec longa vetustas;
Nobile nec delet nomen avara dies;
Vos, inquam, solos Jani gaudere Kalendis,
Vos dare lætitiæ mutua signa decet:
Quippe Titum vobis lux addidit ista peremtum;
Hæc quoque Nasonis lux dedit arte frui.
Ergo occuristis Manes venientibus illis,
Totaque in amplexus infera turba ruit.
Ennius inde pater, medium complexus utrinque;
Hic, ait, est Latii gloria tota soli.
Mox Varro & Cicero properant, tersusque Catullus;
Mox quoque cum Nemesi, culte Tibulle, venis.
Et tu, qui dubium fecisti nomen Homeri,
Laudem cui debent rus, pecus, arma, suam.
Quid reges memorem priscos, fortesque Quirites,
Quoscunque exoriens Roma, vetusque dedit?
Scilicet ista Titum venerata est undique turba,
Hannibal aspecto surgit & ipse Tito.
Vos, o vos, Manes, æternos ducite lusus:
At nos perpetuo cura dolorque prement.
Hanc igitur lucem luctu celebrabo quotannis,
Et vacuo injiciam thura merumque rogo.
Hi tumulo versus deinde inscribentur inani:
Forsan & hos olim postera turba leget.
QUISQUIS ades, vacuum Nasonis cerne sepulcrum;
Quisquis ades, magni cerne sepulcra Titi.

Orphei quod precibus Plutonia regna dedere,
Hoc Titus & magnus Naſo dedere ſibi.

CAPUT VIII.

LIBERI

Ex monumentis publicis.

Ex duabus uxoribus T. Livius noſter filios duos ſuſcepit, *T. Livium Priſcum*, & *T. Livium Longum*, ambos paternæ diſciplinæ aſſeclas & heredes, quorum memoriam, nec non & *Caſſiæ*, uxoris primæ, nobis ſartam, tectam, & integram conſervavit Inſcriptio marmorea vetus, quæ legitur in ædibus Annibalis Capiliſtii, Cataphractorum militum ductoris, Sereniſſimæ Reipublicæ Venetæ nomine, e regione templi Divo Danieli ſacri:

T. LIVIUS C. F. SIBI
ET SUIS
T. LIVIO T. F. PRISCO F.
T. LIVIO T. F. LONGO ET
CASSIÆ SEX. PRIMÆ
UXORI.

Filias idem quatuor habuiſſe dicitur, quarum ultimam, nomine *Liviam*, nupſiſſe tradidimus alibi *L. Magio*, clariſſimo viro. Mos enim antiquorum

fuit, ut feminæ nomen a familia ſortirentur. Quam ob cauſam, *Octaviam* a familia Octavia dictam accepimus, *Terentiam* a Terentia; *Liviam* a Livia, hoc ordine, ut, quæ primo loco nata eſſet, vocaretur *Octavia prima;* quæ ſecundo, *ſecunda;* quæ tertio, *tertia;* quæ quarto, *quarta:* ut hæc Livii noſtri filia, quæ hoc ex more *quarta* dicitur in veteri monumento, ſtatuæ patris a concivibus noſtris appoſito, in ipſomet Prætorio publico Patavino:

V. F.
T. LIVIUS
LIVIÆ T. F.
QUARTÆ L.
HALYS
CONCORDIALIS
PATAVI
SIBI ET SUIS
OMNIBUS.

CAPUT IX.

OSSA quo tempore inventa, qua celebritate condita.

OSSA T. Livii in plumbea capſula apud ſacras ædes D. Juſtinæ inventa ſunt, anno ſalutis humanæ CIƆCCCCXIII. Dum enim tunc temporis Mari-

nus Ludovici Barbi, Canonici noſtri frater, ad illud cœnobium reformandum acceſſiſſet, ſibique pone Abbatis domicilium ædiculam exſtruere cogitaſſet, & pro fundamentis altius effoderetur, apparuit illico vetuſtiſſimum pavimentum, ex quadratis lateribus & calce omni parte compoſitum, quo leviter fracto, incluſa in eo capſa plumbea reperta eſt, longa pedes ſex, alta vero & lata æque ultra pedem. Livii mox clamatur, quod relatu Fratrum ſepultus ibi Livius haberetur, & Monaci, qui meminerant ibi veterem effoſſum lapidem, cum Livii epitaphio, unanimes corpus eſſe Livii faterentur, quod & Polentonus affirmat in laudata epiſtola, rei totius oculatus teſtis.

Inter hæc ſumma totius civitatis lætitia divulgatur, repertum Titi Livii corpus. Jamque ad illud Nobilitas omnis accurrerat, & ex oſſibus fragmenta diripere conabatur. Amplectebantur cuncti capſulam plaudentes. Multitudo vero populi tanta confluxerat, ut monachi, eo concurſu perterriti, de comburendis Livii oſſibus cogitarent, ut a gentili viro venerationem inſolitam amoverent. At Rolandus monachus, rogatus a Nobilibus, arcam & oſſa Titi Livii patriæ dono dedit. Inde magno omnium civium conventu, ac celebri pompa totius civitatis, Nobilium ipſorum humeris in Forum maximum deportata ſunt.

Liceat mihi hoc loco illuſtres viros recenſere, qui viciſſim humeros his oſſibus ſubmiſere. Alterum modo repertæ arcæ ligneæ caput Andreas Dandulus, Patricius Venetus, alterum Siccho Polentonus, medium ſubiere Palamedes, vulgo Palaminus, Vitalianus & Peraghinus Peraga, aureati equites, Alexander de Doctoribus, Jo. Franciſcus Capiliſtius, & Nicolaus Porcellinus, Juriſconſulti. Sequebantur Zacharias Triviſanus Prætor, & Leonardus Mocenicus Præfectus: mox quicunque literarum ſtudio, vel patriæ amore tenebantur, ut ante nos prodidit Polentonus & Jacobus Cavatius lib. V Hiſtoriarum cœnobii D. Juſtinæ Patavinæ, ad quorum ſcripta lectorem remittimus non inviti. Eam ſane famam reſpiciens Theodorus Zvingerus in Methodo Apodemica lib. III, pag. 273, hæc ad poſteros tranſmiſit: *Titi Livii oſſa, ad D. Juſtinæ, anno ſalutis CIↃCCCCXIII reperta in plumbea capſula, inſigni pompa, ſuccollantibus viris nobiliſſimis, in foro judiciorum ad occidentalem partem repoſita fuere, cum inſcriptione & effigie ejuſdem.* Et in additionibus ad Hiſtoricos Latinos Voſſius: *Sepulcrum Livii, ut quidem Blondus, eoque ex auctore Leander refert, Patavii fuit, ubi olim Junonis templum, at nunc monaſterium B. Juſtinæ, quod tenent nigri monachi Benedictini.* At Blondus Flavius, qui a ſecretis fuit Pontifici noſtro *Eugenio* IV, in ſua

Italia illuſtrata non *Junonis* templum, ſed *Jovis* fuiſſe D. Juſtinæ cœnobium hiſce verbis affirmat: *Eſt in hac urbe D. Juſtinæ virginis templum, ampliſſimæ cujus ædes mille in circuitu paſſus amplexæ, aquis circumluuntur: quod in vetuſtæ ædis veſtigio ædificatum fuiſſe hinc conſtat, quod effodientes ubique pulcherrima inveniunt lithoſtrata. Eodem in loco T. Livii ſepulcrum ætate noſtra repertum fuiſſe conſpeximus, ut credere liceat, vetuſtum Jovis templum ibi fuiſſe, in quo ipſe Livius in X narrat ſpolia de Cleomini Lacedæmonis piratæ victoria Patavium reportata fuiſſe.* Ceterum, cum oſſa Livii Zacharias Triviſanus Prætor in penetrali ſuo locari cuperet, Senatus habitus eſt pro Muſeo Tito Livio erigendo, in eoque quorundam ſententia fuit, apud fanum Sancti Clementis, qua forum reſpicit, publico ære Cœnotaphium illi e marmore erigendum. At optimates quidam privata pecunia Livio multo nobilius monumentum pollicebantur, ſi prope ſuas ædes illius oſſa transferrentur. Ad eam rem contendebant Ludovicus Buzacharinus, vir clariſſimus, & Henricus Scrovinius, Eques. At tandem Senatui populoque Patavino publicam in Livium pietatem declarare viſum eſt magis, illius oſſibus ad occidentalem Prætorii parietem deportatis, & ſupra portam illius conditis: quod & illico peractum eſt, adjecta imagine, & elogio, quod hiſce verbis ad

hanc usque diem Prætorium introeuntibus se spectandum offert:

OSSA
T. LIVII PATAVINI
UNIUS OMNIUM
MORTALIUM JUDICIO
DIGNI CUJUS
INVICTO CALAMO
INVICTI P. R.
RES GESTÆ
CONSCRIBERENTUR.

Auctor hujus epitaphii fuit Leonardus Justinianus, qui tunc temporis erat civitatis Prætor, ut refert Guilielmus Ongarellus in sua Chronica.

De sepulcro vero & effigie T. Livii hæc habet Pighius in Hercule Prodicio: *Ascendunt deinde in sublime Prætorium plumbo tectum, Palatium majus appellant, statuis & picturis excellentibus ornatissimum, ubi monstrantur Carolo virorum illustrium Patavinorum effigies, qui suis virtutibus immortalem famam nacti, urbem illam vel nativitate, vel morte sua, decorarunt. Et ne longus sim in enumerandis singulis, quorum imagines Principi tum ostendebantur, ut T. Livii, Romanæ Historiæ Principis, cujus etiam ossa perhonorifice ibidem marmoreo in sepulcro condita esse affirmant*, &c.

CAPUT X.

HONORES obitum consecuti, ejusdemque memoriæ posita monumenta.

SCIO monumenta, T. Livio posita, collecta a multis, ne tanti viri memoria ullis unquam seculis interiret. Congessit illa Scardeonius in volumen suum; idemque pari genio, feliciori calamo, præstitit Franciscus Swertius in Deliciis orbis. Verum enimvero, ut hic eorum multa præteriit, sic apud illum quæ exstant, confuse adeo in vastam illam memoriarum molem ingesta sunt, ut in quodam chao jacere miserrime videantur. Nostrum igitur fuerit, id præstare, ut eadem, & si quæ sunt alia, lucem habeant meliorem, disjectisque nubibus clarius micent. Præclarum & illustre T. Livii monumentum illud est inprimis, quod in interiori occidentali parte Prætorii nostri sæpe ac sæpius legimus, non sine sensu aliquo voluptatis. Liquet autem ex eo, sapientissimum Alphonsum, Arragoniæ regem, anno CIↃCCCCLI. per legatos suos os brachii T. Livii, quod præclara illa Commentaria conscripserit, a Republica Patavina impetrasse, ut Neapolim, honoris gratia, deferretur. Verba denique sic illius habent:

INCLITO ALPHONSO

ARAGONUM REGI STUDIORUM FAUTORI REIPUBLICÆ VENETÆ FŒDERATO ANTONIO PANORMITA POETA LEGATO SUO ORANTE ET MATTHÆO VICTURIO HUJUS URBIS PRÆTORE CONSTANTISSIMO INTERCEDENTE EX HISTORIARUM PARENTIS T. LIVII OSSIBUS QUÆ HOC TUMULO CONDUNTUR BRACHIUM PATAVINI CIVES IN MUNUS CONCESSERE ANNO CHRISTI MCCCCLI. XIV KAL. SEPTEMBRIS.

Excepit os illud, Neapolim apportatum, ſummo cum honore Regius literarum pater; at, dum illi Muſeum proprium erigere cogitat, vita exceſſit. Manſit ob id penes Panormitam: inde devenit in Pontani, Regni illius a ſecretis, manus, a quo demum locatum eſt in urnula, & inſcriptione hujuſcemodi decoratum:

T. LIVII

HISTORICI BRACHIUM QUOD OLIM ANTONIUS PANORMITA A PATAVINIS IMPETRAVERAT JO. JOVIANUS PONTANUS MULTOS POST ANNOS CONDIDIT.

At ea quoque memoria periit, Pignorio teste suis in Originibus Patavinis, ex epistola, quam Jo. Vincentius a Porta scripsit D. Peireschio, Senatori Regis Galliæ, anno CIϽIϽCII.

Anno vero CIϽIϽXLVIII ossa eadem translata fuere in eminentiorem locum ejusdem occidentalis partis Prætorii nostri, ubi nunc spectatur T. Livii Mausoleum, nobilitatum tabellis æneis, inscriptionibus, & vetustissima ipsius imagine marmorea, quam ab Alexandro Bassiano, antiquitatis præclarissimo cultore, inventam civitas dono accepit. Sub illa imagine marmor id aspicitur, quod olim effossum fuerat in D. Justinæ templo, ibique loci, ubi ossa ipsa postmodum reperta sunt, V. F. T. LIVIUS, &c. [1], nempe a nobis alibi est productum. Dexteram Musei partem obtinet *Æternitatis* statua: lævam *Minervæ*. Sub Æternitatis pedibus *Tybris* excurrit, sub Minervæ *Medoacus*, & hos inter amnes, in meditullio Musei, spectatur lupa, Romulum & Remum sic ablactans.

Legitur demum sub his omnibus in ænea tabula tale hexastichon Lazari Bonamici, præclarissimi vatis:

1 Delineatum exhibet Tomasinus marmor istud cum inscriptione, quam infra p. 105 cum Sertorii Ursati interpretatione integram legas.

Ossa, tuumque caput cives tibi, maxime Livi,
Promto animo hic omnes composuere tui.
Tu famam æternam Romæ Patriæque dedisti:
Huic oriens, illi fortia facta canens.
At tibi dat Patria hæc, &, si majora liceret,
Hoc totus stares aureus ipse loco.

Ubi notandum, quartum carmen ab auctore monumentorum Italiæ, & Georgio Merula sic produci:

Hinc mens, illi fortia facta canens.

quam lectionem neque Bonamici Hexastichon admittit, neque sententia, neque carmen ipsum.

Subjicitur ei tandem annus, quo Livius obiit, ab Eusebio petitus, his notis:

T. LIVIUS
QUARTO IMPERII
TIBERII CÆSARIS
ANNO VITA EXCESSIT
ÆTATIS VERO SUÆ LXXVI.

Exstat & altera ejusdem historici memoria, celebris admodum & illustris, supra aliam portam Prætorii dicti, sub alia magna statua lapidea, habitu tenentis librum apertum, manu ad os adjecta, hac gnome: *Parvus ignis magnum sæpe suscitat incendium.*

T. LIVIUS PATAVINUS

HISTORICORUM LATINI NOMINIS FACILE PRINCEPS CUJUS LACTEAM ELOQUENTIAM ÆTAS ILLA QUÆ VIRTUTE PARITER AC ERUDITIONE FLOREBAT ADEO ADMIRATA EST UT MULTI ROMAM NON UT URBEM RERUM PULCHERRIMAM AUT URBIS ET ORBIS DOMINUM OCTAVIANUM SED UT HUNC VIRUM INVISERENT AUDIRENTQUE A GADIBUS PROFECTI SINT. HIC RES OMNES QUAS POPULUS ROMANUS PACE BELLOQUE GESSIT QUATUORDECIM DECADIBUS MIRA STILI FELICITATE COMPLEXUS SIBI AC PATRIÆ GLORIAM PEPERIT SEMPITERNAM.

Cernitur & hic vetuſtiſſimus lapis in ædibus Alexandri Baſſiani :

T. L I V I U S

T. L.

O P T A T U S A N. X V.

Et hæc inſcriptio in Zabarellorum aula ad D. Laurentii ſub ejuſdem effigie picta, auctore Joanne Cavacio Patavino :

T. LIVIUS C. F.

Natus ante bellum civile Cæſaris & Pompeji, Quinctiliano teſte, in hiſtoria nemini ſecundus. Cornelius Tacitus, eloquentiæ ac fidei primas ei attribuit. Auctore Seneca docuit, Salluſtium ſumta ex Thucydide depravaſſe. In ultimis terris quanta hujus viri fama fuerit, D. Hieronymus ex Plinio oſtendit. Ipſo hortante, Claudius Imperator adoleſcens ſcripſit hiſtoriam. Amicitiæ Auguſti, licet Pompejanus, non offecit, militia, civiumque concordia inſignis, & auctus filia L. Magio Oratori Romano nupta. Epitaphium ſibi & ſuis omnibus Patavii V. F. ubi exceſſit anno IV imperii Tiberii Cæſaris, ætatis LXXVI. quod & propria effigies una cum ſuis reliquiis munere patriæ in magno palatio exſtat.

Hæc ſervat adhuc Patavina civitas civis ſui doctiſſimi monumenta. Ad hæc vulgus, domum Alexandri Baſſiani, marmoribus, ſtatuis, & inſcriptionibus ubique refertam, domum Livii nuncupat, cujus ergo magnis advenarum concurſibus celebratur. Scraderus etiam, Patavii in *domo Livia* ſe vidiſſe prodidit effigiem T. Livii, quam ita deſcripſit: *Caput T. Livii ſine barba, collapſis genis, facie rotunda, lineis auriculis longis, naſo acuminato.* Pari errore decepti Tituli accolæ ſomniarunt, Livium inde or-

tum duxisse suum, domumque illius videndam exhibent, & facti memoriam istam:

T. LIVIUS PATAVINUS
NATUS IN TITULO
ET TITULI SPLENDOR
ALOVISIUS A TURRE
BUCCINELLUS VICARIUS
FIERI FECIT MDLXXXXIX.

Imago nostra ex illa Bassiani delineata est, quæ repræsentat illam in nostro Prætorio ad amussim. Ceterum, quod innuit Pignorius, eam, quæ in Prætorio visitur, non T. Livii effigiem esse, sed *Lentuli Marcellini*, aut *Claudii Marcelli*, placere nequaquam potest; quippe prorsus illi dissimilis *Marcellini* effigies, spectanda in numismate, quod illius esse testati sunt Gabriel Symeon in Dialogis, & Ursinus in familiis Romanorum.

Facies imberbes virorum ita similes sunt, ut interdum una pro altera in statuis capiatur. At cum certo certius perspectum & cognitum habeamus, ab Alexandro Bassiano, antiquitatis studiosissimo, monumentum hoc pretiosissimum patriæ dono datum, an non is, si monumentum illud alterius fuisse comperisset, quam Livii, dum eo patriam suam

decorare nititur amantiſſimus civis, eandem in fraudem induxiſſet? Neque vero *Caligula, infenſus T. Livii nomini Imperator, illius imagines* (Tranquilli verba ſunt in ejus Cæſaris vita) *abolevit; ſed paulum abſuit, quin ſtatuas & ſcripta T. Livii ab omnibus bibliothecis amoveret.* Quod ſi illas abolere juſſiſſet, nequaquam probus hiſtoricus Tranquillus, qui Trajani & Hadriani PP. Im. ætate vixit, & extra metum omnem Caligulæ hiſtoriam ſcripſit, dixiſſet, *paulum abſuit, quin ſtatuas & ſcripta T. Livii ab omnibus bibliothecis amoveret;* ſed: *Titi Livii imagines, Caligula Imperatore jubente, una cum ſcriptis ejus abolitæ ſunt.*

Credendum vero eſt, T. Livii imagines non ſecus, ac illas Cæſarum, in honore ac pretio tum fuiſſe, ob exiſtimationem ſummam, quam illi ſcripta ſua conciliarant ſingularia propemodum, & divina; indeque factum, ut una illarum in manus Baſſiani devenerit, qua patriam ſuam eximii loco muneris exornavit. Hanc nos uti veram T. Livii imaginem abſque ullo dubio veneramur. Nolumus enim antiquitatem illius in dubium revocare.

At enim imaginem Patavini Livii conata fuerit antiquitas abolere, ea re quidem certe minus ideo nobis dolendum eſt, quod redivivum illum intueamur in altero Patavino cive longe clariſſimo, *Antonio Quærengo*, cujus ſcriptis, quamdiu Latinæ

Etruſcæque florebunt literæ, *ſemper honos, nomenque ſuum, laudeſque manebunt.*

Hic enim ſeculi noſtri Livius jure omnium ore colitur, ſalutatur; cum nullus eo propius Livii ſtilum attingat, ſive locutionem ejus gravem & candidam, ſive rerum geſtarum narrationem, ſive locorum deſcriptiones ſpectes. Novit id ingeniorum acerrimus æſtimator Perronius, S. R. E. Cardinalis, qui, cum Henrico IV Magno præſtantiam illius ſuis ex meritis adumbraſſet, in cauſa fuit, ut ab eo Lutetiam Pariſiorum, magnis propoſitis præmiis, fuerit evocatus, quo ſua egregia regiaque facinora literis conſignaret.

Novit & Ranutius Farneſius, magni æque animi ac ingenii Princeps, qui unum illum Parmam acerſiit, ut is ſibi pro dignitate ſcriberet res in Belgio & alibi ab Alexandro patre & Imperatore fortiſſimo geſtas, quod egregie re ipſa præſtitit, ſecutus tanti Principis judicium, immo & feliciter aſſecutus. Æmulatur ille ſcilicet ea in uberrima ſegete pulcherrimarum rerum Livium concivem ſuum, eundemque nobis graphice repræſentat. Exſtat ejus porro divinæ ſcriptionis, nondum typis editæ in commentario breviſſimo, exemplar unum, quod vidi penes virum clariſſimum fratris ejus filium, Flavium Quærengum, Cathedralis Eccleſiæ Patavinæ Canonicum, cujus dignitatis perſonam æque in illa

digne ſuſtinet, ac philoſophiæ moralis interpretis in publicis Patavinis ſcholis: alterum apud Hiſpaniarum Regem: tertium in bibliotheca Farneſiorum Ducum: quartum in Muſeo tuo, illuſtriſſime ac excellentiſſime Moline, qui præ ceteris ingenium viri tanti facis, hoc titulo:

ANTONII QUÆRENGI
De rebus geſtis Alexandri Farneſii
Parmæ & Plac. Ducis
Hiſtoria.

Et initio tali: *Alexandro Farneſio primæ rudimentum militiæ victi maritimo prœlio Turcæ ad Naupactum fuere.* Talique fine: *Hic ſecundus Farneſii in Galliam tranſitus fuit: ſed & tertium, ut regiis comitiis intereſſet, quanquam ſupremo morbo implicitus, apparabat, cum militaris diſciplinæ ac virtutum omnium præclaris laudibus invidiam jam ſupergreſſo, inimicum felicitati Belgicæ fatum manus injecit.*

Auxit itaque ſcriptor hic nobilis adeo præſtanti divini ſui ingenii monumento patriæ ſuæ decus, ut Livius hiſtoria Romanarum rerum: auxit & ornamenta domus, non hoc uno nomine toti terrarum orbi notus, ſed & Theologiæ, Philoſophiæ, Juriſprudentiæ, Poeſis, & amœniorum quorumque ſtudiorum cultu; quibus veluti radiis, ſolis inſtar, longe lateque conſpicuus, cum aulæ Farneſianæ

micuisset satis, Romam illustrare cœpit, ibique summis continenter Pontificibus illius, ut in Universi centro, novum exemplo suo Tichonis systema confirmavit, sibi semper æqualis undique, vitæque semper integerrimæ, & eruditionis ac doctrinæ sanæ & solidæ jubar undequaque cum amore pariter & admiratione diffundens. Sed hæc alias pluribus in Elogiis nostris. Satis enim hic habeo demonstrasse leviter, in Antonium Quærengum commigrasse Livium, ut eo nunc sospite, magni illius luminis, exstincti dudum, stilum & imaginem habeamus, cujus nos aspectu æternum pasci cœlites patiantur.

CAPUT XI.

Elogiorum reliquiæ, coronidis loco.

Claudent T. Livii vitam ejus Encomiastæ, hactenus non allati; ducetque Paterculus familiam reliquorum. Ejus enim ista sunt libro II : *Pæne stulta est inhærentium oculis ingeniorum enumeratio : inter quæ maxime nostri eminent, princeps carminum Virgilius, Rabiriusque, & consecutus Sallustium Livius, Tibullusque & Naso perfectissimi in forma operis sui. nam vivorum, ut magna admiratio, ita censura difficilis est.*

Philippus Cominæus putavit, *Livium, Latinorum Polybium, omnibus ſenatoribus ac gubernatoribus rerum publicarum perlegendum.*

Iſaacus Caſaubonus ad eundem tranſtulit illud Senecæ Rhetoris de Oratorum principe encomium: *Populum Romanum hujus unius ingenium par imperio ſuo habuiſſe.*

Georgius Corvinus, & Sigiſmundus Feirabentus, bibliopolæ Francofurtenſes, in præfatione operum ejus, a ſe editorum an. CIƆIƆLXIV, *Livium Hiſtoricorum aliorum omnium Principem, & rerum Romanarum divinum explicatorem* vocant.

Iidem in alia Nuncupatoria editionis alterius in 8 ita de illo ſcribunt: *Nam, quod ad auctorem attinet, talis eſt, ut vivus lacteo eloquentiæ fonte nobiles, quos Roma ad ſui contemplationem trahere non potuit, nominis ſui fama (ut Hieronymus ad Paulinum refert) de ultimis Hiſpaniæ Galliarumque finibus pertraxerit, & moriens ob eorum, quæ deſcribit, magnitudinem, varietatem, præſtantiam, utilitatem ac jucunditatem, dignus ſit habitus, qui ad Romanæ hiſtoriæ cognitionem, prudentiamque civilem cum eloquentia comparandam, præ ceteris in manibus omnium teneretur.*

Philippus Beroaldus in oratione habita in enarratione ejuſdem, ac Silii Italici, præter ea, quæ ſupra produximus ex eodem, hæc alia adducit: *Eo-*

dem animo Livius bella scriptitavit, quo Romani gesserunt; eodem ingenii fulmine stilum exercuit, quo Romanus populus arma tractavit; eadem vigilantia incubuit chartis, qua Romani milites disciplinæ militari incubuerunt. Et medius fidius videtur populus Romanus vel ob hoc unum tam memoranda facinora gerere voluisse, ut illa tam a luculento scriptore describerentur, qui res haud dubie luculentas verbis luculentis æquavit; quem quotiescunque in manus sumo, non legere videor bella, sed tractare, & , ut inquit Hieronymus de Paulo, non audire verba, sed tonitrua. In Livianis voluminibus videre videor Imperatores concionabundos, militesque suos exhortantes ad prœlia alacri animo capessenda, Senatum de rebus dubiis consultantem, hostes hinc formidolosos trepidare, Romanos hinc furibundos invadere. Denique apud Livium omnis rei militaris disciplina continetur, omnia stratagemata, omnes calliditates imperatoriæ demonstrantur. Leges senatus, populique decreta, omnes denique artes, quibus domi forisque vivitur, conspiciuntur. Sed, pro dolor! quantam jacturam passi sunt omnes literarum studiosi ex centum decem voluminibus Livianis deperditis? qui omnia, quæ unquam Romani per septingentos annos gesserunt præclara facinora, veluti in unum redacta corpus, noscere potuissent. Quanto dispendio affectus est populus Romanus, cujus tot ac tantarum rerum gestarum memoria, cum libris Livii pariter in-

teriit? Quantum veræ famæ detrimentum illustrissimi Imperatores subierunt, quorum nomina fuissent sempiterna, & gesta memorarentur, si Liviana volumina non intercidissent? Quod si defunctis ullus est sensus, profecto Livianos manes ingemiscere credendum est, tot labores incassum sibi fuisse susceptos, tot nequidquam vigilatas noctes, tot frustra conscripta volumina, quæ si exstarent omnia, nihil præterea foret nobis desiderandum. Haberemus, in quo otium, in quo tempus bene collocare possemus: & tamen nobis, utpote somniculosis, vix ætas suppeteret ad legendum, quæ illi, divina quadam benignitate prædito, suppeditavit ad scribendum; qui etiam Dialogos (ut inquit Seneca) Philosophorum more conscripsit.

Pertinent huc etiam illa Francisci Petrarchæ, de otio & solitudine quorundam virorum, cap. III tract. II. *Quædam enim ætas illustrium apud nos ingeniorum fertilior fuit. Marcum Varronem, Marcum Ciceronem, Sallustium, & Livium, innumerabilesque alios, uno tempore, suis licet vivendi gradibus distantes, habuit, qui se invicem viderint, vel videre potuerint.*

Et cap. VIII, ubi de studio T. Livii ex professo: *Atque ut mœnia Urbis egressi non statim ex Italia fugiamus: quo studio putandus est arsisse T. Livius Patavinus, qui omnem Romanam historiam ab Urbe condita ad Cæsarem Augustum, cujus ipse claruit temporibus, centum quadraginta duobus voluminibus scrip-*

ſit. Opus ipſa mole mirabile, ſtupendumque, præſertim, quia in eo nihil raptim & tumultuario, ut ajunt, ſtilo; quod quidam ſolent, qui omne verbum labiis oblatum ſcriptis mandant: ſed tanta majeſtate ſententiarum, tantaque verborum modeſtia complevit omnia, ut ab arte eloquentiæ non multum abeſſe videantur. Sed heu quantam ætatis noſtræ maculam! hujus tam ingentis, tamque egregii operis vix portio ſubeſt exigua quidem. Cum in decades, vel ab ipſo conditore, vel, quod magis reor, a faſtidioſis poſtmodum lectoribus ſectum foret, ex quatuordecim nonniſi tres decades ſuperſunt, prima ſcilicet, tertia, & quarta: ſecundam quidem ipſe ego, hortante quondam ſacræ memoriæ Roberto Siciliæ Rege, ſumma, ſed hactenus inefficaci, diligentia quæſivi. Atque utinam falſus vaticinator inveniar. Cito enim, niſi mores hominum mutentur, de hoc eventurum vereor, quod olim propoſuerat Cajus Caligula, nequiſſimus tyrannorum, de quo eſt apud Suetonium Tranquillum, quod T. Livii Hiſtoriam & Virgilii poetæ libros & imagines parum abfuit, quin ab omnibus bibliothecis amoveret: utque ingenio viri hujus clariſſimo nubem oblivionis, quam non attulit imperioſa crudelitas, auferat ſenſim injurioſa ſegnities.

Gaſpar Cunradus Sil. in ſua Proſopographia Melica, millenario primo, pag. 98. Titulo

T. LIVIUS HISTORIOGRAPHUS.

OPTIMUS historiæ Romanæ Livius auctor.
O plene hoc magnum nunc superesset opus!

ANTONIUS LUSCUS

IN CARMINE AD JOANNEM DE NOGAROLIS.

LIVIUS e manibus nunquam cadat: ille docebit,
Auspiciis quibus orta prius, quo Principe, quantis
Consiliis firmata fuit respublica, Regum
Diversos mores, majestatemque Senatus,
Et causas bellorum omnes, & cum quibus acta:
Quo fato, quo consilio, quo jure per omnes
Crevit in imperium virtus Romana labores,
Illa severa vetus quæ disciplina Quiritum
In castris, quæ norma domi, quo more, quibusve
Legibus Italiam primo, post fortior urbes
Roma peregrinas fracta Carthagine tandem
Strinxerit.

T. LIVII EPITAPHIUM

E Bernardi Georgii Prætoris Patavini carminibus.

LIVIUS exstinctus jacet hic, quem fama superstes
Incolumem servat, tum superesse facit.

Quem labor & ſtudium, phraſis quoque lactea, priſcas
Scribentem hiſtorias ſidera ad uſque vehit.
Multum igitur debes Patavis, Roma inclita, nam te
Livius exaltat, dum tua geſta refert.
Adriacam donec præterfluet Albula molem,
Tantiſper Livî fama ſuperſtes erit.

Balthaſſar Bonifacius dē Scriptoribus Romanæ Hiſtoriæ : *T. Livius Patavinus lac Muſarum, mare tranquillum, anima eloquentiæ, eorum, qui nunc ſuperſunt ſcriptorum Romanæ hiſtoriæ longe princeps, lactea quadam ubertate dictionis divinitus facundus, amans virtutum, oſor vitiorum, rectus judicii rerum togæ, rerum ſagi, etſi non uſu, neque experientia, egregie tamen peritus, ab Urbe condita ad Divi Auguſti ævum centum & quadraginta libris divinas illas lucubrationes perduxit, quarum tamen longe maximam partem, ingenti rei literariæ jactura deperditam, nunquam fortaſſe inventam deſideramus, nec tanti operis reliquos habemus, niſi quinque & triginta libros. Et* alia e numero VI.

Angelus Portinarius in Felicitate Patavina, Italico idiomate conſcripta, vitam Livii tetigit, lib. VII, cap. III.

Joannes Velcurionis in Annotationibus in ipſummet T. Livium hæc ſcripſit : *Ceterum de vita Livii plura hic dicere non attinet, qui procul dubio omnium hiſtoricorum Latinorum princeps judicari debet : quia*

res omnes a populo Romano pace belloque amplius ſeptingentis ſexaginta ab Urbe condita annis geſtas, copioſo ſimul & fluenti invictoque ſtilo perſcripſit. Romæ habitus in maximo pretio & celebritate, ſub Octavio Cæſare Auguſto: apud quem in magna fuit gratia, tametſi eum Cæſar Pompejanum vocare ſoleret, quia liberius civilia bella Cæſarum deſcripſerat.

Cœlius Rhodiginus Lectionum antiquarum lib. XXV. cap. III: *Et amplitudo illa Patavini hiſtorici lactea & redundans, itaque legentem ſæpe afficiens, ut ſtupore quodam adobruat pæne, alere longe pinguius ingenia mihi videtur, adeo, ut ſicuti in pictores ille ait, qui neſcirent manum de tabula, oculos a lectione revellere nequeas. Ita dicendo non adumbrantur modo omnia, ſed & exprimuntur graphice. Ubertas illa prædulcis, & auſtera tamen, nec decocta, nitida, ſine labore, (ut de Theophraſto Seneca ſcribit) effloreſcens quoque, nec affuſa modo nectare, ſed quodam Circes (quam Deam intelligi voluit literarum princeps Homerus) delibuta veneficio eſt. Abire cupis: retinet blandis amoribus inenarrabilis facundiæ vaſtitas, quæ tamen vaſta non eſt, ſed comta honeſtius, culta pretioſius, expolita divinitus, nuſquam fucus puerilis, aut pigmenta inania, nuſquam vibratior cincinnus. Non ades: provocat prægustata amœnitas, Sirenum cantibus longe potentius, quas ſurdus demum remex pertranſiſſe narratur! iſtam odore modo perceptam, ne cæcus quidem neglexiſſe poſſit. Jam quid de eruditione dicam?* --- Et alia præclara multa.

Blondus quoque Flavius in ſua Italia, loquens de civitate Patavina, Livii mentionem facit, ſicut & Coſmographi reliqui, tradentes, hoc unum Patavinæ civitatis monumentum præclariſſimum exſtitiſſe. Sic Zacharias Lilius in ſuo orbis Breviario in Venetis, de Patavio meminit Livii cum honore. Sic Marcus Guatius in ſua Chronica præclare ſentit & loquitur de Livio noſtro, ſicut & hiſtorici omnes, qui poſt illum eorum geſta temporum edidere.

L E C T O R I.

Quæ ſequuntur Sertorii Urſati ſunt, ex monumentis ipſius Patavinis deſumta: quæ cum maxime faciant ad interpretationem inſcriptionis monumenti T. Livii, (*cf. ſupra pag. XLII.*) *non incongruum nobis viſum eſt, ea hic adjicere, quamvis plurima ex his jam tetigerit Tomaſinus.*

EPITAPHII T. LIVII,

IN OCCIDENTALI PRÆTORII PATAVINI PARTE ERECTI, INTERPRETATIO.

LIVIUS] Liviam gentem in numero plebejarum

reponit Panvinius: Consules tamen habuit, & quidem clarissimos, Salinatorem, Dentrem, Drusum, Libonem cognominatos, Patavioque summum conciliavit splendorem, quod Livium nostrum ediderit. De cujus patria & natalibus nihil referam; cum & a proposito instituto recedat, & clarissimorum virorum innumera suppeditent testimonia, qui eum Patavinum, genere clarum, historiæque parentem declarant: inter quos de ejus gloria hoc unum Plinii [1] ad Nepotem plurimorum loco sufficiat: *Nunquamne legisti, Gaditanum quendam, Titi Livii nomine gloriaque commotum, ad visendum eum ab ultimo terrarum orbe venisse, statimque, ut viderat, abiisse?* Vixit Romæ usque ad Augusti decessum, cui summe gratus erat. Post ejus vero mortem honoribus annisque defessus, in patriam reversus, publicis a Patavinis receptus fuit acclamationibus [2]: ubi Tiberio Cæsare Augusto III & Germanico Cæsare II Consulibus, an. U. C. IↃCCLXXI, a partu Virginis XIX, imperii Tiberii quarto, suæque ætatis LXXVI, e vita excessit. Corpus ejus haud procul a Concordiæ templo conditum fuisse, & saxum istud, & ejus ossa ibi eruta abunde confirmant. Id cum Jacobus Cavacius, Congregationis Divæ Iustinæ Cœnobita [3], ejusque monasterii Historicus,

1 Lib. II, Ep. 3.
2 Panvin. Fast. lib. 2.
3 Hist. Cœnob. D. Just. lib. 5. fol. 218.

ſide & ſolertia eximius, fuſe, ac ſine fuco, e tabulario depromat, ipſius verba hic apponere opportunum exiſtimavi: *Sed nos in urbem revocat T. Livius, Romanæ hiſtoriæ parens, & Patavinorum decus, cujus ſepulcrum in noſtro cœnobio repertum eſt, pone Abbatis ædes, ubi nunc valetudinarium eſt. Ante annos quinquaginta effoſſus fuerat antiquus lapis cum epitaphio:*

V. F.
T. LIVIUS
LIVIÆ T. F.
QUARTÆ L.
HALYS
CONCORDIALIS
PATAVI
SIBI ET SUIS
OMNIBUS.

Hunc Patres in veſtibulum templi tranſtulerant, atque Livii imaginem appinxerant, quam ſitu exoletam Andreas Abbas nuper novaverat. Marinus, Ludovici frater, cum ſæpe ad eum diverteret, & aliquod negotium inferrent diſciplinæ Monachorum, ſtatuit pone Abbatis domicilium ſibi ædiculam exſtruere. Hic dum

pro fundamentis altius effoditur, apparuit vetustissimum pavimentum ex quadratis lateribus affabre exstructum. Eo diruto reperta est arca plumbea sexpedalis, qua hominis ossa continebantur. Accurrere ex Monachis aliquot, qui meminerant, vel acceperant a majoribus, effossum ibi veterem lapidem cum Livii epitaphio. Inde constans omnium opinio fuit, id esse Livii corpus. Rolandus Monachus de his actutum admonuit Xiconem Polentonum, egregium & eruditum civem; qui cum universa lustrasset, in Prætorium rediens, celebriorem apud cives de Livii corpore opinionem fecit, mox eo præstantiores aliquot secum traxit. Quidam prævenerant, & ex ossibus fragmenta diripiebant. Id quasi ad æmulationem reliquiarum Sanctorum Dei impie factum, movit Vicarium Abbatis, ut de comburendis Livii ossibus cogitaret. Cœperat jam malleo craneum diffringere, cum nogotiis quibusdam gravioribus e cœnobio evocatur. Vix abscesserat, cum Rolandus rogatus a nobilium virorum turba, quæ confluxerat, arcam & ossa T. Livii patriæ dono dedit. Proceres, ac si viventem Livium amplecterentur, plumbeum tumulum extulere. Libet illustres viros recensere, qui humeros submiserunt. Alterum arcæ caput extulit Andreas Dandulus, Patricius Venetus; alterum Polentonus; medium subiere Palamedes (Palaminus vulgo) Vitalianus & Peraghinus Peraga, aurati Equites, Alexander de Doctoribus, Jo. Franciscus Capilisteus, & Nicolaus Porcellinus, Jurisconsulti. Seque-

bantur feralem pompam Zacharias Trivisanus Prætor, & Leonardus Mocenicus Præfectus, mox quicunque literarum studio, vel patriæ caritate tenebantur. Funus delatum est per frequentiora urbis loca in Prætoris regiam, donec publico decreto statueretur, qui optimi civis memoriæ satis prospici posset. Quorundam sententia fuit, ut apud Fanum Sancti Clementis, qua forum respicit, publico ære cœnotaphium T. Livii e marmore excitaretur. Quidam optimates privata pecunia Livio multo nobilius monumentum pollicebantur, si prope eorum ædes liceret ipsius Livii ossa transferre. Duo potissimum ad eam rem contendebant, Ludovicus Buzzacarinus, eruditus ac dives admodum, & Henricus Scrovinius Eques. Attamen publicæ in Livium pietati decere visum est, ipsius ossa in augustissimam aulam Prætorii referre, & antiquum lapidem cum Epitaphio adjicere. Hæc Cavacius. Uberius totam historiam complures alii hoc loco persequuntur; quos lector inspicere potest.

Ad publicæ voluntatis decretum loco selecto, ossa Livii occidentem versus in Prætorii pariete supra ostium, qua nunc Sanitatis officium, ut vocant, aditur, locata fuere: eaque sub rudi simulacro, & ab ejus effigie omnino dissimili, hoc epitaphio, a Leonardo Justiniano, Patavii tunc Prætore, addito condecorata fuere:

OSSA
T. LIVII PATAVINI
UNIUS OMNIUM
MORTALIUM JUDICIO
DIGNI CUJUS
PROPE INVICTO CALAMO
INVICTI P. R.
RES GESTÆ
CONSCRIBERENTUR.

Anno CIↃCCCCLI eximium quodpiam Livii monumentum expetens Alphonſus, Aragonum rex, per Antonium Bevatellum Panormitanum, Legatum ſuum, poetam inſignem, a Patavinis brachii os impetravit. Eodem tempore Livii maxilla, æneo orbe clauſa, fornici Archivi Civitatis noſtræ appenſa fuit; ubi & hodie ſpectatur. Supra oſtium vero, ubi oſſa repoſita fuerunt, illa parte, qua Palatium reſpicit, tale poſitum fuit monumentum:

INCLITO ALPHONSO

ARAGONUM REGI STUDIORUM FAUTORI REIPUBLICÆ VENETÆ FŒDERATO ANTONIO PANORMITA POETA LEGATO SUO ORANTE ET MATTHÆO VICTURIO HUJUS URBIS PRÆTORE CONSTANTISSIMO IN-

TERCEDENTE EX HISTORIARUM PARENTIS T. LIVII OSSIBUS QUÆ HOC TUMULO CONDUNTUR BRACHIUM PATAVINI CIVES IN MUNUS CONCESSERE ANNO CHRISTI MCCCCLI. XIV KAL. SEPTEMBRIS.

Regis autem desiderium mors antevertit. Brachium namque istud a Panormitano vix Neapolim delatum est, cum Alphonsus fatis concessit. Illud itaque Panormita religiose custodivit, ac in deliciis habuit, dum vixit. Eo mortalibus erepto, cum Jo. Jovianus Pontanus publici muneris, quo fungebatur, a secretis regni successor, ipsum quoque brachium obtinuisset, exiguo id tumulo, extra delubrum a se erectum, sub tali inscriptione condidit: [1]

T. LIVII

HISTORICI BRACHIUM QUOD OLIM ANTONIUS PANORMITA A PATAVINIS IMPETRAVERAT JO. JOVIANUS PONTANUS MULTOS POST ANNOS CONDIDIT.

Monumentum vero Livii, quod in D. Justinæ æde conservabatur, anno CIƆIƆXLVII in Prætorium una cum ipsius ossibus fuit translatum; ubi

1 Pignor. in. Origin. Pat. cap. 17.

noſtra ætate conſpicitur. Apici ejus additus fuit vultus e marmore, qui penes Alexandrum Baſſanum Patavinum ſervabatur. Ænea utrinque acceſſerunt ſimulacra; e parte dextra Æternitatis, e ſiniſtra Minervæ; ſub primo Tiberis, ſub altero Medoacus excurrit: inter utrumque fluvium Lupa Romulo & Remo ubera præbet. Subjectam his ſimulacris tabulam æneam Lazarus Bonamicus Baſſanenſis, vir doctiſſimus, politiorum literarum in Gymnaſio tunc Profeſſor celeber, hoc epigrammate decoravit:

Oſſa, tuumque caput cives tibi, maxime Livi,
Promto animo hic omnes compoſuere tui.
Tu famam æternam Romæ, patriæque dediſti:
Huic oriens, illi fortia facta canens.
At tibi dat patria hæc: & ſi majora liceret,
Hoc totus ſtares aureus ipſe loco.

Inſcriptionem porro idem ſubdit:

T. LIVIUS
QUARTO IMPERII
TIBERII CÆSARIS
ANNO VITA EXCESSIT
ÆTATIS VERO SUÆ LXXVI.

Ceterum ne ſummæ erga clariſſimum civem obſervantiæ teſtimonia deficerent, etiam ſupra Præ-

torii ostium, sub magna statua marmorea librum apertum tenente, manumque ori admovente cum hoc symbolo, *Parvus ignis magnum sæpe suscitat incendium*, majores nostri hoc monumentum statuerunt :

T. LIVIUS PATAVINUS

HISTORICORUM LATINI NOMINIS FACILE PRINCEPS CUJUS LACTEAM ELOQUENTIAM ÆTAS ILLA QUÆ VIRTUTE PARITER AC ERUDITIONE FLOREBAT ADEO ADMIRATA EST UT MULTI ROMAM NON UT URBEM RERUM PULCHERRIMAM AUT URBIS ET ORBIS DOMINUM OCTAVIANUM SED UT HUNC VIRUM INVISERENT AUDIRENTQUE A GADIBUS PROFECTI SINT. HIC RES OMNES QUAS POPULUS ROMANUS PACE BELLOQUE GESSIT QUATUORDECIM DECADIBUS MIRA STILI FELICITATE COMPLEXUS SIBI AC PATRIÆ GLORIAM PEPERIT SEMPITERNAM.

Veterem Livii inscriptionem, in aula Prætorii positam, aliamque in ædibus Capilisteorum ad Sanctum Danielem, suo loco expendendam, minime ad Livium pertinere, his verbis demonstrare co-

natur ingenioſiſſimus Pignorius: [1] *La inſcritione ſi come l'ho per antica, coſi non credo, che appartenga al noſtro T. Livio. Il mio argomento e, che T. Livio ſcriveva SIBE & QUASE, non SIBI & QUASI, & coſi Aſconio Pediano, come racconta Quinctiliano nel libro primo à capi VII delle ſue inſtitutioni oratorie, & queſta ò ſimile peregrinità di ortographia, e di voci, & forſe di elocutione era la Patavinità, che Aſinio Pollione haveva oſſervato in Livio.* Quo quidem argumento Livii monumento nequidquam decedere puto: etenim Aſinius Pollio, non ut ſtili elegantiam extolleret, ſed ut formam dicendi irrideret, acerbe dixerat, Livium ſibi videri *Patavinitatem ſapere:* ut bene patriæ ſtudioſiſſimus Tomaſinus [2] obſervavit. Pub. Terentius [3] etiam, qui, Tranquillo teſte, *Inter finem ſecundi belli Punici & initium tertii natus eſt & mortuus, multo ante Livium, in Eunucho loco* ſoli *ſcripſit*

——— *Mihi* ſòlæ *ridiculo fuit.*

Quam dicendi formam obſervavit clariſſimus Claravallenſis Comes Gaſpar Scioppius [4], qui in patria noſtra ſibi gratiſſima aliquamdiu vixit, diemque nuper clauſit extremum. Quid apud Quinctilianum [5] clarius? *Non E quoque I loco fuit: ut*

1 In Origin. Patav. cap. 17.

2 In Vita Livii cap. 5.

3 Act. 5. Scen. 6.

4 Suſpectar. Lect. lib. I. Ep. 1.

5 Inſtit. Orat. lib. I. cap. 4.

Menerva, *&* *Leber*, *&* *Magester*, *&* *Dijove*, *&* *Vejove*, *pro* *Dijovi*, *&* *Vejovi?* Adde lapides antiquos minime Patavinos; in quibus SIBE pro SIBI observatur. Talem e Romanis descripsit Gruterus [1]:

DIS. MANIB.
M. VINICI. M. F.
SALVIARI
VIXIT. ANN. XXXII
MENS. VI.
VINICIA. HELPIS
PATRON. ET
CONJUGI
INDULGENTISS.
ET SIBE.

T.] Livii prænomen *Titus* est; vel, quod Festo [2] auctore, *Tituli milites appellarentur*, *quasi tutuli*, *quod patriam tuerentur*, *unde & Titi prænomen ortum est;* vel a Sabino nomine, ut putat Valerius [3], quem Sigonius & Panvinius [4] secuti sunt.

1 Fol. 958. n. 1.
2 Tit. T. De Nom. imposit.
3 De Nom. Rom.
4 De Antiq. Nom.

LIVIÆ T. F. QUARTÆ L. HALYS.] Hæc quarta Livii filia fuit, ut jam obſervavi: &, ut docet Panvinius [1], LIVIA T. F. QUARTA nupſit L. HALY. Sic enim credo cum Scardeonio hæc explananda eſſe; non autem LIVIÆ T. F. QUARTÆ LEGIONIS HALYS; ut, teſte Scardeonio [2], Blondus Flavius de Italia illuſtrata cenſuit. Scardeonius [3] enim vere affirmat, quod Legio non ſola litera L, ſed LEG. in monumentis exprimebatur; & quod Legio quarta non Halys, ſed Scythica erat dicta; ut in quodam ex noſtris epitaphiis, in vico Putei Vitaliani ſito, ſuo tempore declarabimus. Sitne vero L. HALYS ille, qui & L. Magius appellatur, gener T. Livii, ſocerique cauſa laudatiſſimus Rhetor, de quo Seneca [4], prudens ſileo, cum certi nihil habeam. Eundem tamen eſſe Scardeonius [5] aſſerit: *Quod autem* Lucius Magius *&* Halys *appelletur, minime abſurdum videri debet: cum id fere civibus Romanis conveniat, ut tribus nominibus inſcribantur. Dictus autem eſt* Halys *ab* Haly *fluvio & cognomine Hiſpano, unde forte profectus erat.* Pro ſententiæ ſuæ fundamento epitaphium Saguntinum, ab Achille Statio Luſitano receptum, ſed mutilum affert: quod ut integrum habeatur, ſic legendum ex Grutero [6]:

1 De Antiq. Nom.
2 Lib. I. Claſſ. 3.
3 In March. Tarviſ.
4 In Epiſt. lib. 5. Controv.
5 Loco citato.
6 Fol. 778. n. 2.

V. F.
C. GRATTIUS
HALYS. SIBI. ET
GRATTIÆ. MYRSINI
UXORI. KARISSIM.
ANN. XXXXVII
SIBI. ET. SUIS

CONCORDIALIS] Ex hac voce ea ſemper mihi fuit opinio, templum Divæ Juſtinæ non fuiſſe ædem Jovis, in qua Cleonymi Lacedæmonii ſpolia appenſa fuere, ut Blondo Flavio [1] placet; nec Martis aut Junonis, ut tradit Paulus Merula [2]; ſed Concordiæ. Non enim unum hoc ſaxum habemus, quod Concordialis dignitatis teſtimonium præbeat, nempe Sacerdotis Deæ Concordiæ, ſed alia etiam, quæ hoc ipſum confirmant. Concordialis autem ſacerdos, teſte Scardeonio [3], cui lubens ſubſcribo, Patavii fuit magnæ dignitatis & æſtimationis; qui nempe præerat templo ab Antenore erecto: in quo forſan, poſtquam [4]

——— *Urbem Patavi ſedeſque locavit*
Teucrorum, & genti nomen dedit, armaque fixit.

1 In Ital. illuſt. loc. cit.
2 Coſmogr. Par. 2. lib. 4.
3 Scard. loc. cit.
4 Æneid. I, 251 ſq.

Et quoniam de Cleonymo mentio incidit, non possum præterire festivum navium certamen, quod singulis etiamnum annis apud nos tanquam urbi peculiare celebrari in flumine solet, originem haud dubie sortitum ab illo, quod fusis, Cleonymo duce, Græcis, Patavii ob publicam lætitiam fuit editum. Et hinc ait Livius [1]: *Patavii monumentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum est, quotannis sollemni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.* Unde & mihi persuadeo, eandem pugnandi formam retineri. Parvæ enim naviculæ, sex robustissimorum remigum impulsu incitatæ, ex adverso sibi committuntur: in prora viri lanceis armati, asserem, densissimis clavis infixis munitum, scuti loco prætendentes consistunt; qui validissimo impetu tamdiu in se mutuo irruunt, dum alteruter in aquas dejiciatur. Hoc autem celebre spectaculum diebus festis Pentecostes plerumque peragitur.

PATAVI] Vox ista, quæ loco *Patavii* hic habetur, monumenti hujus antiquitatem eruditissimo cuidam viro suspectam reddit; quod nec publice profiteri est veritus. Verum enimvero facili negotio mihi dubium tolli videtur; cum Virgilius ipse, qui T. Livii temporibus vixit, *Patavi* loco *Patavii* scriptum reliquerit: unde quidni hoc etiam in monumento toleretur?

1 Hist. lib. 10, cap. 2.

De capite vero ſupra Livianum hoc monumentum poſito, quod Pignorius [1] Cn. Lentuli Marcellini effigiem referre putat, conſulatur eruditiſſimus Tomaſinus [2].

1 In Origin. Patav. cap. 17.

2 In vita Livii, cap. 10.

NOTITIA LITERARIA
DE
T. LIVIO
EX
Jo. Alb. Fabricii Bibliotheca Latina a Jo. Aug. Ernesti auctius edita Tom. I, cap. XI.

Livii ætas.

Titus Livius anno Urbis Romæ 695. [1] natus Patavii [2] oppido vetustissimo Italiæ ad Tima-

1 Si Eusebio fides in Chronico.

2 Hinc Asinius Pollio teste Quinctiliano l. 1. c. 5. & l. 8. c. 1. ajebat se in Livii scriptis *Patavinitatem* quandam, hoc est, dictiones nonnullas Patavinis proprias & Romanis auribus insolentes observasse, quarum tamen nulla in scriptis ejus, quæ hodie supersunt vestigia superesse contendit Salmasius in funere linguæ Hellenisticæ p. 236. & Dan. Georgius Morhofius in libro singulari de Patavinitate Liviana Kilon. 1685. & inter alias ejus diss. Hamb. 1669. 4. In hujus libri capite III Morhofius disserit etiam de sepulcro ac monumento Livii, quod Patavini hodieque ostentant, ac pluribus celebravit Jac. Philippus Tomasinus in T. Livii vita (Patav. 1630. 4. Amst. 1670. 12.) capite IX. Confer, si placet, Sertorii Ursati marmora erudita Epist. VIII. & Monum. Patav. p. 27 & 202. Trewenschrœderi fastos Livianos p. 304. & Joannem Mabillonium T. 1. Musei Italici p. 30. Marquardus vero Gudius V. C. observavit, mo-

vum fluvium, Romæ poſtea Claudii Imperatoris ſtudia moderatus, ut colligas e Suetonii Claud. c. 41. ſcriptor ſublimi & lactea ſermonis ubertate: unus res Romanas æquare feliciter auſus, obiit in patria ſeptuagenario major, quarto anno Tiberii Imp. Urbis 770. poſt C. n. 17. Ab Auguſto Livius dictus eſt *Pompejanus*, quod tantis laudibus extuliſſet Pompejum: neque id tamen amicitiæ eorum offeciſſe teſtatur Tacitus IV, 34. Annal. Cum viveret, paucis probatum, ſed poſt fata demum meritos honores conſecutum affirmat vetus auctor apud Svidam in Κορνοῦτος. Tamen nec vivi exiguam famam fuiſſe, fidem facit Gaditanus [1] ille, qui Livii nomine gloriaque excitatus ad viſendum eum ab ultimo terrarum orbe venit, ſtatimque ut viderat, abiit. Nec mortuo impetum [2] quorundam, aut

numentum hoc non eſſe T. Livii, ſed cujuſdam ejus liberti, cui T. Livius Halys nomen erat, filiæ. De Liviana Patavinitate Ptolemæus Flavius Anconitanus cap. 45. conjectaneor. editorum Anconæ 1522. 8. & in Tomo 1. Lampadis artium Gruterianæ p. 972. & D. Balthaſar Stolbergius de barbariſmis & ſolœciſmis N. T. objectis c. 20. Nonnulla nuper in dictione Livii reprehendere auſus eſt Schurzfleiſchius præfatione ad diſſertationes academicas; quemadmodum ejus ſcribendi genus & ſtilum defendit Jo. Tolandus in præf. ad Adæſidæmonem.

1 Refert Plinius II, 3. Epiſt. & S. Hieronymus Epiſt. 103. ad Paulinum.

2 Caligulam de ſcriptis T. Livii abolendis cogitaſſe narrat Sueton. c. 34. Idem de Gregorio I. Pontifice infra referam. Caligula vero Livium reprehendit ut verboſum in hiſtoria negligentemque, Gregorius ut prodigiorum nimis frequentem prædicatorem. Mentitum in quibuſdam notavit etiam Vopiſcus Aureliano c. 2.

criticorum [1] rigorem conſtat peperciſſe. *Candidiſſimum omnium magnorum ingeniorum æſtimatorem* vocat M. Seneca ſuaſoria VII, & Tacitus IV, 34. Annal. *eloquentiæ ac fidei præclarum inprimis*, magno & vero elogio. Livii lectione a morbo convaluiſſe narrant Ferdinandum Catholicum: perinde ut Curtii Alphonſum Arragoniæ Regem. Buchananus vero ut Livium nobis alterum exhiberet, libros ejus ſuperſtites a capite uſque ad calcem traditur perlegiſſe non minus vigeſies, [2] atque ita ad opus Hiſtoriæ Scoticæ componendæ ſe accinxiſſe. Alia in Livii laudem Auguſtus Buchnerus diſſert. Academica 393. Citatur a Livio *Fabius Pictor*, ſcriptorum antiquiſſimus I, 44. II, 40. VIII, 30. X, 37. Tum *Valerius Antias* IV, 23. XXV, 39. XXVI, 49. XXIX, 35. XXX, 19. 29. XXXII, 6. XXXIII, 10. 30. 36. XXXIV, 15. XXXVI, 19. 38. XXXVIII, 23. & *Macer Licinius* IV, 7. 20. 23. atque *Q. Tubero* IV, 23. X, 9. Ex Græcis ſcriptoribus *Polybius*,

1 Jo. Brodæus ad III, 23. Antholog. p. 379. *Livium citare quid attinet, ſempiternum Gallorum adverſarium (ſicuti recte collegit Glareanus) cujus fides merito infamatur, atque ut invidiæ plena ab Antonino Pio* (reſpicit locum in Antonini Itinerario) *ut gloriæ a Plinio* (præfat. Hiſt. nat.) *ut mendacii ab Auguſto, Liviomaſtige ſcilicet, Pompejanum cum appellante* (Tacit. IV, 34. Annal.) *ut perperam cum Halicarnaſſeo, Diodoro, Polybio, a multis, ut ſecum pugnans, a Laurentio Valla; ut fabuloſa veluti de Caco & Evandro liquet, notatur lactea illa ubertas &c.* Jac. Palmerius in Exerc. ad optimos auctores Græcos p. 188. ſeq. carpit, ut aretalogum & Romanorum mancipium, plagiarium Polybii, Galli nominis inimicum &c.

2 Elias Francus præfat. programmatum, editorum Islebiæ 1699. 8.

quem non incertum auctorem appellat XXXIII, 10. XXXIV, 10. XXXVI, 19. XXXIX, 52. Sæpe etiam mentionem facit *librorum linteorum*, quorum fide, tanquam auctoritate actorum publicorum, scriptores antiquissimi sunt usi, sed de illis dictum infra lib. IV, c. 5. n. x. De defectu fide dignorum monumentorum [1] antiquioribus temporibus caliginem offundente queritur tum alibi, tum VIII, 40. *Et singulorum gesta & publica monumenta rerum confusa, nec quisquam æqualis temporis illius scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.*

Historiæ Romanæ libri CXLII.

Historiam Romanam, sive, ut ipse XLIII, 13. & Julius Firmicus [2] appellat, *Annales* ab Urbe condita ad bellum Germanicum mortemque Drusi, h. e. ad annum 744. persecutus est libris CXLII, [3] quos scripsit aliquot & forte pluribus, ut videtur [4], an-

1 Hinc *frequentissime dubitare* Livium scribit Quinctilian. lib. 2, cap. 4.

2 Vide Jo. Friderici Gronovii Monobiblon Observationum in scriptores ecclesiasticos p. 95.

3 *Epitomas* habemus librorum tantummodo CXL. Sed libri CXXXVI & CXXXVII epitome desideratur, ut observatum Sigonio, qui in MS. Codice vacuum intervallum deprehendit, adeoque assentitur Petrarchæ, libros non CXL, sed CXLII a Livio scriptos esse testanti. Vide Tomum tertium editionis Gronovianæ pag. 1076.

4 Lipsius lib. 1, cap. 20. Electorum, Vossius de Hist. lat. & Hanckius V. C. lib. 1. de scriptoribus rer. Rom. cap. IX, ante Cantabros A. U. C. 729. domitos scriptum librum saltim primum Historiarum Livii non dubitant. Sed Joannes Masson Historiæ & Chronologiæ veteris peritissimus lib. de Jani

nis poſt clauſum ab Auguſto Imp. prima vice templum Jani, cum ille anno Urbis 725. in pugna Actiaca M. Antonium viciſſet. Ex his non exſtant plures hodie quam 35. in quorum ſecundi capite 21. queritur, haud facile fuiſſe etiam illis temporibus certi quid & explorati de antiquioribus Romanorum ætatibus tradere. *Tanti*, inquit, *errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magiſtratibus, ut nec qui Conſules ſecundum quoſdam, nec quid quoque anno actum ſit, in tanta vetuſtate non rerum modo, ſed etiam auctorum, dicere poſſis.* In temporum notatione Livius, perinde ut Dionyſius Halicarnaſſ. ſecutus eſt rationes Catonianas, quæ æram Urbis Varroniana biennio faciunt recentiorem. Vide H. Dodwelli diſſert. X de Cyclis §. 59. 80. 87. ad initium Tab. XIII, & appendice ad prælect. Cambdenian. atque in Apparatu ad Dionyſii Halicarnaſſei Chronologiam, & in Chronologia ipſa, quæ Dionyſio in editione Oxonienſi ſubjicitur, Liviique ſingulis paginis editionis a Thom. Hearne curatæ eſt adſcripta. In re militari Romana peccaſſe aliquando Livium, confundentem tempora ac diverſas ætates, notavit Salmaſius lib. de re militari Rom. p. 1295. 1300. 1302. 1310. 1319. ſeq. 1416. &c. T. 10. theſauri Antiquitatt. Rom. Græviani,

templo Chriſto naſcente reſerato pag. 51. ſeq. & 165. ſerius Livium in Hiſtoriam ſcribendam incubuiſſe non abſurdis contendit argumentis. Anno Urbis 725. cœpiſſe ſcribere Livium, & a. 745. ultimam Hiſtoriæ ſuæ manum impoſuiſſe, H. Dodwelli conjectura eſt in Annalibus Vellejanis p. 65.

Ex his superſunt XXXV.

Ex illis XXXV [1] libris, quos dixi exſtare, ſunt *primi decem*, qui origines Urbis hiſtoriarumque uſque ad annum 460. complectuntur. Deinde *viceſimus primus*, & qui ſequuntur, *uſque ad quadrageſimum quintum*, quibus hiſtoria ab initiis belli Punici ſecundi, quod anno 536. cœpit ad an. 586. perducitur. Symmachi & Sidonii ætate, Livii quos hodie deſideramus libri adhuc exſtabant. *Revolve*, inquit Symmachus IV, Epiſt. 17. *Patavini ſcriptoris extrema, quibus res C. Cæſaris explicantur.* Sidonius Epiſt. IX, 14. *Burgundioni*, panegyricum Julii Cæſaris meditanti, commendat *quæ titulis Dictatoris invicti ſcripta Patavinis ſunt Voluminibus.* Librum centeſimum tertium citat Serenus Sammonius, ubi de carbunculo morbo:

Tertia namque Tibi ſimul & centeſima Livî
Charta docet, ferro talem candente dolorem
Exſectum, aut poto raparum ſemine pulſum.

Guilelmus Malmesburienſis lib. II rerum Angliæ

1 Ita malui Libros quam Decadas numerare, quia Livium in Decadas non ipſe qui ſcripſit, ſed legentium ignavia ſcidit, ut pridem monitum Franciſco Petrarchæ in Epiſtola ad Boccacium pag. 1001. Vide Petrum Crinitum XII, 7. de honeſta diſciplina, & Sigonium in limine notat. Voſſium arte Hiſtorica p. 131. Ut Livius in Decadas, ſic Olympiodori Hiſtoriarum libri in δεκαλόγυς dividuntur apud Photium Cod. LXXX. Lib. CXXXVI. allegatur a Cenſorino cap. 17. Librum CXIII bis citat Priſcianus.

pag. 183. *Julium Cæſarem Livius commemorat quinque ſolum cohortes habuiſſe, quando civile bellum inchoavit, cum quibus, inquiens, Orbem terrarum adorſus eſt.* Ex eodem Livio p. 162. videtur afferre dictum Scipionis: *Imperatorem me mater mea, non bellatorem, peperit.* Livii *Macedonica*, quæ laudat Angelus Decembrius libro VII politiæ literariæ p. 552. non alia ſunt, quam quæ editis hiſtoriarum libris continentur XXXIX, ſqq. Dolendum eſt, lucem non vidiſſe Lambecii, quam lib. 2, pag. 944. 977. promiſit, diſſertationem de XII. Codicibus MStis Livii, qui una cum duabus & triginta ejuſdem Hiſtorici præcipuis editionibus in Bibl. Cæſarea Vindobonenſi aſſervantur.

EPITOMÆ.

Epitome librorum Livianorum, ſive *breviarium T. Livii*, quod notis Sigonii, Martini Antonii Delrii, [1] Jo. Douiatii & J. F. Gronovii illuſtratum habemus, etiam eorum librorum, qui interciderunt, duobus forte 136 & 137, ut ſupra dixi, exceptis, a *L. Annaeo Floro* ſcriptum eſſe vulgo exiſtimatur, cum cujus libris quatuor epitomes rerum Romanarum ſæpiſſime prodiit: etſi vel ideo, quod in his ſubinde a Livio diſſentit, nonnulli duos diverſos voluerunt Floros comminiſci, ut Balthaſar Bo-

1 Brevia Delrii in Epitomen Livii ſcholia prodierunt cum ejus notis in Solinum Antwerp. 1571. 8. Edita eſt etiam Epitome illa cum Sigonii & Delrii notis, Genev. 1606. 8.

nifacius XV, 5. Hist. ludicræ: alii vero, ut Dionysium Gothofredum facere memini, suspicati sunt, Livium ipsum, ex more veterum, epitomas illas, veluti indices, præfixisse singulis libris, quæ deinde cum altera epitome rerum Romanarum confundi, atque adeo ad Florum auctorem referri facile potuerint. *Junium* quoque *Maximum*, æqualem Statii Poetæ, Historias Sallustii Liviique in epitomen contraxisse, viri docti observant ex his verbis IV silvar. 7. *Omne queis mundi senium remensus Orsa Sallusti brevis & Timavi reddis alumnum.* Notum præterea est ex Servio ad Æneid. X, 388. *Rufum Festum Avienum* totum Livium Jambis olim expressisse. Sed & illa Avieni metaphrasis pridem intercidit.

Epitomæ hæ *Livii* cum *Floro* sæpius editæ prodierunt, etiam separatim Venet. 1521. 8. ap. Aldum, & Basil. 1590. 8. & cum *Car. Sigonii* atque Antonii *Delrii* notis Genev. 1606. 8. quam editionem Gervasiensem vocat Thomas Hearne, qui in Livio suo Oxonii edito, breviarium istud Livii summo studio ad Codices MSS. & impressos exegit, collatis etiam, quæ Petrus Pithœus ad id annotaverat. Sed etiam in edd. recentioribus, ut Gronovianis, earum cura est habita, diligentissime autem in Drakenborchiana, in qua & *Sigonii Delriique*, & *Dukeri* ipsius notæ egregiæ accessere.

Vir eruditiss. Janus Vincentius Gravina Orat. I. de instauratione studiorum p. 12. Romanorum res gestas initio per compendium petere suadet ab hac Epitome Liviana, ut quæ longe simplicior & can-

didior ſit Flori & Velleji libris, reſque exprimat propriis & convenientibus verbis, abſque fuco & argutiis, quibus non ſatis uterque illorum abſtinuerit, e quibus, periculum ſit, ne puerorum animi fallacibus illis & meretriciis orationis ornamentis a nervoſa & civili ſcribendi conſuetudine abducantur. Præterea *Johannes Jenſius*, conſulturus juvenum ſtudioſorum tempori, quorum plerique mole Livii deterriti, ultra primam decadem haud progrediuntur, atque adeo delibatis modo adoleſcentis populi Romani rebus, maturum adulti ejuſdem populi vigorem intactum relinquunt, *Epitomen* novam *hiſtoriæ Rom. totius Livii*, verbis ejus contextam, neque multo grandiorem una Livii decade compoſuit, inſcripſitque *T. Livii Patavini Hiſtoriarum corpus concinnius*, ex Gymnaſio Dordraceno, typis Bramiis luculentis, anno 1711. 8. Ceterum Livium ipſum evolvere cupientibus hoc compendio ſuo neutiquam e manibus excutere voluit floreentiſſimum ſcriptorem, ſed tantum iis, qui magnitudine operis removeri ſe ab ejus lectione patiuntur, ſuccurrere, ut Hiſtoriam Romanam Livianam totam intra brevius ſpatium abſolvere poſſint. Speciem iſta habent. Qui hiſtoriæ Rom. compendium requirant, iis vero ita conſuli poſſit: nec ad notitiam generalem hiſtoriæ Rom. Liviana lectione opus ſit. Qui autem Livium cognoſcere velint, iis talibus libellis non conſulitur: & poſſunt etiam juvenes longius progredi in Livio cognoſcendo, ſi modo vera ratio in eo tractando in ſcholis adhibeatur, de qua videndus Geſnerus in præfatione ea, quam

editioni Lipſ. a. 1735 præmiſit. Sed opus eſt magiſtro, qui ipſe intelligat, nec opus habeat ad ſingulas horas trepidare in præparatione ad locum intelligendum, quem explicare vult.

SUPPLEMENTA.

Perditos Livii libros ingenio quodammodo reſtituit vir doctiſſimus *Jo. Freinshemius*, argumento eorum ex epitomis petito, & adhibitis græcis & latinis, quæ exſtant, monumentis, explicato tanta induſtria & felicitate, ut ipſe non dubitet profiteri, *ſe neutiquam metuere, ne quis ex omnibus his ſcriptoribus, qui ſunt in hominum manu, aliquid efficiat in hoc genere concinnius, copioſius, verius.* Primi decem libri Reginæ Chriſtianæ dicati viderunt lucem Holmiæ 1649. 12. Libri ſexaginta deinde Argentorati an. 1654. 4. quos Gallice etiam vertit Petrus Ryerus. Denique adjunctis XXXV, poſtumis, quos ab heredibus Galli redemerant, univerſi libri XCV, ſupplementorum vulgati ſunt a Jo. Dujatio, in editione Livii ad uſum Delphini; ſed vulgati tum ſunt parum emendate, ut dolet Jo. Clericus V. C. Tomo 3 Bibl. ſelectæ p. 366. correxit vero Creverius. Ac dolendum eſt, ea hodie vix legi. Qui judicare poſſunt, fatebuntur, egregium opus eſſe, quale ſingulis ſæculis vix ſinguli conficere poſſint. *Fragmenta* e libris Livii deperditis ſervavere Grammatici latini veteres, interdum ſub libri indicio, interdum ſimpliciter: quæ ad calcem edd. quarundam, nominatim ed. Drakenborchianæ T. VI. reperiuntur. Eſt vero

etiam e Codice Laudino prolata ῥῆσις, quæ pro fragmento Livii esset. Id est hujusmodi, pertinetque ad L. XXII, 18. post verba *Allifas loco alto m. consedit :* Et reparando suggressu manu haud magna Allifæ mœnia, quasi palans perveniens, ex oppido bellum instructa armamentis erupit, quam consul vi captam trucidatis, qui in ea constiterant, reservat ad pugnam. Sed oppidani, sicut quibus curæ pusillum inerat, in diem alterum umbonibus belluatis paucos fugaces invadunt, elephantemque omine meliori receptant, & Allifas, Rufium quondam vocitatas, ab dextro sequente sinistrum, augurio nomen imponunt accolæ. — Super hoc fragmento legenda Dodwelli Dissertatio supra memorata, in Hearnii notis & T. VII. ed. Dr. qui historiam, quæ est in fragmento, explicat & defendit: nec tamen sibi satisfacit & pronuntiare audet, eam veram esse, vel fragmentum hoc esse Livii. Spurium recte judicat Cuperus libro de Elephantis in numis c. 4, ut & alii.

SCRIPTA Livium illustrantia.

Sunt & alia quædam scripta recentiorum, quibus Livio, vel ejus rebus, aut scriptis lux nonnulla affertur. Sunt autem duplicis generis : alterum est Criticum & Grammaticum ; alterum Politicum. Ex illo genere, ut mittam eos, qui non peculiaribus libris id fecere, sed per occasiones varias, ut *Perizonius* excellentibus & nunquam satis laudandis Animadversionibus historicis, *Pighius*

in Annalibus, *Lipſius* & alii; ex illo igitur genere ſunt *F. Urſinus* in Notis in varios hiſt. Antverp. 1595. 8. *Marcellus Donatus* in Dilucidationibus, ſimilis inſtituti, non tamen admodum probatis elegantibus judicibus. *Latinus Latinius* in Biblioth. Tom. II. *Jo. Velcurio*, qui notas in L. I. II. edidit, *Petrus Nannius* in L. III. Lovan. 1545. 4. *Jo. Saxonius* ad L. XXI & XXII. Baſ. 1547. (de quo v. Suffridus Petri Scriptt. Friſ. p. 104.) ut taceamus eos, quos T. VII. inſeruit Drakenborchius: *Faernus* in Cenſura Emendd. Sigonii, *Averanius* in Diſſ. XXXI. ad loca Livii T. II. Operum.

Ex genere altero ſunt: *Nicol. Machiavelli* in Decadem primam Livii diſſertationes tribus libris diſtributæ, & Italice primum, deinde Latine, Gallice denique, atque in aliis forte linguis editæ, deque Republica & religione Romanorum veterum, etiam de re militari, Folardo judice [1] acutiſſime diſputantes. *Caſparis Facii Politica Liviana*, quibus artibus comparatum auctumque, & quibus erroribus ac vitiis amiſſum Imperium veteris Romæ fuerit, Altenburg. 1617. 4. *Ant. Cicarelli de Foligno* diſſertationes in Livium, Rom. 1589. 4. Italice. *Jo. Scheſferi* in Librum I Livii Exercitationes VII. Upſal. 1665. 4. *Nic. Belli* ſive Bellemontani [2] diſſertationes in optimos veteris ac novæ Hiſtoriæ ſcriptores, inprimis Curtium, Suetonium, Tacitum, Livium &c. Francof. 1626. *Jo. Gillejus* in laudem Hanni-

1 Obſervatt. in Polybium T. 1. pag. 223.

2 Nomen ut videtur fictitium. v. Thomaſ. de plagio §. 238. Lib. ipſe undique corraſus, nec magnæ adeo rei.

balis apud Livium, Basil. 1550. 8. *Georgii Martini Dorn* specimen Institutionis Politicæ Livianæ, Giessæ. 1657. 8. *Justi Reiffenbergii* monita, exempla, consilia Politica Liviana, Francof. 1629. 8. *Phil. Loniceri* Icones Livianæ versibus illustratæ, ib. 1573. 8. *Sebastiani Maccii* de Historia Liviana volumen satis amplum laudat Erythræus pinacotheca I, p. 277.

Ad prius genus referre possis & hos: Livium cum Thucydide, ut Tullium cum Demosthene, contulit Renatus Rapinus singulari diatriba, Gallice plus semel excusa, post editionem Paris. 1681. 12. De *Polybii* Liviique diversa scribendi ratione, & quantum hic illum imitatus fuerit, consulendæ sunt Jo. Henr. Bœcleri Lectiones Polybianæ p. 199. sq. If. Casauboni præfatio ad Polyb. & Fulvius Ursinus in notis ad excerpta de legationibus, If. Casaubonus in Casaubonianis p. 73. Vere prædicat Quinctilianus lib. X, cap. 1. lacteam Livii ubertatem, aitque, eum cum in narrando miræ esse jucunditatis clarissimique candoris, tum in concionibus, supra quam enarrari possit, eloquentem. Quis unquam Camillum brevius vel dignius laudavit, quam ubi Livio est *vir unicus pace & bello?* Quis Catonem, quam ex Livio Hieronymus Prooemio lib. 2. in Oseam: *Cujus gloriæ neque profuit quisquam laudando, nec vituperando quisquam nocuit, cum utrumque summis præditi fecerint ingeniis.* Inprimisque admirabilis est in narrationibus rerum majorum & ornatis, ut de Horatiis & Curiatiis; in descriptionibus porro rerum & locorum, denique in Elogiis virorum magnorum, ut Hannibalis, Fabii,

Scipionis, quæ ſolet vel in principio rerum ab iis geſtarum, vel poſt mortis narrationem ponere. *Henr. Chr. Crellii* de T. L. dictione progr. prodiit Francoſ. ad Viadr. 1729. 4. *Ejuſd.* de T. Livio aptiſſimo ſtili cultioris magiſtro, ibid. 1732. 4. De lactea Livii ubertate diſp. ſcripſit *J. H. Pärreidt.* Lipſ. 1746. De Livio ejuſque virtutibus diſſ. *Jo. Chr. Briegleb.* Coburg. 1778. Orationes ſive Conciones CXCIII e Livio excerptæ cum notis Joach. Perionii, Pariſ. 1532, 8. Antv. 1535. 8. & Baſil. 1545. 8. item e Livio & aliis Latinis, tum Græcis quoque Hiſtoricis excerptæ cura H. Stephani prodierunt a. 1570. f. Atque illæ quidem e Latinis Hiſtoricis frequenter deinde recuſæ ſunt, Coloniæ & in Belgio, tum Lipſiæ, Joach. Geſenio recenſente, denique ex accuratiore recognitione Chriſtophori Cellarii V. C. Lipſ. 1699. 12. Sic in Orationes e decade tertia Rhetoricam & dialecticam analyſin contexuit, & miſcellanea, obſervationes, & apophthegmata a ſe enotata ſubjunxit Reinhardus Lorichius Hadamarius, Francof. 1537. 8. Orationes rectas in Livio & Salluſtio olim reprehendit Pompejus Trogus, teſte Juſtino XXXVIII, 4. nullas niſi obliquas in hiſtoria ferens. Neque dubium eſt, Orationes ejuſmodi Livium ex ingenio ſuo probabiliter compoſuiſſe, ut illuſtris Noriſius diſſ. 1. Cenotaph. Piſan. cap. 1. demonſtrat exemplo petito e Livii XXXIV, 5. ubi L. Valerius tribunus inducitur, M. Porcio Catoni 37 vix annos nato Origines ipſi ſcriptas objiciens, de quibus illa ætate Cato ne quidem cogitaverat. Sed tota hæc cauſa Orationum in hiſtoricis latinis, hic

accurate explicari non poteſt : quæ a paucis ſatis recte intelligitur. Metium vero Pompuſianum a Domitiano Imp. interfectum narrat Xiphilinus pag. 222, quod Conciones Imperatorum Ducumque apud Livium frequenter lectitans imperium affectare videretur. T. Livius (quem merito πολιτικώτατον ſcriptorem appellat Thomas de Pinedo [1], in aphoriſmos & poriſmata redactus eſt, in recreationibus [2] Academicis Groſianis, *Chriſtiani Adami*, liberi Baronis Gros de Torkau, Erlangæ 1713. 4. Tomo tertio. *Sententioſe* [3] a Livio dicta collegit Nic. Cragius, Hafniæ. 1582. 12. & Jacobus Corbinellius, Pariſ. 1694. 12. *les anciens Hiſtoriens latins reduits en maximes. Premier volume, Tite Live.* Lexicon Livianum moliti ſunt quidam, item Indices latinitatis: ut *G. P. Schulzius*, Prof. Francof. *Joach. Borgheſius*, Prof. Groninganus, & alii: nemo perfecit. Nunc Gloſſarium exquiſitioris latinitatis Liv. habemus in editione nupera Lipſ. Cæſarem & Livium ex antiquis numis 983, & inſcriptionibus 542, inſigni ſtudio *Henrici van der Borcht*, Comiti Arundello familiaris, illuſtratum habebat Francofurti ad Mœnum Zacharias Conradus ab Uffenbach.

MSSti Codices Liviani multi exſtant, quorum magno numero uſus eſt Drakenborchius, item Hear-

1 Pinedo notis ad Steph. Byz. pag. 557.

2 De his Acta Eruditor. a. 1714. pag. 81.

3 Laudavit merito Livium eo nomine Corbinellius, quod ſententias non ita hiſtoriæ ſuæ intexuit, ut emineant extra corpus orationis expreſſæ, ſed intexto veſti colore niteant. Confer Bælii Lexicon in *Theon*, nota G.

nius, Crevierius &c. Inprimis insignis est Puteanus, literis uncialibus, & nulla ferme vocum distinctione exaratus: de quo Salmasius Epistola ad Sarravium p. 188. edit. Ultraject. post Epistolas Gudianas. *Jani Gebhardi* varias lectiones Codicum trium MSS. Livii Palatinorum ex auctione Bibl. Gudianæ nactus *Henr. Leonh. Schurzfleischius* [1] specimen illarum in librum primum vulgavit Halæ Sax. 1712. 4.

LIBRI deperditi frustra exspectati.

Perditorum ex Livii historia librorum sæpe vana spes facta, vani sumtus impensi; qua de re legendus doctiss. Morhofius libro de Livii Patavinitate capite I. Apud Arabes quidem libros Livii universos exstare pridem affirmavit Thom. Erpenius Orat. 2. de lingua Arabica. Et in CPolitana Bibliotheca integrum fuisse Livium Arabice, non dubitavit Petrus de Valle, part. 1. Itinerar. Epist. IX: sed oblatis a magno Duce Florentino 5000 piastrorum, & a legato Regis Christianissimi decies mille thaleris, inveniri nusquam potuit: longe majore etiam 50000 scutatorum proposito præmio, vanus promissor fuit Justinianus Chius. Alii in Fessana Bibliotheca asservari scripserunt. *Utinam ex Fessanis tenebris*, inquit Abr. Hinkelmannus præfat. ad Coranum Arabice editum lit. k. *incomparabilis Livius integer erueretur, & vel rudi versione in lucem ederetur! sane qua felicitate Curtium Freinshemius, eadem, & forte majore, Livium illustris Gronovius no-*

1 Acta Erud. a. 1717. p. 406.

bis facile restitueret. Richardus Montacutius præf. in Apparatum ad Origines Ecclesiasticas negat, *Decades Livii unquam restaurandas, nisi forsitan, ut splendide mentitur Hispanus quidam παντονοράψωδος, apud ultimos hominum Æthiopes in montis Amaræ* Βιβλιοταφίῳ. Latina ipsa Livii traditur habuisse, & ex Bibliotheca Drunthemensi in Norvegia accepisse Martinus Grœningius, Cantor Bremensis Capituli a. C. 1521 denatus. Aliud librorum Livii deperditorum exemplar scriptum in membranis fertur fuisse in Gallia in Abbatia fontis Ebraldi, quod ab Abbatissa thesauri ignara concessum pharmacopolæ cuidam, ab hoc venditum homini, qui membranis illis reticula sphærulis sive pilis volantibus mittendis & accipiendis obducebat, quod a viro aliquo docto forte observatum tunc demum est, cum membranæ illæ ad unam omnes essent consumtæ, ut ex ore Joannis Capellani accepit Colomesius in Opusculis p. 105. & in Bibl. selecta pag. 31. seq. ubi etiam Epistolam ejusdem Capellani profert de hoc argumento. Idem relatum memini in Pithœanis, & in parte sec. Menagianorum p. 97. Bonnetus Bourdelotius in notis ad Bibliothecam selectam Colomesii, cum auctario recusam Parisiis 1531. 12. p. 41. *L'an 1682, je vis à S. Germain des Grecs de l'Isle de Chio, qui venoient pour traiter avec Mr. Colbert d'un Tite Live entier, qu'ils disoient avoir dans leur Isle, & qui avoit été sauvé de l'incendie de la Bibliotheque de Constantinople. On dit, que le marché en avoit été conclu à 60000 livres, & qu'on avoit envoyé dans l'Isle pour le copier, de peur, que le vaisseau, qui l'ap-*

porteroit, venant par malheur à périr, la perte ne fût irréparable. On ne parloit dans ce temps là que du plaisir, qu'auroient les gens de lettres, de voir un Tite Live entier: car le Roi, disoit-on, le faisoit imprimer à ses frais, & le donnoit au public à bon marché. Mais depuis ce temps-là on n'a point entendu parler ni des Grecs de Chio, ni du Tite Live. Quod autem in Catalogo MSS. Bibl. Bodlejanæ p. 60. inter libros Guil. Laudi num. 127. memoratur *T. Livii Decas secunda*, error est, nam tertiam legi debere in præfatione Voluminis annotatur. Porro Gregorio I. Pontifici Livianorum librorum jacturam tribuere non dubitat Rich. Montacutius præf. ad Analecta, quoniam in Antonini Summa legitur, Gregorium M. (ita Imp. Caligula olim cogitavit de Virgilii Liviique scriptis abolendis, teste Suetonio) quoscunque nancisci potuit Livii codices combussisse, quod nempe ab eo multa prodigia [1] narrarentur,

1 Tot prodigia Livio commemorata, quibus integrum librum Julius Obsequens implevit, ita defensitavit homo minime superstitiosus e Gallis Mottanus Vayerus: *Ce n'est pas dire qu'il ait eu intention de faire croire ce dont il n'estoit pas lui-même persuadé; au contraire, il débite tous ces prodiges de telle sorte, qu'on voit bien qu'il n'a eu autre but que faire comprendre de quelles erreurs le peuple estoit alors abusé, les loix de l'Histoire l'obligeant à cela.* T. 1. Opp. pag. 117. edit. in fol. adde p. 227 & 371. Idem dicere liceat de Dione, Appiano, & Pausania, Historicis Græcis, qui superstitione populari abrepti arguuntur. Uti e contrario palam prodigia illa flocci pendens Polybius contemtæ religionis reus audit, mediam sententiam probante Plutarcho, quo judice *τοῖς τοιούτοις καὶ πιστεύειν σφόδρα καὶ τὸ λίαν ἀπιστεῖν*, æque durum & periculosum est, in Camillo f. 132. Confer, si placet, J. Rualdum

quæ facerent ad idolorum ſuperſtitionem probandam. Hanc Antonini narrationem in dubium vocat Jacobus Gretſerus lib. I de jure prohibendi libros malos c. XXX. Librorum Livii, qui exſtant, exemplum eleganter ſcriptum ut a. 1455 a Poggio Florentino ſibi compararet, agrum, quem habebat, vendere non dubitavit Antonius Beccatellus, Panormitanus, ut ex ejus Epiſtola ad Arragoniæ Regem Alfonſum refert Gallæſius libro de Bibliothecis p. 186. In Leibnitianis, ſive Otio Hanoverano nobiliſſimi Viri Jo. Frid. Felleri p. 156. legas, Patrem Zwenbruckium ſancte affirmaſſe Patri Gamanſio, ſe in manibus habuiſſe Bremæ MStum Livii plenius, ſed cum mercator juſto carius vendere vellet, neglexiſſe: cum rurſus quæreret, poſt mercatoris mortem, non comparuiſſe. His adde, quæ ex J. Renneri Chronico Bremenſi ad an. 1521 de Martino Groningo, qui deperditos Livii libros habuerit, narratur in Bibliotheca Bremenſi hiſtorico theologica Tomo ſive claſſe 2. faſc. 1. p. 143. ſeq.

Scripta *ejus alia deperdita.*

Scripta Livii etiam alia apud veteres memorantur, ut *Dialogi*, quos non magis Philoſophiæ

in Plutarchi vita c. XXIX. Neque omnibus fidem habuiſſe ſe Livius ipſe pluribus locis teſtatur, ut XXIV, 10. *Prodigia eo anno multa nuntiata ſunt, quæ quo magis credebant ſimplices ac religioſi homines, eo plura nuntiabantur.* Sic Tacitus III, 55. Hiſt. poſt prodigia quædam memorata: *Sed præcipuum*, inquit, *ipſe Vitellius oſtentum erat, ignarus militiæ, improvidus conſilii.*

quam Hiſtoriæ annumerari potuiſſe, ait Seneca Epiſtola centeſima: *Libri Philoſophici*, ſive ex profeſſo Philoſophiam continentes, id. *Epiſtola ad filium*, qua Demoſthenem atque Ciceronem illi legendos unice ſuaſit, breviſſima & tutiſſima ad eloquentiam via, Quinctil. X. 1. Fragmenta duo inſignia Livii de Cicerone, quæ exſtant apud M. Senecam ſuaſoria ſexta, ex hiſtoriarum libro CXX petita ſunt. Etiam Livii filii ſcriptis uſum ſe profitetur Plinius libro V. Hiſt. natural. *niſi locus mendoſus eſt*, inquit Harduinus, *& ex præpoſtera Livii repetitione Livii filii conficta vox.* Si Henr. Dodwellum audimus, deſunt hodie in Livio præter tot libros integros, & quæ in quinque, qui exſtant poſtremis a Jo. Dujatio ex ingenio ſuppletæ ſunt lacunæ, etiam hinc inde quædam, ubi nulla ſunt in editis Codicibus neque in MSS. hiatuum veſtigia: *Deſunt in rebus Coriolani bina Conſulum paria e Dionyſio Halicarnaſſeo ſupplenda, Livii ipſius rationibus plane neceſſaria. Et anni quoque U. C. Catoniani 179. tribunos militares conſulari poteſtate omiſſos ex ipſo Livio evincimus. Et in cenſorum ſucceſſione multa ſupponit Livius, fruſtra plane in hodiernis Livii exemplaribus quærenda. Deeſt etiam in eodem locus, quo tertiì inierint decemviri, cum tamen tertium illius Magiſtratus annum ſupponant ejus rationes. Sic etiam in tribunorum plebejorum decennali ſeditione & Magiſtratuum Curulium Anarchia deeſt annus, quem tamen non agnoſcunt modo, verum etiam exigunt ejus calculi recte & pro ipſius mente poſiti.* Hæc Dodwellus diſſ. 10. de Cyclis & in Chronologia Dionyſii Halicarnaſſei, & in diſſ. de fragmento Livii, quod

e MS. Laudino primum editum eſt. De reliquiis corporis T. Livii, ſi Diis placet, inventis Patavii, ad animum lectoris recreandum juvat adſcribere hæc ex paralipomenis ad propylæum Papebrochianum Actis Sanctorum Maji præmiſſum p. 145. *Abhinc duobus circiter ſeculis* [1] *neſcio quo caſu in quodam angulo nobilis monaſterii S. Juſtinæ Patavii detecta eſt plumbea ſandapila, oſſa quædam ſervans. Additum erat Epitaphium T. Livii nomen præferens. Mox deſiderium honorandi memoriam ſcriptoris tam clari impulit Patavinos, ut depoſitum tam carum in Curiæ atrium transferrent, ubi magnificum erexere monumentum. Andreas Dandulus Senator Venetus, treſque ſimul aut quatuor Equites læti humeros feretro ſubjicere; Zacharias Treviſanus, & Leonardus Mocenigus, duo Reip. Magiſtratus, funus inclitum proſequebantur, ſolenni cum pompa, per nobiliores urbis vicos circumductum. Alphonſus Rex Arragonum, literatorum amator inſignis & æſtimator, ſimul atque theſaurum hunc erutum agnovit, tranſmitti ſibi brachium poſtulavit per Antonium Panormitanum* [2] *inclytum Poetam, qui legatione pro Rege ordinaria apud Remp. fungebatur. Datum id precibus Regis, miſſum brachium, cui longo poſt temporis intervallo monumentum ſtatui curavit Jovianus Pontanus, erepto rebus humanis Alfonſo,*

1 A. 1541. Giornale de' letterati d'Italia T. XIV. p. 358.

2 Idem Panormitanus ad eundem Alphonſum p. 118. Epiſt. *Sed & illud a prudentia tua ſcire deſidero, uter, ego, an Poggius melius fecerit: is ut villam Florentiæ emeret, Livium vendidit, quem ſua manu pulcherrime ſcripſerat: ego ut Livium* (120. aureis) *emam, fundum proſcripſi.*

priusquam Neapolim navis appelleret tanto insignis munere, quod avide Princeps erat præstolatus.

Ridetur Livius a Lancelloto, quod scripsit saxis pluisse. Et tamen lapides de cœlo subinde cadere testatissimum est, & multis exemplis comprobatum ab Antonio Vallisnerio, in Diario Veneto, Giornale de' letterati d'Italia Tom. V. p. 201. & T. XXVII. p. 173. seq. Alienum Livium fuisse a credulitate superstitiosa, facile etiam testantur hæc loca lib. V, cap. 21. *Hæc ad ostentationem scenæ gaudentis miraculis aptiora quam ad fidem, neque affirmare neque refellere operæ pretium est.* Et VIII, 6. *nam & vera esse, & apte ad repræsentandum iram Deûm ficta possunt.* Male de religione ac pietate, pessime de Livio meritus est Jo. Tolandus, qui ut illum a superstitionis culpa, quod multi jam ante illum fecere, absolveret, adstrinxit invitum irreligiositatis & ἀθεότητος crimine, veluti nihil possit esse medium inter modestum contemtorem anilium, quales erant pleræque Romanæ, superstitionum, & impudentem atque impium conculcatorem Numinis & omnis in universum religionis. Tolandi liber inscribitur, *Livius ἀδεισιδαίμων, sive de superstitionis culpa Livio falso impacta dissertatio*, Hagæ Comitis a. 1709. 8. Scripsit adversus eum D. Jacobus Fayus Ultraj. 1709. 8. Scripsit & Elias Benedictus, Gallice, Delphis 1712. 8. scripsere item alii. Sed non opus puto multis cum eo contendere, cui ita periit frons, ut non erubescat Mosen venditare pro assertore Spinosismi.

LIVII alii ſcriptis clari.

Alius ab utroque fuit 1) *Livius* patria *Pœnus*, quem Valerius quidam in Epiſtola ad Rufinum, de non ducenda uxore, quæ legitur inter Opera S. Hieronymi, *gravem & uxoratum hiſtoriographum* vocat (forte confundens eum cum T. Livio) refertque his verbis reprehendiſſe Cannium, a Gadibus Herculis Poetam facundiæ lenis & jucundæ, (Martiali, qui ejus ſæpe meminit, æqualem) quod multarum gauderet amoribus: *Noſtram Philoſophiam participare non poteris, dum a tot participaris. Non enim eo jecore Junonem amat Titius, quod multi vultures in multa divellunt.* Hujus Livii nullam fieri mentionem in præclaro Voſſii opere de Hiſtoricis latinis, miratur Colomeſius notis ad Gyraldum de Poetis p. 235. Alius 2) *Livius, Poeta Chriſtianus*, ſeculo poſt natum Chriſtum quinto clarus, cujus meminit Honoratus in vita Hilarii Arelatenſis. Vid. Caſp. Barthii Adverſ. XLVIII, 16. Prætereo 3) *Livium Andronicum* Tragicum latinum antiquiſſimum, de quo infra libro IV. & de quorum ſcriptis nihil conſtat, ut 4) *Livium*, Auguſti tabularium Atalianum in veteri inſcriptione apud Laur. Begerum V. C. in ſpicilegio Antiquitatis p. 78. vel denique recentiores, ut 5) *Titum Livium Burattinum*, Regis Poloniarum Architectum, cujus literas ad ſe ſcriptas exhibet Athanaſius Kircherus T. 2. Œdipi Ægypt. parte 2. p. 303. 6) *M. Livium Sanutum* cujus Geographia Italice prodiit Venet. 1588. 8. 7) *T. Livii Forojulienſis* librum de vita Henrici V, Angliæ

Regis, ad Henricum VI ejus filium, non ita pridem vulgavit V. C. Thom. Hearne Oxon. 1716. 8.

Ut Flav. Josephus ab Hieronymo Epist. 22. ad Eustochium dictus *Judæorum Livius*, sic Baronium, *Livium Ecclesiasticum* appellare non dubitavit Secundus Lancellotus [1]. Hieronymi Suritæ Epitaphium:

Livius Arragonum jacet hoc Surita sepulcro,
Nil magis hoc dignus nomine notus erit.
Historicum studiis, annales nomine vicit
Ipse suum nomen, seque suosque libros.

1 Oggidi T. 2. p. 568.

INDEX TITI LIVII

Editionum post Drakenborchii, Fabricii Ernestii et Harlesii curas auctior et in VI ætates s. classes digestus.

ÆTAS I. *AUTOGRAPHARIA*

1469 — 1518.

Præivere, *princeps* Jo. Ant. *Campanus*, & Jo. *Andreas* Alerienſis Epiſcopus, ille Romanæ I, hic II curator. Inter hos, qui maxime Andream ſecuti ſunt, denuo textum recognoverunt, Petrus Juſtinus *Philelphus*, qui Mediolanenſi II, Lucas *Porrus*, qui Tarviſinæ II, tribus poſt annis repetitæ, præfuit, M. Ant. *Sabellicus*, cujus Livius ad vetuſtum exemplar collatus inde a Veneta II obtinet edd. & Jod. *Badius Aſcenſius*, qui Sabellicanas curas ſuarum edd. baſin fecit, ſed & ipſe collationibus cum X codd. MSS. per Gerhardum *Vercellenſem* factis uſum ſe profitetur in Aſcenſiana II an. 1513.

1469 *Romana* I, fol. II. tom. ſine nota anni, cura Ant. *Campani*, per *Udalricum Gallum*. Hanc eſſe editionem principem, ut verbis utamur cl. Harleſii, multis probat argumentis Laire in ſpecimine p. 137 — 141, & primam quidem Decada 1469, duas autem ultimas decadas non ſerius, quam ineunte anno 1470 primum vidiſſe lucem. Anno 1471 aſſignant illam editionem Maittairius in Annal. typogr. tom. 1 p. 72. Gronov. in præf. Drakenb. in elencho edi-

tionum, Ernestius in Fabricii B. L. Contra Clericus & Hearne referunt illam ad. an. 1472. At Laire destruendo has suspiciones docet p. 141, Campani versus solitos, in hoc quoque exemplo conspicuos

Anser Tarpeji custos Jovis: unde: quod aliis
Constreperes: Gallus decidit: Ultor adest
Vuldricus Gallus: *ne quem poscantur in usum,*
Edocuit pennis nil opus esse tuis.
Imprimit ille die: quantum non scribitur anno:
Ingenio, haud noceas, omnia vincit homo.
Campanus.

significare, quæcunque editio illos habeat adjectos, eam a medio anno 1469 usque ad finem Decembris a. 1470 prodire debuisse, quia toto eo tempore, nec ulterius, officinæ Ulrici *Han* præfuit Campanus, quo profecto, ineunte a. 1471, alia usus est Ulricus formula. Aliud argumentum ducit ex charactere minuto, quo versus Campani in hoc exemplo exarati sunt; quo quidem impressi libri prius exierunt ex Ulrici officina, quam charactere majore descripti, & quem, profecto Campano, atque a. 1471 societate inita, proprium sibi reservavit. Ceterum hanc ed. Gruterus in notis ad edit. suam 1628, vocat posteriorem, uti Romanam, quæ ab Jo. Andrea Aleriensi curata sequitur, priorem putavit.

. . . *Romana* II, fol. sine anni nota, per Conr. *Schweinheim* & Arn. *Pannarz*, cura Jo. Andr. Episcopi Aleriensis, qui edit. hanc a se recognitam, addita præfatione, quam pleræque editiones seculo XV & initio seculi XVI excusæ servarunt, dedicavit summo Pontifici Paulo II Veneto, & Marco Sancti Marci Cardinali. — Hujus editionis 275 exempla excusa traduntur in indice librorum per dictos artifices impressorum, subjuncto epistolæ Jo. Andreæ ad Xystum IV d. 20. Mart. an. 1472, in Maittairii ann. typogr. T. I, p. 48 & Bibl. lat. Fabricio-Ernestiana T. III, p. 564 sq. n. (*o*). Eam autem a. 1471 antevertisse, eo argumento probat Jo. Frid. Gronovius in Præf. quod illo anno Paulus Pontifex, cui dicatur, mortalitatem explevit. Hinc Fabricius

in B. L. eam retulit ad an. 1470, ſimiliterque viri clariſſ. Thom. Hearne & Jo. Clericus in Indice præcipuarum Livii editionum. Vid. Laire ſpecim. p. 160. Verum Maittairius in Annal. typogr. tom. I p. 66, & tom. IV p. 283, potius referendam contendit ad an. 1469, quia Veneta Livii editio, quæ ſequitur, & lucem adſpexit a. 1470, eandem, quam hæc Romana, Epiſcopi Alerienſis epiſtolam præfert, & huic poſterior, quam illa, cenſenda eſt. Alerienſis enim epiſtola indicat, eam editioni, quæ Romæ excuſa eſt, dedicandæ conſcriptam eſſe: neque facile credi poteſt, utramque editionem, alteram Romæ, alteram Venetiis eodem anno exiiſſe.--- Sed quoque de ipſius editoris nomine non convenit. Vide Drakenb. in elencho, qui præcipue de nomine Epiſcopi Alerienſis, quod Ughellus in Ital. ſacra tom. III, p. 503 *Joannem Antonium de Buxiis* perperam ſcripſit, multus eſt. Plura & certiora de vero nomine *Jo. Andreæ* tradit Freytag in Apparat. Liter. tom. III. p. 619. ſqq. Præterea monendum eſt, in hac edit. undetriginta libros eſſe, nempe 1 —— 10 & 31 —— 40, ſed ſine libro 33, qui & ab omnibus abeſt, uſque ad edit. Moguntinam: etſi in nonnullis exemplis numerus denarius plenus videtur.

1470 *Veneta* I, fol. per *Vindelinum Spirenſem*, ſive de Spira. In hac editione denuo apparere epiſtolam Jo. Andreae, Epiſcopi Alerienſis, quæ jam in præcedenti Romana data erat, monuit Maittairius in Annal. typogr. tom. I, pag. 69 & tom. IV, p. 289. Ad finem hujus edit. adſcribitur annus MCCCCLXX, & ſubjiciuntur ſex & quadraginta verſus, quos ex exemplo hujus raro obviæ editionis in Bibl. Senat. Lipſ. exſtante adſcribimus:

Proderat haud multum, Livî, abs te ſcripta fuiſſe
Maxima, ſi Romæ facta pari eloquio:
Quæ ſeu deſidiis, alio ſeu crimine quovis,
Sive & temporibus cuncta fere occiderant:
Quæque ſuperfuerant opera, hæc tam rara videri,
Ut pene ipſorum copia nulla foret.
Et VINDELINO debebis tu quoque, formis
Egregie impreſſit has modo qui decadas:

Atque ipſas iiſdem ſcævis (ſic) *velut hoſtibus acri*
Bello oppugnatas fortiter eripuit.
Hac etenim ſtudiis non tantum Romulidumve
Hiſtoriis opera, quam tibi, conſuluit.
Quippe tuo hac in re cum Romæ nomine juncto,
Alterutrum ſervans ſervat utrumque ſimul.
Ergo tua ut perdens opera eſt inviſus habendus,
Horum ſervator ſic tibi amandus erit.
Magna loquar, ſed vera tamen. Conſerre putatur
Ad famam natos progenuiſſe probos.
Non parvo majora tamen monumenta putanda
Sunt opera, excellens quæ parit ingenium.
Nec vero tantum fluxi quia corporis illi
Exiſtunt fœdus, perpetui hæc animi:
Verum etiam nati quia non a patribus omnes,
Sunt quibus affecti dotibus, accipiunt.
Si qua autem gravis atque ornata oratio, qualem
Cernimus eſſe tuam, compoſita exſtiterit:
Huic nihil eſt prorſus, quod non ſuus afferat auctor:
Sive ejus formam, ſive alia aſpicias.
Ipſe hanc effingit, polit hanc, atque induit ipſe,
Ipſe, anima tanquam, ſenſibus inſtituit.
An natos igitur ſervanti cuncta putares
Te debere, nihil hæc opera eximia?
Adde, quod & perpulchra effinxit & optima, cunctis
Hoc (ſic) *etiam ut placeant, hæc monumenta tua,*
Atque tot impreſſit, totum bis jam poſſit in orbem
Diffundi, atque ævum nomen in omne tuum.
Sed tua quæ probitas, dignas non ambiget ullus
Quin habeas grates ipſe tuo artifici.
Id ſupereſt, quando nulla eſt tam digna ſupellex, (ſic)
Quæque tot ac tantis uſibus eſſe queat.
Si neque jam magno ſumtu magnove labore,
Sed ſibi quam minimo quiſque parare valet:
Hiſtorias quiſquis, quiſquis ſua commoda curat,
Impreſſa hæc fruſtra non ſinat eſſe opera.
Verum ſic etenim ſua quemque induſtria multum
Juverit, ipſa paret, lectitet ipſa diu.

Hanc edit. Auguſtæ Vindelicorum eodem anno repetitam eſſe, hujuſque exemplum exſtare in Bibl. Senat. Lipſ. falſum eſt.

1472 *Romana* III, fol. per Conr. *Schweynheim* & Arn. *Pannartz*. Iterata editio *Andreæ*, cujus tamen epistola deficit. Ad finem Livii hi versus leguntur:

Adspicis, illustris lector, quicunque libellos,
Si cupis artificum nomina nosse, lege.
Aspera ridebis cognomina Teutona, forsan
Mitiget ars Musis inscia verba virum.
Conradus Schweynheim Arnoldus Pannartzque magistri
Romæ impresserunt talia multa simul.

In domo Petri de Maximis MCCCCLXXII, die XVI Julii. vid. Laire p. 179 — qui idem pag. 230 de versione Ferrarii Italica 1476 Romæ, indeque orta controversia, pluribus differit.

1478 *Mediolanensis* I, fol. arte & impensis Philippi de *Lavagnia*. In plerisque Andreæ sequitur editionem.

1480 *Mediolanensis* II, fol. per Anton. *Zarothum*: quam recognovit *Petr. Justinus Philelphus*. In fine adscripta sunt hæc verba: *Has tris Titi Livii Decadas Petrus Justinus Philelfus, ut amicis quibusdam suis morem gereret, quam diligentissime recognovit. Impressit autem Mediolani opifex consummatissimus Antonius* Zarothus, *opera & impensis Joannis Legnani, decimo Kalendas Novembres: regnantibus illustrissimis Mediolani ducibus Bona, & Joanne Galeacio Maria Sphortia, anno a natali Christiano millesimo quadringentesimo octogesimo.*

——— *Tarvisina* I, per *Michaelem Manzolinum*, Parmensem. In fine hæc adscripta inveniuntur: *Titi Livii Patavini historici illustris decadis quartæ libri finiunt, quos Michael Manzolinus Parmensis ductu, impensa, solertique diligentia viventibus posterisque imprimi curavit anno salutis MCCCCLXXX pridie Kalendas Novembres.* Locus, ubi liber impressus est, non additur. Monet autem Maittairius in Annal. typogr. Tom. IV. p. 406. librum impressum quidem esse a typographo Parmensi, non tamen, ut Orland. pag. 148 putabat, Parmæ; putat autem eum deceptum esse a Cornelio Beughemio pag. 85, quem sæpius describere solet. Eodem inductus errore Drakenborchius hanc editionem in notis Parmensem vocavit,

ſed perperam. Nam ex Maittairii annal. typogr. tom. I, p. 84 & tom. IV, pag. 235, diſci poteſt, Michaelem Manzolinum Parmenſem typographiam *Tarviſii* exercuiſſe, ibidemque ab anno 1477 --- 1481 varios libros emiſiſſe; (ut Cæſarem, nobis ad an. 1480 annotatum.) Ex his patet, hanc Livii editionem eſſe *primam Tarviſinam.*

1481 *Pariſ.* fol. Hanc editionem memorat Maittairius Annal. typogr. Tom. V. part. II pag. 532, ſed ex aliena & incerta traditione.

1482 *Tarviſina* II, fol. per Jo. *Vercellium.* Ad calcem hæc leguntur: *Has Titi Livii decadas a Luca* Porro *quam diligentiſſime recognitas, Tarviſii Joannes Vercellius impreſſit anno ſalutis milleſimo quadringenteſimo octogeſimo ſecundo.*

1483 *Tarviſina* III, fol. per Michaelem *Manzolinum* Parmenſem. — Hanc edit. ex Biblioth. Hohendorfiana laudat Maittairius in Annal. Typogr. Tom. IV, p. 450. Ex illis, quæ ad ſimilem editionem anno 1480 excuſam, dicta ſunt, conſtat, hanc quoque impreſſam eſſe Tarviſii.

1485 *Tarviſina* IV, fol. Titi Livii Patavini Hiſtoriarum Decas I. III & IV. --- Præmiſſa: 1) Epiſtola nuncupatoria *Jo. Andreæ* Epiſcopi Alerienſis ad ſummum Pont. Paulum II Venetum, & Marcum Sancti Marci Cardinalem. 2) L. Flori Epitoma Decadum quatuordecim T. Livii Patavini Hiſtorici in centum & quadraginta libros diſtinctum. — In fine: *Has Titi Livii Decades a Luca Porro quam diligentiſſime recognitas Tarviſii Joannes Vercellenſis impreſſit. Anno ſalutis milleſimo quadringenteſimo quinto.* Perraram hanc editionem diligentius deſcripſit Cl. *Denis* in Merkwürdigkaiten der Garell. Biblioth. pag. 113 --- 114. Maittairius, eumque ſecutus Erneſtius, (cujus tamen in bibliotheca exſtabat) hanc edit. quidem memorant, ſed nullam *Flori* mentionem faciunt. vid. Annal. typogr. Tom. I, pag. 180. T. V, part. I, voce *Flori*, & part. II, voce *Livii* & *Flori* pag. 21. 22. 519. 532. 568. 570. cf. Jo. Frid. Gronovii præfat. edit. c. n. var. ap. Elzev. 1679. 8. T. I. J. A. Fabricii B. L. Venet. 1728. 4. Tom. I, pag. 194 — 195 & 204.

——— *Parif.* fol. Memorat hanc edit. Maittairius in Annal. typogr. Tom. V, part. II. p. 532. fed ex aliena & incerta traditione.

1491 *Veneta* II, fol. cum annotationibus *Sabellici.* Hanc edit. ex Fabricii B. L. memorat Maittairius in Annal. Typogr. Tom. I, p. 309. Sed Tom. IV, p. 532 addit, ad ejus calcem hanc formulam adjectam effe: *Impreff. die V Novembris MCCCCLXXXXI, regnante Auguftino Barbadico duce Venetiarum.* Cujus vero typis excufa fuerit, neutro loco memoratur. Ipfe Sabellicus in præfatione refert, fe Livium ad vetuftum exemplar, ex bibliotheca Benedicti *Cornarii* Patricii Veneti depromtum, contuliffe, petente Bernardino *Herafmio* Novocomenfi, homine fide & induftria fingulari, ut clariffimam hiftoriam aliquanto integriorem novæ impreffioni fubjiceret. Verum licet plures circa annum hunc typographi Bernardini Venetiis floruerint, nullus tamen memoratur Bernardinus Herafmius Novocomenfis. Habuit hanc ed. quoque Chr. Gottl. Schwarzius, tefte indice librorum fec. XV impreflorum, quos poffidet Ch. G. Schw. concinnatus a J. C. H. & J. P. R. Norimb. 1727. Part. II, pag. 38.

1492 *Veneta*, fol. Hæc edit. ex Bibl. Adr. Pauw recenfetur apud Maittair. in Annal. typogr. Tom. I, p. 314, & Tom. IV, p. 545. Sufpicio tamen eft, hanc & præcedentem eandem effe, earumque alteram, & quidem hanc, ex folo operarum errore natam effe.

1493 *Veneta* III, fol. per Matthæum *Capcafa* Parmenfem. Memorat hanc edit. Maittairius in Annal. typ. Tom. V, part. II, pag. 23 ex Orland. pag. 418.

1495 *Mediolan.* III, fol. per *Uldericum Scinzenzeller*, impenfis Alexandri *Minutiani.* Editionem hanc memorans Maittairius in Annal. typogr. T. I, pag. 332 & Tom. IV, pag. 590, teftatur, ad finem ejus hæc verba legi: *Impreffit Uldericus Scinzenzeler, impenfis Alexandri Minutiani; ex quam emendato exemplari, fi cum ceteris conferes, quam facillime intelliges, candidiffime lector; cui etiam librariorum culpam, quantum licuit, idem Alexander præftare conatus eft, Mediolani pridie quam Lud. M. SF. Anglus princeps fapien-*

tissimus hujus incliti imperii sceptrum & ducalia insignia a Maximiliano imperatore per legatum acciperet. Anno salutis MCCCCLXXXXV. die XXV Maji.

— *Veneta* IV, *Pincii* I, fol. cum figg. ligno satis nitide excusis. *T. Livii Decades.* præmittitur epistola nuncupatoria *Jo. Andreæ Episcopi Aleriensis ad summum Pont. Paulum II Venetum, & Marcum Sancti Marci Cardinalem* — *L. Flori epitoma Decadum quatuordecim T. Livii Patavini Historici in centum & quadraginta libros distincta* — accedunt *M. Antonii Sabellici ad magnificum & præstant. virum Benedictum Cornarium, Patricium Venetum epistola præfatoria.* 2) *M. Antonii Sabellici brevissimæ in Livium annotationes, locis suo ordine aut in integrum restitutis, aut in fronte, ne quid temere offenderetur, brevi indice relatis.* In fine: *Titi Livii Patavini Decades expliciunt. Venetiis per Philippum Pincium Mantuanum summa cura & diligenti studio impressæ. Anno ab Incarnatione Domini MCCCCXCV, III Nonas Novembris. Imperante Serenissimo Augustino Barbadico, Venetiarum Duce fœlicissimo.* Registrum excipiunt insignia typographica, quibus postea *Juntæ* usi sunt, lilium scil. & literæ L. A. vid. Maittairii Annal. typogr. Tom. I, pag. 333 & Tom. V. l. citt. Fabricii B. L. Venet. 1728. 4. & Ernestii edit. qui autem de Floro nullam facit mentionem. Liber XXXI, s. primus quartæ Decadis, qui in superioribus editionibus in duas partes scissus erat, in hac edit. in suum ordinem restitutus est, finiturque verbis: *in Hispania jussit.* Liber igitur XXXIII desideratur. Raritatem h. e. testantur Bauer in biblioth. libr. rar. univers. Tom. II, pag. 297. Biblioth. Schwarz. II. 236.

1498 *Veneta* V, fol. per *Bartholomæum de Zanis de Portesio.* — Recensuit hanc editionem Maittairius in Annal typogr. Tom. I, pag. 353, & Tom. IV, p. 662, addens, eam sine notis prodiisse. Hoc falsum: nam exemplar in biblioth. Trajectina servatum Sabellici annotationes habet repetitas. Ad calcem h. e. hæc adscribuntur verba: *Titi Livii Patavini Decades expliciunt, Venetiis per Bartholomæum de Zanis de Portesio summa cura & diligenti studio impressæ. Anno ab Incarnatione Domini 1498 die XX Junii.*

1501 *Veneta* VI, fol. per *Georgium de Rusconibus* Mediolanensem. In fine: *Titi Livii Patavini Decades expliciunt, Venetiis per Georgium de Rusconibus Mediolanensem summa cura & diligenti studio impressæ, anno ab Incarnatione Domini 1501, die 4 Decembris.* Exstat in locupletissima bibl. Leidensi, in Catal. Bibl. clar. J. Aug. Ernesti Lipf. 1782, p. 173, n. 2567; atque eadem continet, quæ ambæ præcedentes.

1505 *Mediolan.* IV, fol. apud Alexandrum Minutianum. Huic editioni præfixa Minutiani epistola data est *Mediolani Idibus Sept. 1505.* ad finem autem libri hic temporis character invenitur: *Apud Alexandrum Minutianum Nonis Quinctilibus mense Julii.* Ex his conjicitur, hanc editionem referendam esse ad annum MDV; ac verisimile videtur, excusam esse Mediolani. In ea enim urbe Minutianus tabernam librariam etiam seculo præcedente exeunte exercuit, & impensas in editionem Livii, quæ anno MCCCCXCV in ea urbe prodiit, contulit, ut supra vidimus. Ipse etiam hoc seculo XVI ineunte ibidem varios libros typis impressit: anno MDII Justinum. vid. Maittairii Annal. typogr. Tom. II, pag. 156; anno MDIII Bernardi Corii Historiam Mediolanensem, vid. Maittairium ibid. pag. 163 & 165; anno MDXIII Josephi opera latine, & Egesippum, vid. Maittair. ibid. pag. 247. Livium hunc a se editum Minutianus dedicavit Jaffredo Carolo Jurisconsultissimo, Delphinatus ac Mediolanensis senatus Præsidi sapientissimo, testatus, *se non imitatum esse eorum temeritatem, qui, ut scire videantur, omnia corrigere ac emendare profitentur: sed quæ sibi aut dubia aut obscura visa fuerunt, ea se intentata reliquisse, ut per pristina dictionum aliqua vestigia vera & sincera lectio investigari possit.* — Verum ut pateat, quid de hoc sive editore, sive typographo sentiendum sit, adscribamus locum ex Parrhasii Epistola, qua Commentarium in Claudiani libros de Raptu Proserpinæ eidem Jaffredo Carolo dedicat. Ita inquit: *Non est (ne nobis blandiamur) hodie, non est Horatio bene monenti parere, scriptaque vel in paucos menses, nedum (quod illi placet) in annos novem comprimere, nisi laboris sui fructu fraudari quis velit. Ad-*

sunt enim ignavissimi quidam fuci, qui favis alienisque mellificationibus insidiantur: & quæ multo longoque studio comperta sunt ab aliis, impudentissime pro suis ostentant. Ut iste vix satis idoneus impressor, qui castigationes in Livium meas ex magna parte subripere, tibique nuncupatim dicare non erubuit: in quo non minus existimationi tuæ, quam mihi, fecit injuriam. quasi vero divinus tuus animus interceptis gaudeat rebus, & in hoc etiam Superos non imitetur, quibus (ut Porphyrius auctor est) furta non litant. Ego, vir integerrime, triennio jam Livii bellum Macedonicum, frequenti professus auditorio, singulis lectionibus emendavi, quod ante nos (absit verbo invidia) nemo tentavit: ostendique certissimis argumentis, ab eo, quam dixi, Decada depravatam locis amplius mille. Veritus itaque, ne sua laniena per nos in publicum proderetur, editione prævenire festinavit: eamque rem dissimulanter me laturum speravit, si sub umbra tui nominis emitterentur: ac si non eadem gratiora tibi futura sint a proprio justoque domino, quam ab inverecundo plagiario. Cum præsertim nusquam ille potuerit afferre correctionis alienæ rationem, quod nos inter legendum fecimus, quæ propediem sub tuis auspiciis exibit in publicum, sex in toto Livio vulnerum milibus a me curatis, aut splenio contectis.

1506 *Veneta* VII, fol. per fratres Joannem & Bernardinum Vercellenses, c. Sabellici annotationibus (omissa tamen ejus ad Cornarium præfatione.) In fine hæc leguntur: *Titi Livii Patavini decades expliciunt, Venetiis per Joannem ac Bernardinum ejus fratrem Vercellenses summa cura & diligenti studio impressæ, anno Domini MCCCCCVI, XXVII Nonas Januarii imperante Serenissimo Leonardo Lauridano Venetiarum duce felicissimo.* cf. Maittair. annal. typogr. Tom. V, part. II, pag. 21.

1510 *Ascensiana* I, fol. impensis Jo. *Parvi & Ascensii*. Præfixa est huic edit. Jodoci Badii Ascensii epistola ad Georgium Aloinum, hanc temporis notam præferens: *Ex Chalcographia nostra apud Parrhisios, pridie annuntiationis atque incarnationis dominicæ MDX.* Præterea Sabellici in Livium Annotationes, deficiente tamen ejus ad Cornarium præfatio-

ne, tum ipſius Badii Aſcenſii in Livianam lectionem Iſagogen cum proœmii primi expoſitione. Ad calcem hæc verba reperiuntur: *Diligentiore cura, in ædibus Aſcenſianis, in illuſtri Parrhiſiorum Academia, impenſis Joannis Parvi & ipſius Aſcenſii. Anno ſalutis Chriſtianæ MDX ad Idus Martias.* vid. Maittair. Annal. typogr. tom. II pag. 216, & Freytag Apparat. liter. III pag. 616 ſqq. ubi hæc editio uberius deſcribitur.

1511 *Veneta* VIII, *Pincii* II, fol. *T. Livii Patavini Decades cum figuris noviter expreſſæ.* Adverſam tituli paginam occupare incipit *Jo. An. Epiſcopi Alerienſis ad ſummum pont. Paulum II Venetum & Marcum Sancti Marci Cardinalem Epiſtola.* quam ſequitur *L. Flori Epitoma* Decadum XIV T. Livii in CXL libros diſtinctum fol. II, b - XVI incl. & a fol. XVII – XX incl. *M. An. Sabellici breviſſimæ in Livium Annotationes &c.* Finitur ipſa Liviana hiſtoria fol. CCLIII b his verbis: *Titi Livii decades fœliciter expliciunt: Venetiis a Philippo* Pincio *Mantuano Impreſſæ Anno Domini MCCCCCXI die XXVII Septembris. Incliti Domini Leonardi Lauredani Venetiarum Ducis Sereniſſimi tempeſtate.* Regiſtrum. —— *Defende nos beate pater Antoni.* —— Hæc editio a Maittairio in Annal. omiſſa ſervatur in bibl. publica Amſtelodamenſi, & Gymn. Bipontini, cui eam addidit vener. Jo. Chriſtianus *Tatſch*, conſiliarius & eccl. A. C. paſtor primarius.

. . . . ſ. l. & a. 8. 2 voll. Editio exſcripta literis currentibus, quales fuere Aldinæ, cum Auguſtini *Becharii* alloquio ad ſtudioſos. Fuit penes clar. Jo. Aug. *Erneſti*, teſte Catal. n. 2860 p. 190. Male vulgo fertur ap. Badium Aſcenſium edita, cum potius Venetiis prodiiſſe videatur; cf. quæ monuimus ad Juſtini ed. 1510 in Indice ejus edd. p. XVI. Erneſtius in Bibl. Fabr. inter Livii edd. eam memorans inquit „ quam Pariſienſem Aſcenſii faciunt & aſſignant vel anno 1501, ut Jo. Frid. Gronovius, vel 1511, ut Drakenborchius; ſed forma literarum eſt, quam *curſivam* dicunt, quæ an. 1501 nondum nota extra Italiam fuit (v. edd. Virgilii) eſtque ipſa talis, qualis eſt in ed. Quintiliani per Jo. Roſſellum, & Plau-

ti per Carpentarium, qui Lugduni artem typographicam exercuit. „

1513 *Ascensiana* II, cum L. Flori in omnes libros epitome recognita & annot. M. Ant. Sabellici fol. Titulus præfert signum Jo. *Parvi*, quem Jod. *Badius* Ascensius socium sibi sumserat; nempe duo leones, scutum lilio & literis J. P. inscriptum sustinentes, adjecto subtus nomine ejus *JEHANN PETIT*. Sub signo leguntur hæc verba: *Venundantur ab Johanne Parvo & Jodoco Badio Ascensio*. In hac editione, quam etiam Maittairius in annal. typograph. omisisse videtur, continentur eadem omnia, quæ in antea memorata an. MDX exstabant; ita tamen, ut Ascensii in Livianam lectionem Isagoge auctior prodierit, & insuper addatur vocabulorum Livianorum compendiaria explanatio. Præterea, contextum Livianum cum decem diversæ monetæ aut scripturæ codicibus (per Gerhardum Vercellensem Burgundum) collatum esse, nova Ascensii præfatio priori subjecta docet, quæ hanc notam chronologicam præfert: *Pridie natalis Dominici MDXIII*. In calce libri hæc formula adscripta reperitur: *Ex ædibus Ascensianis longe accuratiore, quam pridem, vigilantia, collato videlicet exemplari cum decem venerandæ vetustatis codicibus, & non oscitantis judicio recognito, atque plus quam sexcentis locis illustrato, in illustri Parrhisiorum Academia, impensis Johannis Parvi, & ipsius, qui impressit, Ascensii, anno redemtionis humanæ MDXIII ad Nonas Decembres.* — Vid. Catal. Bibl. Bunav. To. I vol. I p. 296.

1516 Ascensiana eadem recusa ab Gotfrido *Hittorpio*, (cive & typographo Coloniensi). Quæ editio, a Maittairio in Annal. typograph. non recensita, cum eadem omnia exhibet, quæ Ascensiana Parisina II, eique quam simillima est, adeo ut utraque totidem foliis absolvatur, (absolvitur autem hæc III foliis CCLXXX) tamen a priori differt. Ipsa hæc Coloniensis pro Parisina habetur Drakenborchio, Fabricio s. Ernestio, & Harlesio: sed falsi videntur; quod titulus ipse a Drakenborchio descriptus, & ratio vocum in Parisinis Ascensii omnibus literis exaratarum per compendia scribendi prodit. Titulus

præfert enim binos leones, ſcutum bipartitum ſuſtinentes, in cujus ſuperiori parte conſpiciuntur tres coronæ, aequali ordine aliæ ad latus aliarum diſpoſitæ, pars autem inferior pellis murinæ imaginem imitatur, addito ſubtus nomine LODOVICUS HORNKEN. Infra legitur: *Vænundantur ab Gotfrido Hittorpio.* In fine libri: *Ex Ædibus Aſcenſianis longe accuratiore quam pridem vigilantia: collato videlicet exemplari cum decem venerandæ vetuſtatis codicibus: & non oſcitantis judicio recognito: atque plus quam ſexcentis locis illuſtrato: in illuſtri Parrhiſiorum Academia: rurſus opera & accuratione Aſcenſiana: Anno redemptionis humanæ MDXVI ad nonas Junias.* cf. Cat. Bibl. Bunav. T. I, vol. I, p. 296. Godofr. enim *Hittorpius*, quod omnibus notum eſt, Coloniæ librariam rem docte exercuit; Lodovicus vero *Hornken*, cujus inſigne in titulo expreſſum eſt, bibliopola tum fuit celebris, cujus ſumtibus etiam an. 1519 A. Gellius Baſileæ ap. Andr. Cratandrum excuſus eſt; uti an. 1526 idem Gellius ſumtu & ære Godfr. Hittorpii ab Euch. Cervicorno repetitus eſt. Socii igitur tum fuiſſe videntur L. Hornken, & G. Hittorp, qui infra ad an. 1528 redibit. Eſt hujus ed. exemplum ſine titulo penes G. C. *Crollium;* unde ordinem edendi huc transſcribere lubet: Poſt folium titulo inſcriptum, (quod deeſt) 1) *Tabula Alphabetica. Rerum & verborum accuratione. M. Ant. Sabellici in marginibus ſequentis operis annotatorum, & induſtria Aſcenſianæ auctorum index ſerie alphabetica ab Aſcenſio recentius recollectus.* fol. 2 - 7 (a). 2) Jod. *Badii* Aſcenſii in Livianam lectionem Iſagoge: cum procemii primi expoſitione ante ipſam ponenda: a) Regulæ T. Livio obſervatæ, b) Vocabulorum Livianorum explanatio Aſcenſ. (aa 5 foliis.) 3) Tabula in Epitomen L. Flori (bb 4 fol.) 4) Epitome L. Flori (bb - dd f. 7.) 5) T. Livii Decades &c. cum marginalibus Sabellici.

1517 *Lipſiæ*, Primæ Decadis Livianæ Lib. I, per Jac. *Thanner.* 4. Memoratur in Sam. *Engelii* Bibl. ſelectiſſima, Bernæ. 1743 edita, p. 44.

1518 Lipſienſem L. I. Dec. I edit. & quidem juventuti dicatam 4, alii ad hanc annum referunt.

ÆTAS II. *MOGUNTINA*

1518 — 1531.

Quamvis enim Afcenfianam fecutæ fint maxime Parifinæ, laus tamen prima manet Moguntinæ, quæ ex Cod. Bibl. Mog. præftantiffimo L. XXXIII & XL explevit, & ex eodem varietatem lectionis in XL libros a Nic. *Carbachio* excerptam habet; unde profecere *Aldinæ*, curante Afulano, & Aldinarum fimia, *Juntina*. Laudabilis vero etiam fuit cura ab Jac. *Sobio* in Livium collata, qui non folum hac ætate Colonienfibus edd. ornamenta attulit, fed & fequenti ætati bene præivit.

1518 & 1519. *Moguntiæ*, fol. Titus Livius Patavinus hiftoricus, duobus libris auctus, cum L. Flori epitome, indice copiofo & annotatis in libros VII, belli Macedonici. Cum privilegio Decennii. In fine: *Moguntiæ in ædibus Joannis Scheffer*, *menfe Novembri anno MDXVIII.* — Præmiffum eft Imperatoris Maximiliani privilegium, datum *die nona menfis Decembris an. MDXVIII.* (quod typis renovandum curavit Jo. Beckmann in Beytrægen zur Gefchichte der Erfindungen, Gœtting. & Lipfiæ part. I. 1780, ubi pag. 85 --- 94 de privilegiis agit.) Privilegium fequitur primo Ulrichi *Hutteni* equitis Præfatio ad Albertum Brandenburgenfem, Cardinalem, Archiepifcopum Moguntinum & Magdeburgenfem, principem Electorem; tum Erafmi data VII Kal. Mart. an. MDXIX ad Mifobarbaros atque eofdem Philomufos Præfatio. Poft indicem deinde in Livium ejufque epitomas, & confules in Livio & epitomis occurrentes, ordine Chronologico difpofitos, fequuntur epitomæ Livianæ, & ipfius Livii contextus. Admodum autem memorabilis eft hæc editio, quia prima omnium exhibuit maximam partem libri XXXIII, a cap. XVII §. 6. ufque ad libri iftius finem, qui integer antea pro deperdito habitus eft, & ultimam partem lib. XL, a cap. XXXVII § 3, ufque ad finem: quæ operis Liviani particulæ in lucem protractæ funt ex bibliothecæ Moguntinæ, quæ eft in æde maxima ac metropolitana (divi

Martini) perquam vetusto codice, characteribus Longobardicis in membrana scripto. Cum autem codex ille, omnium hujus partis præstantissimus, qui partem lib. XXXIII ultimam & libros sequentes usque ad finem libri XL continebat, passim a vulgata priorum editionum lectione diversus abiret, Nicolaus *Carbachius* eum dignum censuit, quem diligenter cum olim excusis committeret, ejusque excerptas variantes, quarum 2000 notavit, huic Livii editioni subjiceret, præmissa præfatione, Idibus Mart. an. MDXIX data, qua consilii rationem reddidit. Eo autem facto optime de Livio meritus est, atque hunc thesaurum, aut certe ejus partem nobis servavit; qui utrum hodie adhuc supersit, aut ubi lateat, incertum est. Idem Carbachius cum Jac. Micyllo Livium germ. versum edidit an. 1533 Moguntiæ ap. eundem Jo. Schefferum. De præstantia & raritate hujus editionis vide Maittairii Annal. typogr. Tom. II, pag. 333 — 334. Tom. V, part. I. voce *Flori*. Bunemanni Catal. Mss. & libror. rarissimor. Mindæ, 1732. 8. p. 31. sqq. Fabricii B. L. Venet. 1728. Tom. I, p. 195 — 196, & Ernestii edit. Tom. I, p. 282. Hamberger zuverlæss. Nachr. Tom. I, pag. 532. Harlesii Introd. in Notit. Literat. Romanæ. Tom. II, pag. 417. *Harwood's* Uebersicht verschiedener Ausgaben der griechischen und Rœmischen Classiker, übersezt von Fr. Carl. *Alter*, Wien 1778. Biblioth. Schwarz. I. 105. Bauer. Biblioth. libr. rar. univers. Tom. II, p. 297. Catal. Bibl. Uffenbach. Tom. II, append. p. 105 --- 106. Catalogue de la Biblioth. de feu M. le Duc de la Valliere. Part. I. n. 4859, & Prix des livres &c. n. 4859.

1518 -- 1521. 1533. *Aldina* I, 8. voll. 5. *Ex XIV Titi Livii Decadibus. Prima. Tertia. Quarta, in qua præter fragmenta III, & X Libri, quæ in Germania nuper reperta, hic etiam continentur, multa adulterina expunximus, multa vera recepimus, quæ in aliis non habentur. -- Epitome singulorum librorum XIV Decadum. -- Historia omnium XIV Decadum in compendium redacta ab L. Floro. -- Polybii lib. V de rebus Romanis latinitate donati a Nicolao Perotto. Index copiosissimus rerum omnium memorabilium. -- Ne quis alius, aut us-*

quam locorum Venetæ ditionis impune hos libros imprimat, Senatus Veneti decreto cautum est -- Præmisso hoc titulo, volumen primum exhibet *Francisci Asulani* (vel potius Francisci *Torrisani* s. *Turresani* de *Asula*, Aldi affinis) *Epistolam ad lectores* — *Inscriptiones II Patavii repertas* — *Elenchum Regum*, *Dictatorum*, *Coss.* cet. *& aliorum quæ hac I Decade continentur* --- *Indicem rerum omnium vel scitu opportunarum vel lectu dignarum, quæ prima hac continentur Decade* &c. — Inde sequitur novus titulus: *Titi Livii Patavini Decas Prima* -- *Francisci epistola ad Andream Naugerium, Patricium Venetum.* Hanc epist. sequuntur *decem libri primæ Decadis* —— *Errata* —— *Registrum* s. series plagularum. In fine: *Venetiis in ædibus Aldi & Andreæ* (*Torresani* s. *Turresani* de *Asula*) *Soceri*, *Mense Decembri MDXVIII.* Volumen II præ se fert titulum: *Index Decadis tertiæ: Syllabus Dictatorum*, *Consulum* &c. -- *Index rerum omnium vel scitu opportunarum* (ut supra) — *Decem libri Decadis tertiæ*, quibus præmissus est titulus: *Titi Livii Decas tertia.* Hunc excipit *Epistola Francisci Asulani ad Jo. Baptistam Rhamnusium.* In fine sequuntur *Errata* -- *Registrum*, & subscriptio: *Venetiis in ædibus Aldi & Andreæ Soceri. Mense Februario MDXIX.* Volumen III inscribitur: *Index Decadis quartæ.* Subjicitur *Syllabus Dictorum* & *Index rerum memorabilium* (ut supra.) Tum sequitur novus titulus: *Titi Livi Patavini Decas quarta* — *Francisci Asulani ad Jo. Baptistam Turrianum Patricium Veronensem epistola*, quam excipiunt *Libri X* hujus Decadis, (ut in editione Moguntina) & Registrum. In fine: *Venetiis in ædibus Aldi & Andreæ Soceri*, *mense Novembri MDXX.* Voluminis quarti titulus est: *Titi Livii Patavini Decadum Epitomæ. Lucius Florus.* Sequuntur: Epitomata -- inde alius titulus: *Lucius Florus.* Hunc excipit *Francisci Asulani ad Raymundum Turrianum Patricium Veronensem epistola*, & ipsius *Flori* textus. Pagina 69 novus titulus occurrit: *Polybii historiarum libri quinque in latinam conversi linguam*, *Nicolao Perotto interprete.* Versionem ipsam præcedunt *Francisci Asulani epist. ad lectorem* & *Nicolai Perotti in Polybii historiarum libros procemium ad L. Pont. Max.*

In fine voluminis separato folio exstat Registrum & subscriptio: *Venetiis in ædibus Aldi & Andreæ Soceri. Mense Martio MDXXI.* Volumen V. s. appendix hujus editionis. Titulus: *Titi Livii Patavini Decadis quintæ libri quinque.* (scil. lib. XLI-XLV) Inde sequuntur *epitomata & textus Livianus* - Syllabus *Prætorum* -- *Consulum* cet -- Index rerum - Registrum. In fine: *Venetiis in ædibus Hæredum Aldi Manutii Romani & Andreæ Asulani Soceri, mense Majo MDXXXIII.* -- Raritatem editionis hujus præstantis variorum eruditorum, qui eam commemoravere, satis probant errores, nec non bibliothecarum catalogi, in quibus rarissime integra invenitur. Ex supra dictis, uti ex Catalogo Crevennianæ Bibliothecæ, in quo de hac edit. perquam diligenter differitur, indice Drakenborchiano, & Ernestii editione Bibliothecæ Fabricianæ corrigi possunt Maittairius, Fabricius, Debure, Harwood, Alter, Pinelli, Jagemann, Bauer &c. Vide Catalogue &c. de M. Crevenna Tom. V. pag. 127 - 128. Ernestii edit. Fabricianæ Bibl. Lat. Tom. I, p. 282. Maittairii Annal. typogr. Tom. II, p. 316, 335, 598, 613, 787, & Tom. V, part. I, p. 404. Tom. V, part. II, p. 22. Fabricii B. L. Venet. 1728. Tom. I, p. 196. Debure Bibliograph. instructive n. 4806. Harwood a View of the Greek and Roman Classics &c. the second Edition corrected London 1778. pag. 182. Harwoods Ueberſicht verschiedener Ausgaben, übersezt von Fr. Carl Alter. Wien 1778. p. 250. Pinelli Prospetto di varie editioni &c. Venet. 1780. p. 209. Jagemanns Geschichte der freyen Künste und Wissenschaften in Italien. Leipzig, 1777. Tom. I, p. 343. Hieron. Tiraboschi Storia della Litteratura Italiana. Modena. 1772. Tom. I, pag. 313. Baueri Biblioth. libror. rar. univers. Tom. II, p. 298.

1520 *Venet.* fol. Memorat hanc Maittairius in Annal. typograph. Tom. II, pag. 598, eamque excusam esse dicit per Melchiorem *Sessam* & Perrum de *Ravanis* socios, die III Maji. Sed neque Hearnius, neque Clericus, hanc memorat.

1521 *Aldina* II; Venetiis. fol. apud Aldum. Recensent hanc editionem Hearnius & Clericus, Gesneri Ca-

talogus librorum, qui in officina Aldi Manutii Venetiis excusi sunt; Tom. III Annal. typogr. inseruit Maittairius, in quo pag. 245 memorantur Livii omnia. accurate denuo impressa, in folio 1521). Occurrit etiam in Catal. Henr. Hadr. van der Marck, pag. 21, inter editiones Aldinas fol. ubi tamen & alia an. 1520 edita memoratur, parum curate. Nos inde & ex Indice librorum ex typogr. Aldina editorum, quos possidebat Chr. Gottl. Schwarz. Prof. Altorf. an. 1725. (etiam inserto Frid. Jac. Beyschlagii Syllogae variorum opusculorum T. I, fasc. III, n. X, p. 663) titulum ed. hujus pleniorem damus: *T. Livii Decas prima. tertia, quarta, cujus tertio libro prima pars, quæ desiderabatur, & decimo, quicquid fere in calce non habebamus, additum est, verum præter hæc veluti fragmenta quartæ Decadi adjuncta. Duplex epitome, quarum altera per singulos XIIII decadum libros summatim explicantur, quæ in illis continebantur; altera est L. Flori qui omnem historiam ex T. Livio excerpsit. Polybii L. V de rebus Romanis in latinum traducti a Nicolao Peroto, quos in locum secundæ Decadæ substituimus, quia multa in illis leguntur, quæ secunda Decade continebantur. Index copiosissimus rerum magis memorabilium. Venetiis in ædibus Aldi & Andreæ Soceri. MDXXI.* —— Præfatio hujus editionis habet plura ad typographicam illorum temporum rationem pertinentia, ut propterea lectu digna sit, inprimis querelas de Juntis, qui & ipsi edidere Livium ex Aldina.

1522 & 1533 *Juntina*: Florent. 8. *ap. hæredes Philippi Juntæ.* — Hanc editionem habuit & consuluit J. Fr. Gronovius, qui in Præfatione testatur, eam per Aldina vestigia incessisse, carmine etiam in laudem Asulani præposito. Eandem recensuit etiam Maittairius in Annal. typogr. Tom. V, part. II, pag. 22, qui docet, singulis tomis, Decadas I, III & IV, continentibus, ad calcem adjectam esse hanc formulam: *Florentiæ per hæredes Philippi Juntæ MDXXII. septimo Idus Augusti.* postea vero repertos quintæ Decadis priores quinque libros, sive eorum fragmenta, itidem ex Juntarum officina prodiisse, hac subscriptione ad finem addita: *impress. Florentiæ in ædi-*

bus Bernardi Juntæ, anno XXXII supra M. & D. duodecimo Kal. Majas.

1525 *Colon.* fol. ap. Joannem *Soterem.* cum Floro. Hujus edit. titulus testatur, Livii libros triginta, qui soli ex centum quadraginta supersunt, auctore Jacobo *Sobio*, castigatiores, quam antehac unquam visi sunt, prodire anno MDXXV, mense Septemb. Dedicatio Sobii subscriptas præfert *Kalendas Septembres an. Domini MDXXV.* Denique ad calcem libri hæc verba adjecta exstant: *Coloniæ apud Jo. Soterem, impensis honesti civis Petri Quentel anno MDXXV, mense Augusto.* Sobium, Livii editorem, laudans Sturmius in Epist. dedicator. ante Tom. II. Orat. Ciceronis dicit, Coloniæ literas floruisse, cum in ea Sobius aliique docerent, Sobium vero tunc vim morbi abstulisse. Editionem hanc Livianam, quam curavit Sobius, ut ceteris castigatiorem, laudat Rhenanus ad Livii lib. XXVII cap XVI, § 10 & ad cap. XVII, § 11. Ejus conjecturam, quam in contextum recepit, quamvis præter MSStorum auctoritatem, nihilominus ut ingeniosam prædicat Gruterus ad Livii lib. I, c. XXIII, § 6. Perperam Fabricius in B. L. editionem hanc Basileensem vocavit, dicens *Livium anno MDXXV Basileæ ex Jacobi Sobii castigatione prodiisse.*

1526 *Haganoæ.* 4. T. Livii Patav. hist. Rom. Ex catal. Bibl. S. J. Mont. pag. 139.

1527 *Paris.* fol. ap. Pet. Vidovæum. Recenset hanc edit. Maittairius in Annal. typogr. Tom. II, pag. 688, ac testatur, eam venundatam fuisse a Joanne Parvo bibliopola adscriptitio, impressam vero a Petro *Vidovæo* mense Aprili, MDXXVII.

1528 *Colon.* fol. ap. Euch. *Cervicornum.* Huic editioni locus, ubi prodiit, adscriptus non apparet, sed tantum excusa esse dicitur ab Euchar. Cervicorno. Eum vero chalcographiam & ante & post annum 1528 Coloniæ exercuisse, ibique varios libros Godefrido *Hittorpio*, civi & bibliopolæ Coloniensi, typis suis descripsisse constat. Maittairius nullam hujus edit. mentionem in Annal. typogr. facit, eam tamen memorarunt Fabricius in B. L. & Hearnius

ac Clericus in Indice editionum Livianarum. Eandem tantum se vidisse, sed consulere non potuisse, Jac. Frid. Gronovius in Præfatione testatur. Præfat. h. edit. promittit textum castigatiorem, & est ille paululum diversus a superioribus, quod e variis lectionibus is, qui curavit, delegit eas, quæ meliores videbantur. Sed non est id magnum.

1529 *Paris.* f. ap. Nicolaum *Savetier.* Recensuit hanc edit. Maittairius in Annal. typogr. Tom. II, pag. 721, & auctor est, ei hanc notam additam esse : *Veneunt in ædibus Ambrosii Girault, in vico divi Jacobi, sub insigni regis David, imprimebat Nicolaus Savetier mense Aprili* 1529. Contra exemplaris, quod Drakenborchii oculis subjectum fuit, initium hæc adscripta habuit : *Veneunt in Clauso Brunelli apud Nicolaum Crespin, sub signo Divæ Catharinæ;* finis vero : *Imprimebat Nicolaus Savetier mense Aprili* 1529. Hinc colligitur, vel Nicolaum Savetier Livium, suis impensis excusum, distrahendum dedisse duobus bibliopolis, Ambrosio Girault & Nicolao Crespin; vel ambos illos, inita societate, Livium opera Savetierii imprimi curasse, & quemque eorum recepta exemplaria suis nominibus notasse. Editionem hanc *Levescatium* curasse, J. Fr. Gronovius in præfat. Fabricius in B. L. & Hearnius ac Clericus in indice editt. Liv. testantur. Certe ejus Dedicatio ad Jo. de Tartas J. U. consultissimum in capite hujus edit. exstat. Vix tamen aliquid de suo contulit, sed ubique ferme editionem Ascensianam a. 1513 vel a. 1516 secutus est, & lectiones illis solis proprias adoptavit.

1530 *Paris.* fol. ap. Bad. Ascensium. In titulo libri hæc nota conspicitur : *Vænundantur ipsi Ascensio* 1530. Dedicationis subscriptio his verbis concipitur : *E Chalcographia nostra apud Parrhisios rursum ad sextum Kalendas Novemb. MDXXX.* Ad finem autem libri XL hæc formula additur : *Sub prelo Ascensiano ad VI Kal. Novemb.* 1530. Cum autem anno sequenti MDXXXI, Simon Grynæus quinque postremos Livii libros, a se in MSto vetusto repertos, opera Frobenii primum Basileæ edidisset, mox eodem adhuc anno Ascensius non modo recens inventos ac pub-

licatos Livii libros typis suis Parisiis descripsit, hoc temporis charactere post libri XLV finem addito: *Sub prelo Ascensiano anno MDXXXI, mense Julio:* verum etiam Chronologiam Glareani, quæ in eadem editione Basileensi primum lucem adspexit, in ordinem literarum digessit, ac libro XLV subjecit, addita hac subscriptione: *sub prelo Ascensiano ad Idus Julias anno MDXXXI.* Insuper hæc editio eadem omnia complectitur, quæ editiones priores Ascensianas annorum 1513 & 1516 continere antea suo loco diximus; nec quidquam novi boni habet.

ÆTAS III primo *BASILIENSIS* tum *ALDINA* & *FRANCOFURTENSIS* 1531 — 1588.

Quæ ab an. 1531, nova Livio supplementa ex Cod. Laurishamensi attulit præfante Des. *Erasmo* Roterodamo, administrante Sim. *Grynæo*, unde edd. Basilienses Frobenianæ, Episcopianæ & Hervagianæ auctiores, ac simul, primo B. *Rhenani*, Sigism. *Gelenii*, Henr. *Glareani*, curis instructæ; dein etiam opera *Cælii Secundi Curionis*, qui textum denuo cum melioribus exemplaribus contulit, ab an. 1549 emendatiores, additisque porro variorum notis, ampliores. Profecere hinc etiam Venetæ, Parisinæ, Lugdunenses, maxime Gryphianæ, etiam *Glareani*, Theod. *Morelli* & Jo. *Velcurionis*, Jo. *Saxonii* cet. vel emendd. vel notis adauctæ, unde rursus Basilienses evasere locupletiores. Sed hos mox superavit Carolus *Sigonius*, felicitate & emendandi & illustrandi Livii, quam Aldinæ ab an. 1555 tres suam fecere. Basiliensium (Grynæi & Curionis) & Lugdunensium Glareani, & Aldinarum cum Sigonii scholiis bona conjunxere tandem Francofurtenses Feyerabendinæ 1568 & 1578, ad quas ornandas etiam noviter contulere Joach. *Grellius* Chronologiam T. Livii post Glareani & Sigonii curas congestam, & Wilh. *Godelevæus* suas in Livium observationes docte conscriptas. Tacemus Jac. *Ge-*

horrium, qui Parisinæ 1573, cum notis varr. suas præmisit.

1531 *Basil.* I. fol. in sex partes divisa. In fronte legitur: *En magnis impendiis, summisque laboribus damus amice lector* T. Livii *Patavini Latinæ historiæ principis quidquid hactenus fuit æditum, sed aliquanto quam antea, tum* magnificentius, *tum* emaculatius. *Accesserunt autem Quintæ Decadis Libri quinque*, nunquam antehac æditi, *quos adjecimus ex vetustissimo codice, cujus copiam nobis fecit celebre Monasterium Lorsense. Addita est Chronologia Henrici* Glareani, *temporum supputationem, & personarum nomina, in quibus antehac ingens erat confusio, dilucide commonstrans. Adjunctus est & index copiosissimus. Fruere lector, favens illorum industriæ, qui nec sumptu nec labore deterrentur a provehenda re literaria. Basileæ in officina Frobeniana mense Martio anno* CIↃIↃXXXI. *Cautum est privilegio Cæsareæ Majestatis, ne quis intra sex annos has T. Livii decadas, aut partem earum, intra Ro. imperii fines excudat, aut alibi excusas importet.* Hunc titulum excipit: *Des.* Erasmi *Roterodami ad Carolum Montiojum epistola nuncupatoria*, (variis postea editionibus adjecta.) Sequuntur: 1. *L. Flori Epitome Historiarum T. Livii Patav.* (Libb. I--X) 2. *T. Livii Patav. Historiarum ab U. C. Decadis primæ Libb. I -- X.* pagg. 244. Pars II. *T. Livii Patav. Decas tertia.* Hunc titulum excipiunt: 1. *T. Livii Patav. Historiarum ab urbe condita Decadis tertiæ Libri primi Epitome.* (Libb. I - X) 2. *T. Livii Patav. Hist. ab U. C. Decadis tertiæ* (Libb. I--X) pagg. 243. Pars III. *Titi Livii Patav. Decas quarta.* Titulum sequuntur: 1. *T. Livii Patav. Hist. ab U. C. Decadis quartæ Libri primi Epitome.* (Libb. I - X) 2. *T. Livii Patav. Hist. ab U. C. Decadis quartæ* (Libb. I - X) pagg. 210. Pars IV. *T. Livii Patav. Historiarum ab U. C. Decadis quintæ Libri quinque, nunc primum excusi. In officina Frobeniana, anno* CIↃIↃXXXI. *Cum gratia & privilegio Cæsareo ad annos sex.* Sequuntur: 1. *T. Livii Patav. Hist. ab U. C. Libri quadragesimi primi Epitome* (Libb. XLI - XLV) 2. *T. Livii Patav. Hist. ab U. C. Decadis quintæ liber primus acephalus.* (Libb. I - V) pagg. 91. In fine: *Ba-*

ſileæ, in officina Frobeniana per Hieron. Frobenium, Jo. Hervagium, & Nic. Episcopium, CIↃIↃXXXI. Pars V. *T. Livii Patav. Decadum XIV Epitomæ.* Inde ſequitur textus epitomatum, foliis XX, ſine paginarum numeris. Pars VI. *Chronologia ſ. temporum ſupputatio in omneis T. Livii Decadas, multa diligentius expendens, quæ ſuperiores ſugerant, per* Henr. Glareanum *Helvetium, poetam laureatum, publicum in celebri Friburgenſium Academia honeſtiſſimarum diſciplinarum profeſſorem. Baſileæ ex offic. Frobeniana* CIↃIↃXXXI. *menſe Martio.* Cui præmittitur *Epiſtola nuncupatoria auctoris ad Rev. & Illuſtr. Balthaſarem Epiſcopum Conſtantienſem* &c. data *Friburgi Briſgoiæ* CIↃIↃXXXI. Volumen claudit: *Index trium cum dimidia Decadum T. Livii*, foliis 16. in quorum ultimo comparent inſignia typographiæ Frobenianæ. Folio 15 legitur Allocutio ad Lectorem: *Si forte cupis noſſe, quantum quoque loco deſit in his quinque recens repertis libris, ſcito archetypum univerſum quaternionibus triginta quatuor conſtare, quorum ſinguli folia octo habuerunt. Unius folii modum intelliges ex primi Libri duobus deinceps fragmentis, quorum alterius DEDUXIT initium eſt, alterius MORE: nam ea ſingulis foliis continentur. Ex eo quaternionum numero primus periit. Proximi duo exſtant integri. Ex quarto & quinto ſupra memorata fragmenta dumtaxat ſuperſunt. Sextus & alii deinceps uſque quintum decimum exſtant integri. Decimus quintus & tres proxime ſequentes interciderunt. Sex ordine proximi habentur integri. Ex vigeſimo quinto quaternione perierunt duo extrema, item duo media folia: ex ſequenti quatuor media: ex vigeſimo ſeptimo duo media: ex ſequenti unicum, quo quartus liber clauſus fuerat: atque tot foliis liber is diminutus eſt. Reliqui ſex quintum librum continentes integri ſunt, præter trigeſimum duobus extremis foliis, & ultumum primo dumtaxat, mutilos. Nam omnium poſtremum vacaverat.* De hoc codice Lauriſhaimenſi, qui nunc eſt in Bibl. Aug. Vindobonenſi vid. Lambecius in Comm. de illa Bibl. L. II, p. 493 ſqq. qui oſtendit, multa adhuc ex eo corrigi poſſe. Ceterum de edit. hac claſſica videſis Præf. edit. Gronov. T. I. Amſt. 1679. Indicem edd. Dra-

kenborchii, repetitum in ed. Ernestii 1769. T. III. Fabricii B. L. T. I, p. 283. Harlesii Introd. in notit. Lit. Rom. II, pag. 421.

1532 *Venet.* fol. ap. Lucam Antonium Juntam. Hanc edit. recensuit Maittairius in Annal. typogr. Tom. II, pag. 771, & hoc modo descripsit: *T. Livius; accesserunt Decadis V libri quinque, nunquam antehac editi, cum Chronologia Henrici Glareani, in ædibus Lucæ Antonii Juntæ Florentini MDXXXII.* in initio additur, *mense Februario;* in fine *die decima Januarii.*

—— *Paris.* 8. ap. Sim. Colinæum prodierunt conciones Livii c. n. Joach. *Perionii* Benedictini Cormœriaceni. Hanc edit. memorarunt Crenius Animadv. philol. & hist. P. VIII, p. 32, Hulsii aliorumque Catalogi. Vid. etiam Maittairii Annal. typograph. Tom. V. part. II, pag. 23.

1533 Aldinæ volumen V additum, ne quid deesset isti editioni, 8. Exhibet vero illud Decadis V libros recens editos a Sim. Grynæo in ed. Basil. Froben. cf. supra ad an. 1518 – 1521.

—— Juntina (an. 1522) pariter aucta est volumine, quo repertos Decadis V libros V priores s. eorum fragmenta contineri supra jam annotavimus.

1535 *Basil.* II, fol. T. Livii Patavini Latinæ Historiæ Principis Decades tres cum dimidia, longe tamen quam nuper emaculatiores, quod nunc demum ad vetera contulerimus exemplaria, ubi quantum sit deprehensum mendorum, facile indicabunt doctissimæ in hunc auctorem Beati Rhenani & Sigismundi Gelenii adjunctæ annotationes. Addita est Chronologia Henrici Glareani, ab ipso recognita & aucta, cum Indice copioso. Basileæ in officina *Frobeniana* anno MDXXXV. In fine: *Basileæ in officina Frobeniana per Hieronymum* Frobenium *& Nicolaum Episcopium mense Decembri an. MDXXXIV.* Continet autem hæc edit. ferme eadem, quæ Frobeniana a. 1531, nisi quod in hac jam primum appareant B. *Rhenani* & Sigism. *Gelenii* in Livium notæ; & quod *Glareani* Chronologia, ab ipso recognita, auctior prodeat, a Troja capta usque ad Justinianum Cæsarem. Testatur insuper titulus h. l. historiam Livianam

longe, quam nuper, emaculatiorem prodire, quod nunc demum ad vetera exemplaria collata sit.

. . . . f. l. & a. 8. voll. III. Livius. Decas III, IV, V. it. Epitomæ historiarum Livii. Acc. Chronologia in omnem Romanam historiam per Henr. *Glareanum* & Gregor. *Haloandrum.* vid. Cat. libr. in Bibl. Gœtt. in duplo exstantium.

1537 Lugd. 8. voll. IV. part. VII. *T. Livii Patavini Latinæ historiæ principis Decas prima cum Epit. L. Flori antrorsum appositis, accuravimus Doct. quorumcunque virorum annotationes: subinde indicem adnectere placuit. Pari commoditate reliquas, quæ manifesto exstare creduntur, in omnium gratiam seorsim excusimus: id ante nos nemo unquam. Fruere feliciter. Lugduni apud Hæredes Simonis* Vincentii *MDXXXVII.* In fine: *Excudebant Lugduni Melchior & Gaspar* Trechsel *fratres* 1536. — *Titi Livii Patavini Decas Tertia. Cum indice rerum magis insignium ad finem posito.* ibid. eod. — *T. Livii Patav. Decas Quarta cum Indice* cet. ibid. eod. In fine: *Excudebant Lugduni Melchior & Gaspar Trechsel fratres* 1537. — *Titi Livii Patavini Decadis quintæ libri quinque. Index præterea appositus.* ibid. eod. In fine, ut supra — *Titi Livii Patavini Decadum XIV Epitome.* ibid. eod. In fine, ut supra. — *Chronologia sive temporum supputatio in omnem Romanam Historiam a Troja capta ad millesimum ducentesimum octogesimum tertium ab Urbe condita annum, quo autor ipse Livius, simulque Romana historia multum accepit lucis, per Henricum Glareanum P. L.* ibid. eod. In fine, ut supra. *Annotationes Beati Rhenani, & Sigismundi Gelenii, Doctiss. virorum, in exstantes Titi Livii libros*, ibid. eod. — Editio hæc satis nitida literis Italicis ad modum Seb. Gryphii excusa est. Annotationibus præmittitur Epistola *Erasmi Roterod.* ad Carolum Montiojum, data ap. Friburgum Brisg. Kalend. Martiis anno MDXXXI (ex edit. Basil. Frobeniana ejusdem anni.) Alii ex una hac ed. male fecere duas, alteram Trechseliorum, alteram Sim. Vincentii.

——— *Francofurti.* 8. Hæc edit. memoratur in bibliothecæ Crenianæ Catalogo pag. 68. forsan convenit cum seq.

——— Livii orationes omnes e Libris de II bello Punico

artificio dialectico & rhetorico illuftravit Reinhardus *Lorichius Hadamarius* &c. Francof. 8. cf. Crenium animadv. philol. & hift. P. VIII, p. 32.

——*Bafil.* III. 8. cum *Rhenani* & *Gelenii* notis & *Glareani* Chronologia. In hac, notante Fabricio, decimo libro fubnotata hæc leguntur verba, quæ & alii viri docti in infcriptis Livii codicibus deprehenderunt: *Nicomachus Dexter V. C. emendavi ad exemplum parentis mei Clementiani. Victorianus V. C. emendabam Domnis Symachis.*

1538 *Parif.* 4. ap. Vafcofanum. In una bibl. Hulfiana Tom. II. num. 5535, hæc edit. memorata invenitur, & ex typographia Vafcofani prodiiffe & tres decades continere dicitur.

1539 *Bafil.* IV, fol. ex officina Hervagiana. Editio hæc eadem continet, quæ Bafileenfis Frobeniana a. 1535. Vid. Catal. Bibl. Bun. Tom. I, vol. I, p. 296.

1540 Henr. *Loriti Glareani*, adnotationes in Livii hiftoriam Rom. cum chronologia in Rom. hiftoriam *Vallæ;* acc. *Badii* elenchus & judicium de quibufdam locis apud Livium. Bafil. fol.

——*Lugdunenfis*, *Glareani.* Memoratur hæc edit. in Indice editionum Livianarum Hearnii & Clerici.

1541 *Venet.* fol. ap. hæredes Lucæ Antonii Juntæ. Repet. edit. a. 1532.

——*Parif.* 8. ap. Sim. Colinæum. Editio nitidiffima.

1542 *Lugd. Glareani* II, f. Gryphiana 8. voll. 4. ap. Seb. Gryphium. Tres priores tomi continent fuperftites Livii libros: quartus *Glareani* notas, præmiffa ejus ad Carolum V Imperatorem Præfatione, data *Friburgi Brifgoiæ, anno a Jefu Chrifti natali MDXL Kalend. Majis;* tum Laurentii Vallæ de Tarquiniis adverfum Livium difputationes, ejufque emendationes ad fex libros priores Livii de bello Punico fecundo; deinde Glareani Chronologiam per Jodocum Badium Afcenfium in feriem literarum redactam; & ultimo loco ipfam Glareani Chronologiam auctam, cum Præfatione ad Ferdinandum Cæfarem, data *Friburgii Brifgoiæ, anno a Chrifto nato MDXL, Kalend. Septembribus.* Gefnerus in Pandectis lib. de Hiftoriis duodecimo apud Maittairium in Annal. typogr. Tom. II, pag. 572 refert, hac edi-

tione contineri Annotationes Beati Rhenani, Sigismundi Gelenii, Henrici Glareani, ac Chronologiam ejusdem Glareani. Editio exstat in Bibl. Trajectina: verum Rhenani & Gelenii Annotationes non adsunt.

1543 *Paris.* fol. ap. Mich. Vascosanum. Appositus quidem titulus testatur, Livium hunc prodiisse *Parisiis apud Audoenum Parvum sub Lilio aureo ad Divum Jacobum MDXLIII;* verum privilegium, ut Livius hoc modo imprimeretur, Senatus Parisiensis anno 1542 nono Kalend. Novemb. concessit *Michaeli Vascosano & Audoeno Parvo.* Titulus etiam, qui annotationibus adjunctis præmittitur, desinit hac formula: *Parisiis imprimebat Michael Vascosanus sibi & Odoino Parvo.* Unde colligo, editionem hanc excusam esse typis Vascosani, venditam autem fuisse partim ab eo, partim ab Odoino Parvo. Hæc autem editio non modo continet omnia, quæ præcedens Lugdunensis Gryphiana anni 1542; verum etiam Sabellici pauculas annotationes.

——— *Basil.* V, fol. Titi Livii Pat. Latinæ historiæ principis Decades tres cum dimidia, longe tamen quam nuper emaculatiores, quod nunc demum ad vetera contulerimus exemplaria, ubi quantum sit deprehensum mendorum, facile indicabunt doctissimæ in hunc auctorem Beati *Rhenani* & Sigismundi *Gelenii* adjunctæ annotationes. Addita est Chronologia Henrici *Glareani*, ab ipso recognita & aucta: cum gemino Indice, quorum alter, qui est Orationum hujus auctoris, jam primum accessit. Basileæ per Joan. *Hervagium.* Anno MDXLIII. Ergo est repetitio ed. 1535. Præmittuntur Sig. Gelenii, Erasmi Roter. an. 1531, epistolæ dedicatoriæ, B. Rhenani & Sig. Gelenii annotationes p. 1—65. Dein cum Flori epitome hist. Livii, tum Livii Decades I, III, IV. Alterum quasi Tomum constituunt singulari hoc titulo: T. Livii Patavini historiarum ab U. C. Decadis V. *Libri V. Basileæ per Jo. Hervagium.* Claudit Tomum: Chronologia – ab Troja capta ad 1282 ab U. C. – per Henr. Glareanum. Basil. MDXLIII (alteram hujus Chronol. partem ab an. 773 Tib. Aug. IV, ad an. 1287, Justiniani IV, s. annum Chr. 537,

ex Greg. *Haloandro* mutuatus erat.) Index rerum & verborum eſt per Nic. *Epiſcopium* congeſtus. Servatur hæc ed. in Bibl. Gymn. Bip. unde eam curatius deſcripſimus.

1544 *Argent.* 8. prodierunt Jo. *Velcurionis* Notæ in Livii lib. I & II, quæ poſtea ſæpius aliis editionibus inſertæ ſunt. Memoravit hanc editionem Fabricius in B. L.

1545 *Lovanii.* 4. lucem vidiſſe Notas Petri *Nannii* in Livii libr. III teſtatur Fabricius in B. L.

1548 *Lugd.* 12. voll. 4. ap. Seb. Gryphium. Edit. Lugdunenſem Gryphianam hujus ejuſdem anni, ſed in 8, memorant Hearnius & Clericus in Indice Editt. Livian.

1549 *Baſil.* VI, fol. ap. Jo. Hervagium. Titulo hujus editionis illa adſcripta eſt formula: *Baſileæ per Joannem Hervagium, anno MDXLIX menſe Martio.* quæ eadem ferme in fine libri occurrit. Recenſuit hanc edit. *Cœlius Secundus Curio*, qui in præfatione, data *Baſileæ Kal. Jan. MDXLIX* affirmat, ſe Livium contuliſſe cum veteribus & novis aliquot melioribus exemplaribus, atque Livii ad ducenta loca emendaſſe & priſtino reſtituiſſe nitori. Adjectæ ſunt Rhenani ac Gelenii annotationes, & Glareani Chronologia. Perperam Hearnius & Clericus in Indice Editt. Livian. referunt, editionem hanc recenſuiſſe Hervagium, qui eam tantum typis ſuis deſcripſit. Quod vero Drakenb. ad annum 1554, quo Frobeniano-Curion. editio repetita eſt cum notis, ut in Fabricii B. L. I, p. 284 traditur, L. Vallæ, Sabellici & *Curionis*, negat, Curionem ullas unquam *caſtigationes* aut *notas in Livium* conſcripſiſſe, in eo erraſſe videtur. Saltem in *Athenis Rauricis* pag. 292 dicitur Curio edidiſſe *in Livium notas & præfationem de menſuris, ponderibus reque nummaria Romanorum & Græcorum.* Baſil. 1549. fol. Omittitur tamen ibi in catalogo ſcriptorum Curionis editio Livii.

——— J. *Perionii* in omnes Livii conciones notæ. Baſil. 8. rep. ed. Colinæi Pariſ. 1532.

1552 *Pariſ.* fol. ap. Mich. Vaſcoſanum. Maittairius in Annal. typogr. Tom. III, p. 613 refert, Mich. Vaſcoſanum hanc editionem dedicaſſe Jacobo Varadeo, in ſupremo Pariſienſi Senatu regio conſiliario, epiſtola data X Kal. Jun. MDLII. Prodiiſſe autem cum

annotationibus diverſorum, & in Glareani annotationum fronte legi, typis deſcriptam eſſe apud Mich. Vaſcoſanum & Audoenum Parvum. --- Vaſcoſanum tantum priorem edit. a. 1543 repetiiſſe, ſuſpicatur Drakenb. & Erneſt. affirmat in Fabricii B. L. Hanckius jam antea in libro de Scriptt. rerum Rom. P. I, c. IX, p. 59, n. 6. Livium cum Vallæ emendd. Sabellici, Rhenani & Gelenii annott. Pariſiis an. 1552 prodiiſſe retulit.

1553 *Lugdun.* fol. cum *Vallæ* emendd. *Sabellici*, *Velcurionis*, *Rhenani*, *Gelenii*, *Glareani* annotat. Theod. *Morelli* emendd. *Saxonii* ſcholiis. *Lugduni apud Antonium Vincentium MDLIII.* In ejus fine: *Lugduni, excudebat Johannes Frellonius MDLIII.*

1554 *Lugd.* 8. voll. IV, ap. Seb. *Gryphium.* Hanc edit. memorat etiam Maittair. Tom. V. Annal. typogr. part. II, pag. 22. ex quo, ut & ex bibl. Henr. Hadr. van der Mark, Toparchæ in Leur, part. II, p. 59 conſtat, anno ſequenti ibidem ex eadem officina, quaſi hujus editionis appendicem, novum tomum prodiiſſe, continentem Rhenani, Gelenii, & Glareani in Livium annotationes. Sed Fabricius in B. L. Gryphium eo anno in 8 excudiſſe refert notas Rhenani, Gelenii, Sabellici, Jo. Velcurionis & Jo. Saxonii, cum Chronologia Glareani.

——— *Lugd.* 12. voll. III, ap. Seb. *Gryphium.* Hæc editio recenſetur etiam in modo laudata bibl. Marckiana, & ap. Fabric. in B. L.

——— *Baſil.* VII, 8. voll. IV, ap. Nic. *Epiſcopium* juniorem. Idem Epiſcopius anno MDLVI, huic editioni, tanquam appendicem, adjecit tomum V, qui continet Scholia & Chronologiam *Sigonii.*

——— *Baſil.* VIII, 8. voll. II, ap. Jo. *Hervagium.* cum notis & caſtigationibus *Vallæ*, *Sabellici* & *Cœlii Secundi Curionis.* Vid. edit. a. 1540, & Maittairium in Annal. typogr. Tom. V, part. II, pag. 22.

1555 *Baſil.* IX, fol. per Joannes *Hervagios.* Hæc editio continet omnia, quæ viri docti ad Livii emendationem vel illuſtrationem hoc tempore in lucem emiſerant: ita tamen, ut Vallæ, Sabellici, Rhenani, Gelenii & Theodorici *Morelli* in Livium Caſtigationes in ipſis annotationibus Glareani ſuis lo-

cis insertæ sint, atque editor, se illas, quas futiles & nullius momenti judicarat, inde rejecisse testatus fuerit, ne inutili labore lectorem gravaretur.

——— *Aldina*, *Sigonii* I, fol. ap. *Paullum Manutium*, Aldi filium. Hæc editio prima exhibet egregia Caroli *Sigonii* scholia, quibus Livii historiæ & earum epitomæ partim emendantur, partim explanantur: ut & ejusdem Sigonii in eosdem libros Chronologiam, ipsorum inet auctorum verbis confirmatam. Erravit itaque Hearnius, qui scholiis Sigonii Chronologiam Glareani junctam in hac & aliis Sigonii editionibus credidit, quem ejus errorem improvide adoptatit Jo. Clericus.

1556 *Sigonii* scholia in Livium prodiere Basileæ per Nic. Episcopium. 8, tanquam V tomus f. appendix Basiliensis an. 1554 ap. eundem 8.

1562 *Paris.* fol. ap. Mich. Vascosanum. Repetit. edit. a. 1543.

1566 *Aldina*, *Sigonii* II auctior, Venet. ap. Paul. Manutium, Aldi filium. fol. In hac editione repetita sunt Sigonii scholia in Livium, ejusdemque, non vero, ut Hearnius & Clericus affirmant, Glareani Chronologia Liviana. In scholiis autem Sigonius multa mutavit, meliora sive sponte, sive a Faerno, Robortello, aliisque edoctus.

1568 *Francofurt.* I Feyerabendina f. *Godelevæi.* fol. *Titi Livii Pat. Rom. hist. principis Libri quotquot ad nostram ætatem pervenerunt: una cum doctissimorum Virorum in eos lucubrationibus, post omnes aliorum edd. summa fide ac diligentia & veterum & recentiorum collatione recogniti & artificiosis picturis, præcipuas historias apte repræsentantibus exornati, inque duos Tomos distributi, quibus quæ contineantur, post præfationem patebit. Francofurti ad Mœnum MDLXVIII, cum gratia & privilegio Cæsaris.* — In præfatione Tomi I, Alberto Duci Bavariæ inscripta Georgius Corvinus & Sigism. Feyerabend consilium historiæ Livianæ a se editæ sic exponunt: *Toties vero ea prelis Variorum excusa, ut exteri Veneti & Galli, cum nostris hominibus in hac edenda certasse videantur, nobis diligens accurataque circumspectio adhibenda fuit, ut eas rationes sequeremur, quibus nostra editio, si non ceteris melior*

ornatiorque, aliis tamen & bonitate & ornatu par esset. —— Ideoque —— omnium quotquot habere potuimus editionum exemplaribus collectis, lectionem quæ omnium emendatissima, ac Livianæ ubertati convenientissima videretur, imitati sumus, nihil in eo facientes, cujus ex diligenti exemplarium inter se collatione probabilis ratio lectori facillime apparere non queat. Deinde cum quam plurima apud hunc Authorem loca essent, quæ erudita enodatione ac diligenti illustratione indigerent, non solum ei, quæ antea doctorum virorum in eum vel Observationes vel Annotationes exierant, adjunximus: sed & cum variis in locis ab iis, quasique aliud agentibus, quam plurima ad sententiam Livii recte assequendam perquam utilia annotata, vel in adversaria relata perspiceremus, ea collecta atque in unum veluti corpus redacta, tanquam novam accessionem ei adjecimus — præcipuas historias eximiis picturis effingi, rerumque, quæ a Livio lacteo eloquentiæ fonte illustrantur, expressas imagines, vivamque effigiem eorum oculis subjici curavimus. Præfafationi subjunctus est Catalog. librorum, Annotationum, emendationum, observationum, scholiorum aliorumque opusculorum, quæ in duobus hisce Livianis Tomis continentur: *PRIORE TOMO Epist.* Erasmi *ad Car. Montiojum.* Sim. Grynæi *de utilitate legendæ historiæ, præfatio.* Barthol. Marliani — *de Origine Urbis Romæ, caput.* Messalæ Corvini *libellus ad Octav. Aug. in quo Rom. historia ab exordio quam brevissime describitur.* Sexti Ruffi, *de hist. Romanorum brevis libellus.* Tabula *concionum atque orationum omnium T. Livii velut generis divisionem in species complectens &c. (agnationes familiarum ex Comm.* Eliæ Veneti Santonis *in Eutropium scriptis, Scipionis Afr. II, Porcii Catonis, Octav. Cæs. German. Cæs.)* Cœlii Secundi *Curionis libellus de Mensuris, ponderibus reque numaria Græcorum & Rom.* L. Flori *Epit. in singulos T. Livii libros. T. Livii — libri omnes — (c. figg.) Historiarum — accuratissimus* Index. *Chronologia nova in T. Livii hist. accommodata ad tabulas Capitolinas Verrii Flacci (a Joach.* Grellio, *qui præfatus est Kal. Nov. 1568.)* Franc. Robortelli *de convenientia supputationis Livianæ ann. cum marmoribus Rom. quæ in Capitolio supersunt. TOMO POSTERIORE (cui & singu-*

laris titulus præfixus est cum nominibus auctorum) Pomponii Læti *de Antiqq. U. Rom. libellus.* Jo. Barthol. Marliani *Antiquæ Romæ Topographia epit.* Pub. Victoris *de U. Romæ regionibus & locis.* H. Loriti Glareani — *Annott.* — Car. Sigonii *scholia, quibus T. L. historiæ earumque epitomæ partim emendantur, partim etiam explanantur cum* Glareani *responsionibus.* Ejusd. *Chronologia.* Laur. Vallæ *Judicium de quibusdam Livii locis &c.* Ejusd. *Emendationes in VI libros de bello Punico II.* M. Ant. Sabellici, B. Rhenani, Sig. Gelenii *doctissimæ annott.* Jo. Velcurionis *Introd. in universam Rom. hist.* Jo. Saxonii *Commentarioli duo ad L. XXI & XXII.* Wilh. Godelevæi *in omnes libros Obss. doctissimæ ex variis auctorum scriptis collectæ.* Hæ vero cum in singulari suo titulo dicantur *nunc primum in lucem editæ*, & ipsa Godelevæi ep. Eusebio Episcopio, typographo Basil. inscripta sit *Mideræ d. XV Jan. 1568*, nihilque a Franc. *Modio*, qui anno demum 1586 advenit, in hanc ed. collatum, eam male inter edd. Modianæ recensionis vulgo referri, potiusque *Godelevæi* ob recens adjunctas obss. dici posse patet. Quin ipse scribit ad Episcopium, se hanc suam opellam ipsi, quippe cui Livii impressio ex Hervagiana hereditate delatam esse compererit, primo transmittere in animo habuisse. *Ceterum*, pergit, *cum Francofurtenses Typographos, viros optimos, studio rei literariæ juvandæ te in ea antevertisse cognovissem, quidquid hujus opellæ fuit, ipsis tradidi.* Unde simul colligimus, Godelevæi Obss. mendose ab aliis ad priores annos referri, ut in Indice Drakenborchiano ad an. 1551. Ceterum quis textum rexerit, aut id temporis a Sigism. Feyerabendio adhibitus sit corrector operarum typogr. nobis haud repertum; nisi is fuerit Joach. *Grellius*, Chronologiæ Livianæ auctor. Franc. certe Modium an. demum 1586 adhibere cœpit Sig. Feyerabendius, teste Melch. Adamio in vita Modii inter vitas Philos. edit. III, pag. 198. Servatur autem hæc edit. in Bibl. principali Bipontina.

1572 *Aldina* III, *Sigonii* iterum auctior. Venetiis in ædibus Manutianis, fol. cum *Sigonii* scholiis ab auctore multis in partibus auctis, & Chronolog. Liviana. Continet

etiam *Defensiones scholiorum Sigonii contra Robortellum & alios.*

1573 *Paris.* fol. II partes. *Titi Livii Patavini historiæ Romanæ ab urbe condita libri XLV, quotquot ad nostram ætatem pervenerunt, cum commentariis omnium interpretum ad explicationem locorum difficilium, e regione insertis. His adjecimus, ultra brevem Livii L. etiam Flori epitomen: Sigonii chronologiam, Pomponii Læti de antiquitatibus Romanorum, & pleraque ali: ad Romanam historiam pertinentia, quæ pagina VI docebit. Lutetiæ Parisiorum, apud Michaelem Sonnium via Jacobæa, sub scuto Basiliensi MDLXXIII, cum privilegio Regis.* In fine: *Lutetiæ, cudebat, typisque mandabat Joannes* Charron, *Typographus, anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo tertio, quarto Idus Junii MDLXXIII.* Verso titulo pag. 3 legitur *Jacobi Gohorii ad Reverendum Carnutum antistitem D. Nicolaum Thuanum* epistola dedicatoria data *Lutet. Paris. MDLXXIII Idibus Junii. Itaque* (ait Gohorius) *T. Livius*, meis animadversionibus paucis licet instructus, primum prodit in lucem, *qui si quando iterum dabitur, multo prodibit instructior.* (Hæc Gohorii verba probant, Ernestium in B. L. aliam Parisinam edit. 1572 per Jac. Gohorium cum multorum notis memorantem errasse.) -- Dedicationem excipit *Joannis Charronnii, Typographi, de hujus operis statu & ordine ad lectorem.* Subjicitur, ut in titulo promissum est, enumeratio contentorum hujus edit. scil. *Des. Erasmi* epistola -- *Sim. Grynæus* de utilitate legend. histor. -- *Barth. Marlianus* de orig. urbis Romæ -- *Messalæ Corvini* lib. in quo omnis Romana historia &c. complectitur -- *Sexti Ruffi* de hist. Romanor. lib. -- *M. Ant. Sabellici* de laudibus historiæ oratio -- *Phil. Beroaldi* oratio continens historiæ laudationem in T. Livium -- *Stephani Nigri* præfatio in T. Livium -- De historia T. Livii, quod in libros, non in Decades, ab auctore divisa sit &c. -- *Laurent. Vallæ* disputatio de Tarquiniis adversus Livium. *Elias Vinetus* de agnationibus familiarum -- *Henrici Glareani* brev. Compend. hist. Romanæ -- *Jo. Velcurionis* in T. Livii historiam argumentum -- *Car. Sigonii* in sua scholia præfatio -- *L.*

Flori rerum Romanarum libri IV. -- *Jac. Gohorii* in III libb. Titi Livii animadverſiones -- *Titi Livii Patavini* hiſtoriæ ab urbe condita libb. qui exſtant XXXV, cum annotationibus doctor. virorum inſertis e regione ipſius hiſtoriæ foliatim : videlicet *Henr. Glareani Loriti* in omnes libros -- *Car. Sigonii*, quibus Liv. hiſtoriæ & earum epitomæ partim emendantur, partim etiam explanantur --- *Laur. Vallæ* in VI primos libb. de bello Punico -- *Jo. Velcurionis* in duos primos libros ab urbe condita --- *Beati Rhenani* & *Sigiſmundi Gelenii* in omnes libb. T. Liv. --- *Jo. Saxonii Hatteſiedii* in lib. XXI & XXII -- *Wilhelmi Godelevæi* in omnes libros T. Livii obſervationes ex variis auctorum ſcriptis collectæ. -- Accedunt ad calcem operis abſolutæ cognitionis hiſtoriæ Romanæ gratia, ne quid, quod ad rem faceret, prætermitteretur : *M. Ant. Sabellici* annotatt. in Liv. -- *Chronologia* in T. Livii hiſtor. accommodata. ad tabulas Capitolinas, *Verrii Flacci* annott. utiliſſ. varietatem ſeu diſſenſionem auctorum circa conſulum Romanorum nomina demonſtrantibus illuſtrata. --- *Car. Sigonii* Chronolog. in T. Liv. hiſtorias ab urbe condita. -- *Ejuſd.* in Chronologiam Scholia --- *Pomponii Læti* de antiquitatt. urb. Romæ libellus --- *Jo. Barth. Marliani* de antiquæ Romæ topographia epitome in ſept. libb. --- *Pub. Victoris* de urbis Romæ regionibus & locis lib. --- *Romanæ* liquorum menſur. mai. in minor. diſtributæ. --- Tabula concionum atque oratt. omnium T. Livii &c. --- Index locupletiſſimus tam nominum propior. quam rerum & materiarum &c.

1578 *Francof.* II, *Feyerabendi* ſ. *Godelevæi*, fol. ap. Jo. & Sigism. Feyerabendt, duobus tomis. In tomi I hujus edit. titulo illa adſcribitur nota : *Francofurti ad Mœnum apud Joannem & Sigiſmundum Feyerabendt.* MDLXXVII. ad finem dedicationis, inverſo ordine, memorantur *Sigiſmundus & Joannes Feyerabendt cognati.* Eodem iterum modo ad finem primi & ſecundi tomi : *Impreſſum Francofurti ad Mœnum, apud Georgium Corvinum, impenſis Sigiſmundi & Johannis Feyrabendinorum MDLXXVIII.* Repetitio eſt mera ed. Francofurt. I Feyerabendinæ.

ÆTAS IV *MODIO -- GRUTERIANA*

1588 — 1645

a Franc. Modio, qui ab an. 1586 Corrector typographiæ Feyerabendinæ Livium denuo ad MSS. Codd. in his Moguntinos, recensuit, suasque notas Feyerabendinæ III c. n. varr. adjecit, sed & duas alias minoris formæ eodem anno curavit; tum a Jano *Grutero*, qui ab an. 1608 Livium ex Codd. Pal. & edd. principibus suaque doctrinæ ratione recensuit, inque capita divisit, iterum an. 1619, utrumque sine notis, & 1628 tertium recensuit notisque auxit criticis & politicis, quarum primam inepte expressit Parisina an. 1625, tertiam aliæ dein, etiam Elzeviriana 1634, cui Dan. *Heinsius* præfatus est. Novam post illos duumviros recensionem instituit Jo. Frid. Gronovius, novæ ætatis Princeps futurus.

1588 *Francofurt. Feyerabendina* III, f. *Modii* I: T. Livii Pat. Historicorum Rom. Principis Libri omnes superstites, recogniti & emendati ad MSS. Codicum Fuldensium, Moguntinensium & Coloniensium fidem a Franc. *Modio.* fol. impensis Sigism. Feyerabendii & sociorum. Ex titulo, Grellii Chronologiæ, & aliorum virorum doctorum Annotationibus præfixo, & ex nota ad calcem operis obvia constat, librum hunc excusum esse typis Joannis Wechelii, & impensis Sigismundi Feyerabendii, Henrici Thackii, & Petri Vischeri, sociorum. Ceterum continet quidem eadem omnia ferme, quæ præcedentes editiones anni 1568 & 1578, nisi quod huic insuper accesserunt notæ ipsius *Modii*, una cum fragmentis vetustiorum historicorum (per Anton. *Riccobonum* collectis) quos Livius secutus est.

——— *Francof.* 8. Vol. III ex *Modii* recognitione. Laudarunt hanc edit. Fabricius in B. L. Hearnius & Clericus. Fuit in Bibl. Hulsiana. Vid. ejus Catal. tom. III, num. 5917.

——— *Francof.* 12. Vol. III. Memorat hanc Fabricius in B. L. Exstat etiam in Appendice Bibl. Leidensis pag. 519.

1589 *Londini*, 4. cum chronologia Verrii Flacci ac notis Robortelli & Godelevæi.

——*Lugd.* 8. Memorarunt hanc edit. Hearnius & Clericus, ac teſtati ſunt, ei additam eſſe Chronologiam, accommodatam ad tabulas Capitolinas Verrii Flacci, (forte intelligitur illa, quam Joach. Grellius ex prioribus Glareani & Sigonii compoſuit) & Annotationes Godelevæi.

1592 *Aldina*, *Sigonii* IV, fol. ap. Aldi Nepotem. Repet. edit. 1572.

1595 *Antv.* 8. ex offic. Plantiniana ap. Viduam & Joan. Moretum prodierunt Fragmenta Hiſtoricorum, dudum ab Anton. *Auguſtino* collecta, & a Fulvio *Urſino* emendata: quibus ſubjunctæ ſunt ejuſdem Urſini in varios hiſtoricos, & inter illas etiam in Livium, notæ.

1599 *Francof.* 8. vol. III. Memoratur hæc edit. in Catal. Bibl. Hulſ. tom. III, num. 5918.

1608 *Gruteri* I, Francofurti ad Mœnum fol. ex offic. typogr. Joannis *Saurii*, impenſis heredum Petr. Fiſcheri. Titulus alteri operis parti additus refert, prodiiſſe quidem ex officina Sauriana, ſed impenſis Jonæ *Rhodii* anno MDCVII. Jonas Rhodius autem a Grutero in præfatione Jonas *Roſa* vocatur. Hanc Livii editionem recenſuit Janus Gruterus, & notas virorum doctorum ferme omnium, quas priores editiones continebant, exhibuit, exceptis tamen illis Velcurionis & Saxonii: recenter vero addidit notas *Fulvii Urſini* & *Marcelli Donati.* Bene etiam inſtituit Gruterus libros in partes minores ſecare, quæ *capita* vulgo dicunt.

1609 Eadem. Francof. 8. Memorant hanc edit. Hearnius & Clericus, teſtati, adjunctas eſſe Godelevæi obſervationes. Præmiſſa eſt huic ed. epiſtola dedicatoria ad Fridericum juniorem Com. Pal. Principem juventutis (Fridericum dein V inter Electt. regni Bohemiæ æmulum.) quam in Gruteriana III omiſſam repetiere Francofurtenſes juniores, in iiſque illa an. 1659.

——*Aureliæ Allobrogum* (Genevæ) ap. Petrum la Roviere, fol. in Corpore ſcriptorum Latinorum veterum Hiſtoriæ Romanæ.

1612 *Francof.* fol. Titi Livii Patavini libri omnes ſuperſtites recogniti pridem & emendati ad MSS. Codd. Fuldenſium Moguntinenſium & Colonienſium fidem (a Franciſco Modio) nunc vero etiam ad membranas Bibliothecæ Palatinæ Electoralis a *Jano Grutero.* Accedunt in eundem Livium obſervationes, emendationes, annotationes denique variæ variorum Laur. Vallæ, M. Ant. Sabellici, Beat. Rhenani, Sigiſm. Gelenii, Henr. Lorit. Glareani, Caroli Sigonii, Guil. Godelevæi, Franc. Modii, Fulv. Urſini, Marcelli Donati. Quorum interim ſcriptis admixta plurima e monumentis Cælii Rhodigini, Alex. ab Alexandro, Guiliel. Budæi, Deſid. Eraſmi, Petri Nannii, Lazari Baifii, Hadr. Turnebi, Lilii Giraldi, Ant. Auguſtini, Jacobi Cujacii, Franc. Robortelli, Gabr. Faerni, Onufr. Panvinii, Jacobi Revardi, Barnab. Briſſonii, Petr. Pithœi, Juſti Lipſii. Cum indice rerum ac verborum locupletiſſ. huic noviſſimæ editioni adaptato. Cum gratia & privilegio ſac. Cæſ. Maj. ad decennium. MDCXII. Francofurti ad Mœnum ex officina typogr. Jo. Saurii, impenſis Jac. Fiſcheri. In fine: *Francofurti ex offic. Sauriana, ſumptibus Jonæ Rhodii MDCVII.* — Annotationes Sigonii, Godelevæi, Modii, Urſini & Donati in titulo promiſſæ in noſtro exemplo deſunt. Unde, & ex diverſo in fine adſcripto anno ſuſpicamur, hanc edit. nihil novi habere præter titulum, eandemque eſſe cum ed. a. 1608.

1613 *Gruteri.* Francof. 12 ex edit. Jani Gruteri, 3 voll.

1614 *Lugd.* 8. Hanc edit. memorat Fabricius in B. L.

1616 T. Livii Hiſtoriarum ab U.C. Lib. XXXIII præcipua parte, quæ deſiderabatur, expletus ex Cod. MSto. Venetiis 8. Memoratur in Catal. Bibl. Uffenbach. 1729 T. I, p. 628, n. 84.

——— *Romæ* 8, ap. Barth. Zannettum. Hæc editio continet tantum librum XXXIII Livii, & in ea primum nunc e codice bibliothecæ cathedralis Bambergenſis Caſpar *Luſignanus* evulgavit principium hujus libri ſive XVII priora capita, quæ antea deſiderabantur, additis Franciſci *Bartholini* Urbinatis, qui ex codice deſcriptum Romam attulerat, & Antonii *Quærengi* Caſtigationibus. Obſervat autem Fabricius

in B. L. male in fronte atque per omnes paginas inſcribi librum XLIII. Error tamen ab editore, libro jam abſoluto, deprehenſus eſt, unde etiam pag. ultima ſive 79 hæc verba adduntur: *Ubicumque impreſſum eſt lib. XLIII lege XXXIII.* Quin etiam, divenditis jam aliquibus exemplaribus, primum folium recuſum, & error emendatus eſt. Liber ille XXXIII etiam ſeparatim editus eſt Venet. 1616, 8. Caſtigatius Paderbornæ 1617, 8 ab Jo. Horrione cum ejuſdem notis, & Pariſiis 1616, 8. Inde poſt in aliis editionibus inſertum hoc ſupplementum, ut Francof. 1619, 8 &c.

1619 *Gruteri* II, Francof. 8. Hanc denuo a ſe eo tempore recenſitam, & a tutoribus Fiſcherianis impreſſam eſſe, teſtatur Gruterus in præfatione editionis anni 1628.

1621 *Lugd.* 4. cum Chronologia & Indicibus. Memorant hanc edit. Hearnius & Clericus.

——*Ebroduni*, fol. in corp. hiſt. Romanæ Scriptt. latt. veterum.

1622 *Genev.* 8.

1623 *Genevæ*, fol. in corp. hiſt. Rom. Scriptt. latt. veterum.

1625 *Pariſ.* fol. In calce libri hi quinque bibliopolæ, tanquam ſocii, memorantur, Joſephus Cottereau, Sebaſtianus Chappelet, Jacobus Queſnel, Dionyſius Moreau, & Samuel Thibouſt. Hi primam Gruteri editionem anni 1608, & omnia in illam recepta, eo inſcio & non conſulto, tanta ſuperſtitione exprimere conati ſunt, ut paginæ paginis reſponderent. Verum peſſime a librariis habita innumeris eorum negligentia commiſſis erroribus ſcatet; quos inſuper Gruterus in Præfat. editionis tertiæ anni 1628 eo nomine traduxit, quod, curis ſuis ſecundis relictis, primas ſecuti ſint, quaſi frugibus repertis adhuc glandium amarore delectarentur. Inſuper obſervat, nihil boni in tam vaſti operis progreſſu exſpectandum eſſe de illis, qui in ipſo ſtatim titulo, ſive, ut loquitur, in frontiſpicii meditullio tantopere impegerunt, ut ridiculis ſolœciſmis ſe proſtituerint. In fine hujus editionis conſpiciuntur *Excerpta ex Livii Decadibus moralia, politica & hiſtorica, cum aliis Latinorum & Græcorum ſcriptorum locis*

& Eclogis collata ordine Alphabetico, Fed. Morelli Professorum & Interpretum regiorum Decani opera ac studio. Perperam Hearnius hanc edit. retulit ad annum 1623, quem tamen secutus est Clericus.

1628 *Gruteri* III, fol. *T. Livii Pat. Historicorum Rom. Principis Libri omnes superstites Recogniti & emendati ad MSS. Codd. Fuldensium, Moguntinensium & Coloniensium fidem a Franc.* Modio. *Nunc etiam comparati cum Membranis Bibliothecæ Palatinæ Electoralis, melioresque facti cura tertia Jani* Gruteri. *Cujus accedunt notæ criticæ & politicæ nec non quinquaginta aliquot in Corn. Tacitum discursus, aut auctiores longe prioribus, aut nove vulgati. c. priv. S. C. Maj. Francofurti ad M. Excusi typis Guolphgangi Hofmanni, impensis hæredum Jacobi Fischeri.* In præfatione ad Lectorem Gruterus sic orditur: *Quale fatum fuit Franc.* Modii *in Livio publicando sub annum* 1588, *tale etiam fere meum, hoc est, tantum non capitale. Bis vulgavimus Patavinum istum an. scil.* 1607, *fol. & an.* 1619; *sed utrumque absque notis, quod nunquam aut ocii tantum, aut temporis datum fuisset. —— Unde factum, ut ante plures annos excitaverim disciplinæ meæ alumnum Janum* Gebhardum *—— ut post me prioresque Criticos Historici hujus non versus modo singulos, sed & verba syllabasque & diligentius & exactius —— ad fidem auctoritatemque MSS. Pal. aliarumque Bibliothecarum monumenta examinaret.* (cf. literas ab ipso Gebhardo ad Chstph. Hœflichium Ictum Reipubl. Norimberg. a secretis, d. 24 Jul. an. 1617 scriptas in doctiss. Jo. Henr. Andreæ Rectoris Gymn. Heidelberg. Iterato specimine de Jano Gebhardo Palatino a. 1780 p. 18 §. VIII) *Eo in opere dum sedulo versatur; ecce tibi decumana bellorum etiam nunc insanientium tempestas. ea Gebhardum quoque extra patriam longius ejecit* (an. 1621.) *Quare postquam Livium Fischeriani tutores tertium revocare cupiunt sub præla sua, tertioque opem operamque nostram implorant, rejeci eos ad viridia Gebhardi genua, cui tantum non facem meam antea tradidissem, rudem profecto meritus --- Verum quid? dum ipsi hæc atque illa caussantur — id ipsum denegare non potui, quin eisdem præter notas veteres, deproperatas ante annos 20 ad*

hunc nostrum, polliceor insuper recentiores politicas e naufragio librariæ meæ adhuc reliquas. —— Increpata dein Parisina ed. 1625, quæ Gruteri recensionem præ se ferebat, nequidem secundæ, sed primæ traduce totum Livium a se relectum emendatumque a capite ad calcem confirmans pergit: *Multa certe in textu emendavi, plura etiam delevi, sed praeuntibus semper aut libris scriptis, aut edd. omnium primis Jo.* Andreæ, *& Joan.* Campani, *idcoque paribus dignitate autographariis, unde manarunt. parcius nihilominus postremis his aurem præbui; gnarus quantum etiam religiosorum morum Critici ingenio suo permittere soleant. Quæ in Livianis delevi, ea si erant momenti majoris, fideliter semper indicavi in Notis meis: sin erant minoris, silentio involvi. Cui enim bono jactare se de particula aliqua ejecta, quam vel luscitioso appareat natam in officinis interpretum?* —— *Tales distinctiunculas pluribus adhuc locis perstare, non semel queror in notis; sed non etiam ausus jam tollere, nullo velificante codice pluteario. Quæ in Livio mutavi, pendent aut a libris nostris aliorumve; aut a judicio certissimo excellentium in his literis Virorum, qui lectt. antiquas ad cotem limatæ veritatis serio explorarunt. In nominibus propriis non fui admodum scrupulosus; arbitratus parum referre, exararetur*ne Tybris *an* Tibris, Æmylius *an* Æmilius. *Ne tamen hæc quis putet me fecisse affinem negligentiæ, is sciat excussisse & Panvinii, & Goltzii & Sigonii & Ursini & Pighii libros: quæque proxime accedere videbantur ad Tabulas Capitolinas, ad ceteros historicos recepisse ultro in contextum. Quid enim superstitiosius, quam recedere nolle a chirographariis schedis, eisque adhærere in omnibus per omnia; quum experientia clamet plerasque depictas, aut ab hominibus linguæ Latinæ tantum non rudibus, aut sæculo illo, quo eadem lingua interpolabatur vel barbariæ fæcibus, vel aliter pronunciabatur, quam florente imperio &c.* —— *Hactenus de Livii textu. Simile quid utinam pronunciare possem de notis.* Incredibile sane est, quantis laboribus & ærumnis conflictatus sit optimus Gruterus, qui in ipso opere morbo graviori, rursus Heidelbergam migratione, belli tumultibus in iisque facta Amanuensis cæde &c. interpellatus ef-

fectusque tandem ex opere toto ipse notulas requirere ac seligere necesse habuit, quas urgenti typographo daret. cetera tacemus. Ita vero finitur hæc ejus epistola: *Deproperabam animo ac corpore æger, fine Augusti mensis*, CIƆIƆCXXVII *Heidelbergæ*. Neque diu supervixit huic ed. Gruterus; sed obiit d. XX Sept. eodem anno. Maluimus vero Gruteri curam in hac ed. positam ipsius verbis defendere, quam aliorum iniqua judicia huc admittere. Plurimum sane ei debet lectio Liviana, quod cuique pateat, qui eam cum Gronoviana contulerit. Sed & accessere ad hanc ed (quam nobiscum communicavit optimus Collega Marc. Ern. Henr. Berkmann, Prof.) alia, quorum est post præf. & Elogia Livii Catalogus: *Tabula* concionum &c. *Cælii Secundi* lib. de Mensuris &c. *Pomp. Læti* Antiqq. Romæ. *Marliani* de ant. Romæ typogr. Epit. *P. Victoris* de U. Romæ locis ac regionibus. *Epit.* in singulos Livii Libros attributa L. *Floro*. Atque hæc præmittuntur libris Livii. Hos sequitur C. Sigonii Chronol. Index Livii accuratissimus ad libros & capita. Wilh. *Godelevæi* Obss. (quas Bibliopolæ suo consilio additas proprio ornarunt titulo) Fragmenta vetustiorum historicorum &c. quos Livius secutus est &c. collecta per Franc. *Riccobonum*. Apparatum hunc claudunt J. Gruteri Notæ in T. Livium. *Gruteri* in Tacitum discursus ed. II auctiores ibid. ap. eosdem eodem.

1633 *Amsterd.* 12. ap. Guil. *Blaeu.*

1634 *Elzeviriana* I, *Gruteri* f. Dan. *Heinsii*. Lugd. Bat. 12. III. Nihil præfatus est, nec in dedicatione institutum & rationem edendi declaravit *Heinsius*. Enimvero illa ed. est mera repetitio exempli Gruteriani a. 1628, mendis novis aucta.

——— Gruteri ex recens. Francof. 8. voll. III.

ÆTAS V *GRONOVIANA*

1645 — 1735

a Jo. Frid. *Gronovio*, qui cum an. 1645 Livium a se recognitum cum notis seorsim excusis edidisset, an. 1679

denuo atque ita curavit, ut in eo exemplum tractandi auctoris ederet; hinc princeps novæ ætatis exſtitit. Acceſſit Supplementorum Livianorum egregius ſcriptor Jo. *Freinshemius*; quæ primus corpori *Liviano* adjunxere Jo. *Doujatius* in uſum Delphini, & J. *Clericus*, quorum operam conjunxit *Veneta* Doujatii melior proles. Francofurtenſes interea Gruterianam vel II vel III inconſulti propagarunt.

1645 *Elzeviriana* II, *Gronovii* I, Lugd. Bat. vol. IV. ex offic. Elzeviriana. Prima hæc eſt editio, eaque portatilis, quæ prodiit ex recenſione J. Fr. *Gronovii*. Ejus autem quartus tomus, qui etiam ſeorſim venit, continet J. Fr. Gronovii notas in Livium. Acceſſit Iſmaelis *Bullialdi* Epiſtola de Solis defectu, cujus Livius lib. XXXVII meminit. Fabricius in B. L. Venet. excuſa pag. 200 de hac edit. ſic habet: Ex recenſ. Jo. Frid. Gronovii. Lugd. Bat. 1645, 12. tribus voll. apud Elzevirium (Elzevirios) emendata & nitidiſſima editio, capitibus etiam, quod in Heinſiana deſideratur, diſtincta. Et ead. pagina: In editione notarum Gronovii patris ad Livium Lugd. Bat. 1645, 12. ſ. To. IV hujus edit. exſtant nonnulla, quæ in poſterioribus Livii edit. an. 1665 & 1679 cum notis variorum fruſtra quæras. Hæc omnia, (quo vero inſtituto, neſcio) in *Erneſtii* editione Fabriciani operis deſiderantur. Vid. Erneſtii edit. Fabricianæ B. L. To. I, p. 285. Emendandus eſt & *Debure* (in nota ad num. 4808) ubi *Heinſiana* edit. an. 1634 *Gronovianæ* an. 1645 præferri dicitur.

1649 Supplementorum Livianorum Jo. *Freinshemii* decas. Holmiæ 12.

1654 *Elzeviriana* III, *Gronovii*. Lugd. Bat. 12. voll. III ap. Elzevirium. Recuſus eſt ſolus textus ex recenſione Gronoviana a. 1645.

1659 *Francof.* ap. Joh. Beyerum, Ammonium & Serlinum, 8. ad fidem vetuſtiſſ. MSS. Bibl. Pal. caſtigatus a Jano *Grutero*. Acc. Index copioſiſſimus. Editio IV & melior. Præmittitur Gruteri dedicatoria ad Fridericum (V) Palatinum principem Juventutis (ex edit. 1609) & ſeparatim additas habet Wilh. Godelevæi obſervatt. ibid. eod. Mentitur vero editio-

nem meliorem illa Gruteri III an. 1628, eaque ultima.

1661 *Elzeviriana* IV, *Gronovii.* Amſtelæd. 12. voll. III. ap. Lud. & Dan. Elzevirios.

1665 *Elzeviriana* V, Amſtel. 8. voll. III. ap. Lud. & Dan. Elzevirios. cum perpetuis J. Fr. Gronovii & Car. Sigonii variorumque notis ſub textu. Neque tamen Gronovius, ſummus criticus, ſibi aut Livio ſemper cavere potuit, monente Drakenb. præf. pag. 69.

1674 Jo. Freinshemii vetus Rom. hiſtoria ſ. ſupplementorum Livianorum Libri LX. Argentorati. 4. ap. Sim. Paulli.

1677 Romæ prodiit Bibliotheca ſacra & profana *Latini Latinii*: cujus parti ſecundæ inſertæ ſunt ejus obſervationes & correctiones in T. Livium, in fol.

1678 *Elzeviriana* VI, Amſtel. 12. voll. III ap. Daniel. Elzevirum, ex recenſione J. Fr. Gronovii. Repet. Gronovianæ a. 1654 aut 1661.

1679 *Elzeviriana* VII, Amſtel. 8. voll. III. *T. L. hiſtoriarum, quod exſtat, cum perpetuis Caroli Sigonii & Jo. Frid. Gronovii notis. Jac. Gronovius probavit ſuaſque & aliorum notas adjecit. Amſt. ap. Dan. Elſevirium.* In fine T I nova paginarum ſerie ſequuntur: Car. *Sigonii* Chronologia in Liv. hiſtor. *Ejuſd.* in Chronologiam ſcholia -- *Ejuſd.* Livianorum ſcholiorum defenſiones. Secundo tomo, nova pagin. ſerie ſubjiciuntur: *Jacobi Jo. Fr. F. Gronovii* Epiſtolæ, in quibus multa Titi Livii loca geographica emendantur & illuſtrantur. Tertio tomo accedit *Iſmael. Bullialdi* Epiſtola de defectu Solis &c. Singulis vero Tomis Indices adjecti ſunt. Hæc edit. habetur optima, & inſigne exemplum ſcriptorum latinorum diligenter accurateque tractandorum, & tamen ſine oſtentatione doctrinæ. Addendus autem eſt *liber novus obſervatiorum Gronov.* Daventr. 1652, 12. ſive *liber quartus obſervationum* in altera Gronovianarum editione, a Frid. Platnero Lipſiæ 1755, 8. curata: in quo permulta Livii loca copioſius & diligentius excutiuntur & explicantur.

——— *Cantabrigiæ*, 8. voll. II. Repetit. præcedentis.

1679 – 1682 *Pariſ.* 4. voll. IV. T. Livii Patav. hiſtoriarum Libri qui exſtant, interpretatione & notis

illuſtravit *Jo. Doujatius*, Anteceſſorum Pariſ. & regiorum Profeſſ. Primicerius. Juſſu Chriſtianiſſimi Regis, in uſum Ser. Delphini. Acceſſere librorum omnium deperditorum Supplementa per *Jo. Freinshemium*, quæ magna ex parte nunc primum prodeunt in lucem. Pariſ. ap. Fredericum Leonard. Cum privilegio Regis. In hac ed. Freinshemii Supplementa primum corpori Liviano adjuncta ſunt. Sed Doujatii opera idoneis judicibus parum probata eſt. Ipſe etiam lacunas quaſdam librorum poſteriorum explere tentavit, non ſatis feliciter.

1694 *Patavina* I, 12. voll. V. recenſente ad optima exemplaria Jacobo *Giacometto*, qui capitum argumenta, chartaſque Geographicas, & Analyſin Rhetoricam concionum, M. Ant. Feracii ſtudio compoſitam, indiceſque legum, Magiſtratuum ac Sacerdotiorum Romanorum adjunxit.

1696 *Francof.* 8. 3 tomi ap. Frid. Knochium: T. Livius Patav. tertia Jani *Gruteri* cura recognitus curante Jo. Gerardo *Arnoldo*, Gymnaſii Francofurtani Rectore. In hac capitum quoque diſtinctio & anni Urbis in ora libri notati comparent, præmiſſa editoris diſſertatione de Livii vita & ſcriptis.

1703 *Lond.* 8. voll. II. Fabricius in B. L. teſtatur, hanc edit. ad Gronovianam recenſitam, lemmatibus hiſtoricis ad paginarum oras notatis, tabuliſque Geographicis inſtructam eſſe.

1707 *Patavina* II, 12. vol. V. Memoratur hæc editio in Catal. bibl. Hulſianæ, tom. III, num. 5920.

1708 *Oxon.* 8. voll. VI, ex recenſione Thom. *Hearne*. Singulis paginis ſubjectæ ſunt variæ lectiones e Codicibus MSS. ſex recens & aliis pridem collatis, atque ex impreſſis, tum in ſuprema paginæ parte ſemper notatur annus U. C. & ante Chriſtum natum, denique tomo VI ſubjunctæ præter novos ſatiſque locupletes atque accuratos indices, lacunarum in libris quinque poſtremis ſupplementa a Jo. Doujatio compoſita, & novæ editorum in Livium notæ: item Dodwelli diſſert. de fragmento Liviano, de quo poſt. — Textus eſt Gronovianus.

1710 *Amſtel.* 8. vol. X, ap. Henr. Wetſtenium. Tit. Livii hiſtor. quod exſtat, c. integris Jo. Freinshemii ſup-

plementis emendatioribus & ſuis locis collocatis, tabulis geographicis & copioſo indice. Recenſuit & notulis auxit Jo. *Clericus*. Tomus X habet Geographiam Livianam (XIV tabulis comprehenſam) & Indicem rerum locupletiſſimum in Livii hiſt. & ſuppl. Freinsh. Textus eſt Gronovianus. Notæ haud magni ſunt momenti, & editio uſibus tironum ſcholaſticis deſtinata videtur. Freinshemii ſupplementa paulo minoribus literis, quam in Doujatiana excuſa ſunt, ſed quod multi credo factum nollent, omiſſa loca auctorum, quæ in marginibus Doujatianis annotata ubique leguntur, e quibus Freinshemius ſua repetiit. Servatur in Bibl. Gymn. Bipontini.

1715 *Venet.* 4. voll. VI. *Doujatiana* in uſum Delphini a. 1679 -- 1682 recuſa eſt curante Carolo *Banarrigo*. In calce additæ etiam breves notæ Jo. *Clerici*, indexque locupletiſſimus Wetſtenianus. Ad Freinshemii vero ſupplementa ſcriptorum veterum loci diligentius allegati, quam in Pariſienſi editione. Tomus vero ſeptimus, quem additurum editor promiſit, vocum omnium Livianarum phraſiumque, lucem non vidit. Adeſt in Bibl. eadem.

1718 *Patavina* III, 4. voll. IV. Tit. Livii Patavini hiſtor. Romanæ libri, qui ſuperſunt.

——— *Patavii* 12. Livius c. epitome L. Flori, variis lectt. Chronologia, Indicibus &c. 5 tomi 4 voll.

1722 *Lond.* 12. voll. VI, ſine nomine editoris. Forte repetitio eſt editionis Clerici a. 1710. (cura Maittairii.)

1727 *Patavina* IV, 12. tomis V, a Jacobo *Jacobetto* & M. Ant. *Feracio* procurata.

1735 *Lipſ.* 8. III tomi, omiſſis ſupplementis, ad Clerici editionem, ſed vitioſe expreſſa cum Jo. Matth. *Geſneri* præf. lectu digniſſima de curſoria & ſtataria auctorum latinorum lectione in ſcholis, præſertim Livii.

ÆTAS VI *CREVERIO — DRAKENBORCHIANA*

1735 — 1784

1735 -- 1740 *Pariſ.* 4. voll. V. T. L. hiſtoriarum ab urbe condita libri, qui ſuperſunt, XXXV, cum ſupple-

mentis librorum amiſſorum, a Jo. Freinshemio concinnatis. Recenſuit & notis illuſtravit J. B. L. *Crevier* — Prof. Rhet. in Coll. Dormano - Bellovacenſi Univ. Pariſ. — ſumt. Gabr. Franc. Quillau & Jo. Deſaint. cf. Catal. Bibl. Bunav. T. I, vol. I, pag. 297. Textus baſis eſt Gronovianus, ſed locis, etſi perpaucis, correctus e MSS. & edd. pr. conjecturis in notas rejectis, quæ ſunt non adeo multæ, breves & ſine oſtentatione doctrinæ, interdum tamen leviores & tironibus quam viris aptiores. In iis conficiendis uſus eſt ſuperioribus interpretibus, inprimis Sigonio & Gronovio, ſed quæ ab iis ſumſit, ſub eorum nomine dedit, ubi longiore & exquiſitiore diſputatione opus erat, rem rejecit ad calcem operis. Explevit & lacunas, in ipſo textu poſitis ſuis ſupplementis. Recognovit etiam ſupplementa Freinshemii, nonnullis locis emendavit, & notulas addidit: uno loco etiam aliquid addidit L. CXXII. Indicia denique auctorum in margine ſæpe correxit. Acceſſere Indices, Geographicus & rerum in textum Livii & Suppl. Freinsh. qui e Clerici editione ſumtus eſt. Indicem Latinitatis, promiſſum in præfatione, non dedit. Sed de inſtituto viri doctiſſimi qui velint diligentius cognoſcere, adeant præfationem, in qua & de Livio & ejus editoribus & interpretibus dixit.

1738 — 1746 *Amſtel.* 4. T. L. Patavini hiſtoriarum ab urbe condita libri, qui ſuperſunt, omnes, cum notis integris Laur. Vallæ, M. Ant. Sabellici, Beati (Bildii) Rhenani, Sigiſm. Gelenii, Henr. Loriti Glareani, Car. Sigonii, Fulvii Urſini, Franc. Sanctii, Jo. Frid. Gronovii, Tanq. Fabri, Henr. Valeſii, Jac. Perizonii, Jac. Gronovii, excerptis Petri Mannii, Juſti Lipſii, Frid. Modii, Jani Gruteri, nec non ineditis Jani Gebhardi, Carol. Andr. Dukeri, & aliorum, curante Arnoldo *Drakenborch*, qui & ſuas adnotationes adjecit. Accedunt Supplementa deperditorum T. Livii librorum, a Jo. Freinshemio concinnata. Tomi VII. Amſtel. ap. Jac. Wetſtein, & G. Smith, Lugd. B. ap. Sam. Luchtmanns. Tom I & II 1738. III, 1740. IV, 1741. V, 1743. VI, 1744. VII, 1746. 4 maj. In longa doctaque præfatione,

volumini ultimo præfixa, diligenter perſequitur Drakenb. Vallæ vitam, interpretes atque editores Livii, ſuique inſtituti rationem. Baſis quidem eſt contextus Gronovianus, at quam plurimis locis vel purgatus a mendis typographicis, vel ad optimos Codd. quorum plus triginta contulit, atque editiones correctus atque emaculatus. Quidquid ad emendationem melioremque expoſitionem Livii tam criticam, quam grammaticam atque hiſtoricam conferre potuit, id ſedulo congeſſit & largiſſima manu effudit Drakenb. atque reliquit in notis exquiſitæ latinitatis artiſque criticæ theſaurum, conjunctis animadverſionibus Sigonii, Gronovii, Perizonii, & Dukeri. Neque tamen diffitendum eſt, immenſam Gronovii ac Drakenborchii diligentiam ſtudiumque maxime laudabile nondum effeciſſe, ut nulla omnino ulcera reſiderent: immo vero multi quædam viderunt, iiſque ſanandis admoverunt manus. Ultimus tomus, præter præfationem Drakenb. & multorum ſuperiorum editorum præfationes atque dedicationes, nec non indices utiles & copioſos, habet varios libellos, partim ad hiſtoriam Livii, partim ad loca quædam illuſtranda pertinentes: quorum ſignificationem nonnullis, qui caro illo carent exemplo, haud ingratam fore arbitramur. 1 – 3. Vita Livii ex G. J. Voſſii hiſtoricis latinis, & ex Balth. Bonifacii hiſtoriæ Romanæ ſcriptoribus, tum Jac. Phil. Tomaſini Livius Patavinus; 4. Sertorii Urſati interpretatio inſcriptionis monumenti Liviani; 5. Laur. Pignorii defenſio Liviana; 6. Chr. Gottl. Jœcher de ſuſpecta Livii fide; 7 – 9. Dan. Georg. Morhof, Jo. Buherius, & Jac. Facciolatus de Patavinitate Liviana; 10. Jo. Henr. Bœclerus de Polybii Liviique diverſa ſcribendi ratione & hujus imitatione; 11. Carol. Sigonii Chronolog. Liviana; 12. ejuſdem Livianorum ſcholiorum aliquot defenſiones adverſus Glareanum & Robortellum; 13. Gabr. Faerni cenſura emendationum Livianarum Car. Sigonii; 14. Car. Sigonii ad epiſt. Faerni reſponſio; 15. Jac. Gronovii Epiſtolæ, in quibus multa Livii loca geographica emendantur & illuſtrantur; 16. Laur. Vallæ diſput. duo Tarquinii, Lucius & Aruns, Priſci Tarquinii filiine, an nepo-

tes fuerint; 17. Perizonii cap. VII animadverſionum hiſtoricarum; 18. Jo. Frid. Gronovii cap. XIV ex libro IV Obſervationum; 19. Henr. Dodwelli diſſ. ad fragmentum e MSto Landino, Livii lib. XXII, cap. 18 §. 5. memoratum; 20. Jo. Frid. Gronovii nota ad Livii libr. XXIX cap. 18 §. 9. excerpta ex prima editione notarum ejus in Livium; 21. Henr. Glareani genealogia Scipionum; 22. Iſm. Bullialdus de defectu Solis, cujus meminit Livius lib. XXXVII cap. 4. 23. Matth. Ægyptii explicatio SCti de Bacchanalibus; 24. Variorum annotationes ad Livii lib. XXXIX cap. 19 §. 5. 25. Excerptum ex Petri Lambecii bibl. Vindobonenſi de antiquiſſimo Livii codice MSto. 26. Excerptum ex Livii editione Baſileenſi a. 1531 de lacunis ejuſdem codicis; 27. Excerptum ex Henr. Leon. Schurzfleiſchii notitia bibliothecæ Vinarienſis, ad Livii libr. XLV. cap. 29 §. 5 pertinens. — Poſt nubem dedicationum &c. ſequuntur 1. præfatio Henr. Leon. Schurzfleiſchii ante ſpecimen notarum Gebhardi in Livium; 2. elogia & judicia auctorum de Livio; 3 & 4. ſyllabus MStorum, qui in hac editione adhibiti ſunt, atque præcipuarum editionum, quas diligentiſſime recenſet; 5. collatio fragmenti, ut exiſtimatur, Livii & particulæ Polybii ex libr. I interprete Leonardo Aretino; 6. Addenda & emendanda.

1740 *Patavii* 12. ap. Jo. Manfré, V tomi. Opera quæ ſuperſunt, periochis inſuper, variis lectt. chronologia & rhetoricis exercitationibus illuſtrata. Accedunt capita XVII, quæ hactenus deſiderabantur. Adnotationes variorum excerptæ ex ed. Oxonienſi an. 1708 cum mappis.

——— *Baſil.* 8. voll. III. ap. E. & J. R. Thurniſios fratres. Repet. Gronovianæ a. 1679. Eſt in Bibl. Gymn. Bip.

1743 -- 1748 *Heidelbergæ*, fol. in collectione ſcriptorum veterum latinorum hiſtoriæ Romanæ: curante Bennone Caſpare *Hauriſio*. Tom. I. Is vero ſuo conſilio L. XI – XX ex Suppl. Jo. Freinshemii adjecit, & lacunas hinc inde ex Suppl. Jo. Doujatii explevit; ſed poſt L. XLV cetera Freinshemii ſupplementa omiſit. Textui ſubjecit lectionum quandam varietatem, paſſim notas adſperſit; faſtos præmiſit; opus

figg. æneis numisque ornavit. Neque tamen sic editionem suam approbavit.

1747 *Paris.* 8. voll. VI, ex priore recensione Creveriana 1735 – 1740. cum notis usui scholarum accommodatis.

1751 *Venetiis*, V voll. Repetitio Creverianæ per Remondinium, additis Chronologiis, Rhetoricis Exercitationibus, universæ Romanæ historiæ Epitomis, XVII capitibus Livio adscriptis, nec non variorum, præsertim Jo. Clerici, adnotationibus.

——*Patavii*, typis Seminarii: T. Livii Pat. Opera, obscuriorum locorum interpretationibus & selectis adnotationibus illustrata, cum supplementis in postremos libros, ex rec. Arn. Drakenborchii. VI voll. quorum postremum prænotatur: Exercitationes rhetoricæ in Orationes T. Livii, quibus accedunt Jo. Clerici animadversiones, & ex aliis auctoris Patavinitas, Vita & Elogia.

——*Berolini* (Ulmæ) 8. voll. III. curante Jo. Petro *Millero.*

1752 *Edinburg.* 12 maj. voll. IV. T. L. historiarum ab urbe condita libri, qui supersunt, cum omnium Epitomis, ac deperditorum fragmentis: ad optimas editiones castigati, accurante Tho. *Ruddimannio*, A. M. Edinburgi, in ædibus T. & W. Ruddimanni, Prostant autem Amstelædami, apud Jacobum a Wetstein. MDCCLII. De accurata & nitida hac edit. videsis Harlesium pag. 427, & Harwood a View – (edit. II) pag. 183. item *Alterii* versionem primæ edit. Harwoodiani operis l. c. Ex typographi præfatione ad lectorem Tomo I hujus Livii editionis præmissa, hæc delibamus: *Ad illam* (edit.) *Drakenborchii præcipue — editionem quam damus exigere visum est – Non adeo tamen arcte nos constringi passi sumus, ut ne latum unguem quidem ab eo recedere auderemus, ubi ratio id poscere videbatur: quædam enim mutanda monuit & ostendit cl. Kennethus Mackenzie causarum patronus in collegio Edinb. — quæ absque hæsitatione in textum recepimus.* — Inde confitetur typographus id factum esse partim *ex aliorum emendatt. jam publicatis, partim ex varr. MSS. codicibus per ipsum Drakenborchium notatis.*

1759 *Patavii*, 8 min. VI voll. T. Livii Opera quæ supersunt, obscuriorum locorum interpretationibus & selectis annotationibus illustrata, cum Suppl. in postremos libros, J. B. L. *Crevier* editio postrema. Vol. V & VI præter indicem rerum continentur: Index descriptionum, Index legum, Tabula omnium magistratuum P. Rom. eorumque ministrorum, Tabula omnium Sacerdotiorum, Exercitationes rhetoricæ in Orat. T. Livii, Index locorum communium, ex quibus oratt. argumenta desumta sunt, Index affectuum juxta Aristotelis præcepta, Index morum, Variæ Lectt. ex duobus MSS. Mutinensibus, T. Livii fragmenta, Jo. Clerici animadversiones, Adnotationes in T. Liv. partim excerptæ ex ed. Oxon. 1708, partim nunc additæ a F. A. Z. Car. Sigonii Chronologia, alia Chronologia, Compendiaria expositio ponderum mensurarumque, Car. Sigonii Ordo hist. Lat. T. Livii Vita, libri, editiones &c. ex Jo. Alb. Fabricii B. L. Laur. Pignorii defensio Liv. Jo. Buherius & Jac. Facciolatus de Patavinitate Liv. Elogia & Judicia auctorum de T. Liv.

1759 — 1761 *Halæ*. 8. voll. III.

1768 *Paris*. 12. voll. VI. ex rec. & c. not. *Crevierii*.

1769 *Lipsiæ*. 8. voll. III. T. Livii Patavini historiarum libri, qui supersunt omnes, ex recensione Arn. *Drakenborchii* cum indice rerum locupletissimo. Accessit præter varietatem Lectt. Gronovianæ & Creverianæ Glossarium Livianum curante Augusto Guil. *Ernesti*.

1771 *Lemgov*. 8. Livius pro prima classe Gymnasior. scholarumque latinarum ita excerptus, ut intra anni spatium prælegi possit, a M. Mart. *Sœrgel*. v. ad a. 1784.

1773 *Hamburgi*, fol. Fragmentum ex libro XCI historiarum T. L. primum erutum ex cod. MS. Vaticano, quondam Palatino, a cel. Paul. Jac. *Bruns*. quod eodem anno prodiit Lipsiæ. 8, cum præfatione J. A. *Ernest*. Item Romæ cum scholiis *Giovenazii* (s. Juvenatii) cura Franc. *Cantellerii*.

1775 *Paris*. 12. voll. VII. cura Lallemandi, typis Jo. *Barbou*.

1778 *Bamberg*. 8. voll. IV. T. Livii Patav. histor. libri, qui supersunt omnes, ex recensione Drakenborchii edit. Ernesti.

—— *Wirceburgi.* 8.

1779 — 1783 *Manhemii.* 8. voll: XII. ex recensione Drakenb. cum variis lectionibus ex Gronov. & Crever.

1780. *Lipf.* 8. T. Livii operum Pentas I, II & III scholarum in usum animadversionibus illustravit Fr. Andr. *Stroth*, Gothani Gymnas. Rector. Basis est edit. Drakenb. interdum tamen discedit Strothius, & dissensus rationem reddit in notis, in quibus praeterea de lectione aut sensu verborum modo parcius, modo liberalius, disputat.

1784. Livius excerptus a M. Mart. Frid. *Særgel*, Prof. P. Ord. Coll. Carolini & Gymn. Brunsvic. Rectore dirig. Editio novissima totum Livium comprehendens. Tom I & II, 8. Tomus I ex ed. 1771 recusus XX libros priores habet, alter ceteros excerptos, ita ut series historiæ servata sit; qua de causa non solum consules, & argumentum eorum, quæ prætermissa sunt, sed & epitomæ librorum deperditorum, fastique Liviani additi sunt. Ita quidem Liviana lectio curriculo annuo in scholis absolvi potest, quo consilio ipse editor quædam de operis usu magistros maxime in præf. monuit; sed quod adolescentum pecuniæ s. inopiæ quam oculis parcendum magis videbatur, typis justo minoribus excusus est hic Liviolus. Sic Comm. Goettingenses dicti Gelehrte Anzeigen. partic. 178 d. 6 Nov. 1784. p. 1784. Sed vide, quæ in Notitia lit. p. LXXXI adversus Jensianam epitomen monuit Ernestius.

Nos textum quidem Livii Drakenborchianum, sed denuo cum præstantioribus editionibus, Basiliensi II, Aldina Sigonii, Gruteriana, Gronoviana & Creveriana collatum recepimus. Supplementa a Freinshemio scripta ex ipsa eorum editione Argentoratensi suo loco addenda censuimus, ita ut, quod Clericus neglexerat, nomina Auctorum, quos Freinshemius secutus erat, paginis subjiceremus singulis; quem in finem Doujatianam in usum Delfini Venetiis ac-

curatius recusam adhibemus. Neque vero pari in auctoritate nobis sunt illa Doujatii; unde ab iis abstinuimus.

Primo huic volumini vitam Livii præmisimus a Jac. Phil. Tomasino docte scriptam, quam pariter Livio suo Drakenborchius subjungendam duxit. In Indice editionum vel auctius, vel accuratius edendo, quid præstitum sit, judicabunt, qui nostram operam cum illa Drakenborchii, vel Ernestii in B. L. Fabriciana, vel Harlesii conferre voluerint. In quo quidem labore pulcherrime nobis subvenit summa viri perillustris, Henr. Conr. *Heideggeri*, Tribuni Tigurini, humanitas. Is enim, quamvis gravioribus negotiis curisque reipublicæ melioribus quotidie intentus, id tamen studiis nostris, f. Livii nostri amicis, dedit, ut qua lætiori editionum veterum & rarissimarum copia præstat ipsius Bibliotheca amplissima, ex ea repeteret accuratiores descriptiones earum, quas paucioribus videre contigit. hinc notitiam Tarvisinæ IV an. 1485, Venetæ IV an. 1495, Moguntinæ, & Aldinæ I an. 1518 sqq. Basiliensis I an. 1531, Lugdunensis an. 1537, Parisinæ an. 1573, Viri summi studiis nobiscum debent lectores. Tandem confirmamus, nos, præter Indicem in fronte promissum, *Fastos Consulares* ultimo volumini addituros esse; ne quid desideretur, quod ad distincte cognoscendam rerum gestarum seriem faciat.

TITI LIVII PATAVINI

VERSIONES.

GERMANICÆ.

1505 *Rœmische Historie uss Tito Livio gezogen.* In fine: *Gedruckt und geendet in der loblichen Stadt Mentz durch Vleiss Johan Schœffers Buchtrucker daselbst am sechsten tag des Monedts Marcij Nach Christi unsers Herrn Geburth tausend fünffhunderth und im fünfften Iare.* III Part. fol. c. figg. ligno incisis. Prima pars continet versionem prioris Decadis Liv. auctore Bernh. *Schœfferlin* J. U. D. Cæs. cum præmissa dedicatione ad Maximilianum Imp. Secundæ insunt Supplementa in T. Liv. ab eodem Schœfferlinio germanice conscripta. qui cum operi immortuus esset, versionem absolvit Ivo *Wittigius* J. C. D. & Canonicus apud St. Victorem Moguntiæ, cujus præfatio legitur in fronte Part. III. Rarissimum hunc librum possidet perill. Heideggerus Trib. Tigur. Ceterum Fabricius adnotat, quædam ejus exempla excusa esse in membrana. Exstabat quoque in Bibl. Uffenbach. Cat. T. II App. n. 230, p. 80.

1514 *Rœmische Historie Titi Livii meniglich kurzweilig und dienstlich zu lesen. Mentz, bei Joh. Schœffer.* fol. c. figg.

1523 *Rœmische Historien Titi Livii mit etlichen newen translationen, so kurtzuerschienen jahren im hohen thum zu Mentz im latein erfunden, und vorhin nit mehr gesehen sein. Davon such im endt des Registers.* fol. c. figg. Præfixum habet privilegium Maximiliani Imp. da-

tum a. cIↄIↄXVIII. In fine legitur: *Gedruckt und geendet zu Mentz durch Johann Schœffer: nach Christi unserſs hernn geburt: tauſent fünff hundert und zwanzig drey jare.* Hæc eadem continet, quæ ſuperior an. 1505, addita tamen nunc primum verſione librorum recens Moguntiæ repertorum, auctore Nic. *Carbachio*, cum ejuſdem Epiſtola ad Lectorem, in qua queritur de difficultate vertendorum auctorum Latinorum, unde particulam huc tranſcribere libet: -- *Wie ich auch vornæmlich entpfunden hab in diſen zweyen teyln des hochberümpten geſchichtſchreibers Titi Livij, under welchen das erſt begreifft ſchier das ganz* XXXIII *buch der Rœmiſchen hiſtorien von Livio beſchriben. Das ander inhelt das hinderſt und letſt ſtück des* XL *buchs, die inwendig in vier jaren erſtmals, und vor nie, uſsgangen ſein im truck, und im hohem thumſtifft hie zu Mentz newlich geſunden ſein worden. Dan in dem urſprünglichen exemplar vil wort alſo unfleiſſig geſchriben ſtehn, das man jnnemer muſs nachgedencken, und ſich uff ſie beſinnen, wan ſie zu leſen ſein, zu zeiten etlich wort, etwan auch viel zeil uſsgelaſſen ſein, von denen die meynung und verſtandt gantz verdunckelt würt. Derenhalben niemant mich verdencken mag des unfleiſs* &c. *Gegeben zu Mentz uff Mitwochen nach dem tag der gebererin gots Marie im fünfizehen hundertſten und im drei und zwentzigſten jar Chriſti unſers Heylandts.* Servatur in Bibl. Ducali Bip. cf. Joh. Gottl. Schummels Ueberſetzer Bibliothek. Wittenb. u. Zerbſt. 1774. pag. 240 ſq. & Cat. Bibl. Uffenb. T. II App. II, n. 328, p. 110.

1533 Eadem -- auctior: *Titi Livii des aller redſprechiſten und hochberümteſten Geſchichtſchreibers Romiſche hiſtorien mit etlichen neuwen translationen &c. durch* Nic. Carbachium *und* Jac. Mycyllum. *Getruckt zu Meynz durch Joanem Schœffer* MDXXXIII. fol. Eadem in Bibl. Uffenbach. Catal. T. II App. II n. 333 p. 111 ſq. additur incunabulis artis typogr. ob inſigne de ejus inventione teſtimonium, quod in fine dedicationis ad Reg. Rom. his verbis legitur: *Solch Werck, allermechtigſter Konig das zuvor an ewer Koniglichen Maj. zu Ehren, dazu Fürſten und Herren auch Gemeynden und Stetten Deutſcher Nation zu Nuze in*

Teutſch bracht und in der læbl. Statt Meynz gefertiget und gedruckt iſt, woll Euwer Ko. Ma. genediglich aufnemen, in welcher Statt auch anfangklich die wunderbare kunſt der Truckerey und im erſten von dem kunſtreichen Johann GUTTENBERG *do man zalt nach Chriſti unſers Herren geburt tauſent vierhundert und funffzig Jar erſunden und darnach mit Fleiſs, Koſt und Arbeyt Johann* FAUSTEN *und Peter* SCHOEFFERS *zu* MEYNZ *gebeſſert und beſtændig gemacht iſt worden. Darumb dieſelb Statt nicht allein bey Teutſcher Nation, ſonder auch bey aller Welt in ewige Zeyt (als wol verdienet) gebreiſt vnd gelobt ſol werden, und die Burger und Einwoner daſelbſt des billich genieſen.*

1541 Ead. repet. ibid. fol.

1546 Ead. ibid. fol.

1551 Eadem: *Titi Livii deſs aller Redſprechiſten und Hochberiimpteſten Geſchichtſchreibers Ræmiſche Hiſtorien jetzundt mit gantzem fleiſs beſichtigt, gebeſſert und gemehret. Welche allen Rittermeſſigen, Gewaltigen, Regierern der Landt und Stett, ſo ſich inn Tugent, Mannheyt, oder Ritterlichen thatten underſtehn zu üben, nit alleyn zu leſen lüſtig, ſonder jnen, auch eynem jeden menſchen gemeynes ſtands, vaſt nützlich und zu wiſſen noth ſeindt. Getruckt in der Churfürſtlichen Statt Meyntz, durch Ivonem Schæffer, im Jare* CIↃIↃLI. fol. c. figg. in IV Part. diviſa. In fine: *Vollendet am neundten tag deſs Winthermonats, Als mann zalt nach der Geburt unſers lieben Herrn Jeſu Chriſti* CIↃIↃLI. Exſtat in Bibl. Ducali Bip.

1562 Argentor. fol.

1568 Livius & Florus Germanice per Zachar. *Müntzerum*; Francof. fol.

1571 Eadem, ibid. fol.

1574 h. a. Argentoratenſem memorat Fabricius, forte eandem cum ſequente.

1575 *Titus* LIVIUS *und Lucius* FLORUS *von Ankunfft und Urſprung des Ræmiſchen Reichs, der alten Ræmer herkommen, Sitten, Weiſsheyt, Ehrbarkeyt, læblichem Regiment, Ritterlichen thaten, Victori und Sig, gegen ihren Feinden &c. Jetzund auff daſs newe auſs dem*

Latein verteutſcht, und mit ordentlicher verzeychniſs der fürnemſten Hiſtorien, Jarrechnung, kurzer Liviſchen Chronica, Regiſter, und ſchœnen Figuren gezieret, deſsgleichen vorhin im Truck nie auſsgangen. Mit Rœmiſcher Key. Maiſt. Freiheyt. fol. charta maj. In fine: *Getruckt zu Straſsburg, durch Theodoſium Rihel.* 1575. Præmittitur dedicatio ad Max. II Imp. in qua Rihelius agit de conſilio ſuo, complures veteres hiſtoricos, germanice verſos, edendi; data d. 18 Martii, 1574. Exſtat in Bibl. Duc. Bip.

1594 Argentor. fol.

1605 Argentor. fol.

1616 Argentor. fol.

1776 -- 1782 T. Liv. Rœmiſche Geſchichte, aus dem Lat. überſezt von Joh. Fr. *Wagner.* Lemgo. 4 Th. 8 maj.

1777 -- 1779 T. Liv. Rœmiſche Geſchichte überſezt von M. *Cilano*, mit Anmerkungen von *Adler.* Hamb. 8 Th. 8 maj.

Singulas particulas ſ. orationes T. Livii ex Latino in Germanicum ſermonem tranſtulerunt Jo. Petr. *Miller*, Jo. Mich. *Heinze*, Jo. Euſt. *Goldhagen*, *Schwabius*, *Lindnerus*, *Kinderlingius*, Auctor libri inſcripti *der Lehrmeiſter*, & *Mayus.* de quibus vid. ſi placet, *Schummelius* l. ſupra cit.

G A L L I C Æ.

1515 Les grandes Décades de Tit. Livius, translatées de latin en françois, (p. Pierre *Bercheure* ou *Berchoire*) nouvellement corrigées & amendées. & en ſuivant les faits du dit T. Livius aucunes additions de pluſieurs grands hiſtoriographes ſi comme Oroſe, Salluſte, Suetone & Lucain. Pariſ. *Guillaume Euſtache* 1514. & *François Regnault* 1515. fol. 3 voll.

1530 Les grandes Décades de Tite Live, avec des additions de pluſieurs grands Hiſtoriographes, ſi comme Dion, Sallſuſte, Suetone & Lucain. Paris. X Livres. fol. (charact. Goth.)

1553 Primæ Decadis liber secundus interprete Henr. *Sallenovano* prodiit Pictavii.

——— Idem ex versione Jac. *Gohorrii*, Lugd.

1562 T. Livius, Claudio *Guichardo* interprete. Paris.

1568 Les concions & harangues de Tite Live, traduites en François par J. de *Amelin.* Paris. *Vascosan.* 8.

1582 Les Décades de Tite Live traduites en François par Vigenere *Hamelin* & Antoine de la *Faye.* à Paris. fol.

1583 Eadem versio rep.

——— T. Livius Gallice versus a Blasio *de Vigenere.* Paris. 2 voll. fol. Præter Livii textum continet notas Vigenerii in primam Decadem.

1584 Ant. *Fayi* versio rep. 3 voll.

1606 Blasii *de Vigenere* versio rep. Paris. 2 voll. fol.

1617 Eadem, ibid. 2 voll. fol.

1653 Les Décades de Tite Live, depuis la naissance de Rome jusqu'à la reduction de la Macedoine, avec les Supplemens de Freinshemius: traduits du Latin en François par Pierre du *Ryer.* à Paris. 2 voll. fol.

——— Eadem versio rep. Lugd. 14 voll. 12.

1700 Eadem rep. Roterod. 8 voll. 12.

1723 Traduction du XXXIII livre de Tite Live par François *de Malherbe.* vid. ej. Opp. Paris. 12. T. II. Hanc Malherbii interpretationem pro insigni exemplo commendat Sorellus in Bibl. Gallica.

ITALICÆ.

. . . . per Christoph. *Landinum.* Memorat hanc Fabricius T. I Bibl. Lat. p. 289 ed. Ern. sed sine a. & l. nota.

. . . . Diece libri della prima Deca di Tito Livio, tradotti di latino in lingua volgare, con epistola dedicatoria da Luca di Giovani Bonacorsi Cartolajo Fiorentino (*in Firenza, Luca Bonacorsi*) fol. circa annum 1472.

1476 interprete Rugero *Ferrario.* Romæ. fol. 3 voll. vid. Lambecius lib. 2. de Bibl. Vindob. pag. 947. Sed

dubitavit Maffejus, num hic auctor effet Italicæ verfionis, an potius exfcriptor. Interpretem Maittairius fuiffe docet.

1478 Eadem per Ant. de Bononia. Venet. fol.

1481 Eadem, ibid. fol.

——— Eadem: Le Deche di T. Livio. In Vinegia, per Octaviano Scoto, adi XXIII de giuguo. fol.

1490 Eadem, ibid. ap. Barthol. de Zanis. fol.

1493 Eadem: Le Deche, cioe la prima, terza & quarta di T. Livio vulgare hiftoriate; con uno certo trattato de bello Punico, compofto da M. Leonardo *Aretino*. In Vinegia, per Zouane Vercellefe. fol.

1511 Eadem, ibid. fol. una cum Leonh. Aretini libro de bello Pun.

1535 Le Deche di Tito Livio. Vinegia. 4.

1544 interprete Jac. *Nardi* Florentino, Venet. fol. ap. Juntas.

1547 Eadem, ibid. ap. eofd. fol.

1554 Eadem: Le Deche di T. Livio delle hiftorie Romane, tradotte nella lingua Tofcana da Jac. *Nardi*, cittadino Fiorentino, & nuovamente dal medefimo gia la terza volte rivedute & emendate &c. In Vinegia, nella Stamperia de Giunti. fol.

1562 Eadem, ibid. ap. eofd. fol.

1574 Eadem: Le Deche de T. Livio Padovano dell' Iftorie Romane, divife in due parti. Tradotte in lingua Tofcana da M. Jac. *Nardi*, cittadino Fiorentino. Con le Poftille, che dichiarano fecondo i nomi moderni, i paefi, le citta, i fiumi, i luoghi, le monete e molte altre cofe, degne d'effer notate, per intelligenza del Lettore. Con la tavola de' Re, Confoli, Tribuni, Dittatori, Pretori, Edili curuli, Cenfori, Auguri, Pontefici, Interregi, e delle cofe notabili. Dichiaratione di molti vocaboli Tofcani, dal Traduttore in molti luoghi ufati, con l'indice delle Sentenze che nell' opera fi contegno. In Vinegia, al fegno del Seminante. II voll. 4.

1575 Eadem: Deche di Tito Livio, già tradotte da M. Jac. *Nardi*, cittadino Fiorentino: & hora, oltra

quello, che è nella sequente faccia notato, rivedute, corrette, accresciute de Sommarij a ciascun libro, & de gli anni della città nella margini d'esso, & del Supplemento della seconda deca, da M. Franc. Turchi Trevigiano. In Vinegia d'i Giunti. fol. Versio excellens, eoque multum æstimata. vid. Fontanini Bibl. dell' eloquenza Italiana &c. Venez. 1753. T. II, pag. 287.

BELGICÆ.

1541 Antwerp. fol.
1562 Colon. ap. Jo. Gymnicum. fol.
1571 ibid. ap. eund. fol.
1614 Titi Livii Romensche historien. Amst. fol.
1635 De Romensche historie door Titus Livius. Amst. fol. c. figg.

ANGLICÆ.

1600 The Roman History, written by Titus Livius, translated by Philemon *Holland*. Lond. fol.
1745 Londini. Recensetur in Ephemer. Trivult. a. 1745, mense Martio art. XXII.

SUECICA.

1626 Holmiæ, fol. Erico Benedicto *Schrœdero* Nycopensi interprete.

HISPANICÆ.

1550 Compendio de las catorze decadas de Tito Livio Paduano. Argent.
1553 Colon. ap. Arn. Birkmannum, fol. ad Philippum Principem.

G R Æ C A.

Livium Græcum lingua vulgari fecit *Maurocordatus de Scarlati*, interpres & Consiliarius Portæ Ottomanicæ, qui a. C. 1712 diem obiit: sed necdum edita est illa interpretatio.

A R A B I C A.

De Arabica versione dictum supra pag. LXXXVIII.

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
LIBRI.

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER I.

EPITOME
LIBRI PRIMI.

Adventus Æneæ in Italiam, & ejus res gestæ referuntur. Ascanii regnum Albæ, & deinceps Silviorum. Numitoris filia a Marte compressa, nati Romulus & Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. In curias populus divisus. Fidenates & Vejentes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: cum Dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post hæc trigeminorum pugna. Horatius absolutus. Metti Fuffetii supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumtus. Ancus Marcius cærimonias, a Numa institutas, renovavit. Latinis victis & ad civitatem adscitis montem Aventinum assignavit. Politorium, urbem Latinorum, bello repeti-

tam, quam prifci Latini occupaverant, diruit. pontem fublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem Urbi addidit. fines imperii protulit. Oftiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor. Eo regnante Lucumo, Damarati Corinthii filius, a Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit; &, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit; & poft mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit. Latinos fubegit, circum defignavit, ludos edidit. Sabinorum bello petitus equitum centurias ampliavit. Tentandæ fcientiæ caufa Atti Navii auguris, confuluiffe fertur, an id, de quo cogitaret, effici poffet: quod cum ille fieri poffe refpondiffet, juffiffe, eum novacula cotem præcidere; idque protinus ab Atto factum. Sabinos præterea acie vicit, urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occifus eft ab Anci filiis, cum regnaffet annos triginta octo. Succeffit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cunis pofito, caput arfiffe traditum eft. Vejentes atque Etrufcos prœlio fudit. Cenfum primus egit. Luftrum condidit, quo civium capita cenfa octoginta millia effe dicuntur. Claffes centuriafque defcripfit. Pomœrium protulit. Colles Urbi, Quirinalem, Viminalem, Efquilinumque adjecit. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus eft a L. Tarquinio, Prifci filio, confilio filiæ fuæ Tulliæ, cum regnaffet annos quadraginta quatuor. Poft hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi juffu, regnum invafit: quo die fcelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa fe ad cuftodiam corporis fui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volfcis geffit; & ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus & Juventas non addixere: quorum aræ moveri non potuerunt. Filii Sex. Tarquinii dolo Gabios in poteftatem fuam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, & confulentibus, quis eorum regnaturus effet Romæ, dictum eft, eum regnaturum,

qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum cum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, & terram osculatus est. idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam cum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam (quæ, vocato patre ad se Tricipitino & viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit) Bruti opera maxime expulsus est, cum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus.

PRÆFATIO.

FACTURUSNE operæ pretium sim, si a primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim: quippe qui cum veterem, tum vulgatam esse rem videam; dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt. Utcunque erit, juvabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte & me ipsum consuluisse; &, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consoler. Res est præterea & immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur; & quæ, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua: & legentium plerisque, haud dubito,

quin primæ origines proximaque originibus minus præbitura voluptatis ſint, feſtinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires ſe ipſæ conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, ut me a conſpectu malorum, quæ noſtra tot per annos vidit ætas, tantiſper, certe dum priſca illa tota mente repeto, avertam, omnis expers curæ, quæ ſcribentis animum, etſi non flectere a vero, ſollicitum tamen efficere poſſit. Quæ ante conditam condendamve urbem, poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum geſtarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare, nec refellere in animo eſt. Datur hæc venia antiquitati, ut, miſcendo humana divinis, primordia urbium auguſtiora faciat. Et, ſi cui populo licere oportet, conſecrare origines ſuas, & ad Deos referre auctores; ea belli gloria eſt populo Romano, ut, cum ſuum conditoriſque ſui parentem Martem potiſſimum ferat, tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc & his ſimilia, utcunque animadverſa aut exiſtimata erunt, haud in magno equidem ponam diſcrimine. Ad illa mihi pro ſe quiſque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibuſque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium ſit. labente deinde paulatim diſciplina, velut deſidentes primo mores ſequatur animo; deinde ut magis magiſque lapſi ſint; tum ire cœperint præcipites: donec ad hæc tempora, quibus nec vitia noſtra, nec remedia pati poſſumus, perventum eſt. Hoc illud eſt præci-

pue in cognitione rerum ſalubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illuſtri poſita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias: inde, fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii ſuſcepti fallit, aut nulla unquam reſpublica nec major, nec ſanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam civitatem tam ſeræ avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parſimoniæ honos fuerit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates deſiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, cum forſitan & neceſſariæ erunt, ab initio certe tantæ ordiendæ rei abſint. Cum bonis potius ominibus votiſque ac precationibus Deorum Dearumque, ſi, ut poetis, nobis quoque mos eſſet, libentius inciperemus, ut orſis tanti operis ſucceſſus proſperos darent.

LIBER I.

I. JAM primum omnium ſatis conſtat, Troja capta, in ceteros ſævitum eſſe Trojanos; duobus, Ænea Antenoreque, & vetuſti jure hoſpitii, & quia pacis reddendæque Helenæ ſemper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abſtinuiſſe. Caſibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui,

ſeditione ex Paphlagonia pulſi, & ſedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amiſſo, quærebant, veniſſe in intimum maris Hadriatici ſinum: Euganeiſque, qui inter mare Alpeſque incolebant, pulſis, Henetos Trojanoſque eas tenuiſſe terras: & in quem primum egreſſi ſunt locum, Troja vocatur, pagoque inde Trojano nomen eſt: gens univerſa Veneti appellati. Ænean, ab ſimili clade domo profugum, ſed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam veniſſe: inde in Siciliam quærentem ſedes delatum: ab Sicilia claſſe Laurentem agrum tenuiſſe: Trojæ & huic loco nomen eſt. Ibi egreſſi Trojani, ut quibus ab immenſo prope errore nihil, præter arma & naves, ſupereſſet, cum prædam ex agris agerent, Latinus Rex Aborigineſque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama eſt. Alii prœlio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxiſſe tradunt: alii, cum inſtructæ acies conſtitiſſent, priuſquam ſigna canerent, proceſſiſſe Latinum inter primores, ducemque advenarum evocaſſe ad colloquium: percontatum deinde, qui mortales eſſent, unde, aut quo caſu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exiſſent? poſtquam audierit, multitudinem Trojanos eſſe; ducem Ænean, filium Anchiſæ & Veneris; cremata patria & domo profugos ſedem condendæque urbi locum quærere: & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiæ ſanxiſſe. Inde fœdus ictum

inter duces, inter exercitus ſalutationem factam. Ænean apud Latinum fuiſſe in hoſpitio. ibi Latinum apud Penates Deos domeſticum publico adjunxiſſe fœdus, filia Æneæ in matrimonium data. ea res utique Trojanis ſpem affirmat tandem ſtabili certaque ſede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi ſtirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Aſcanium parentes dixere nomen.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique ſimul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum ſibi advenam ægre patiens, ſimul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amiſere. Inde Turnus Rutulique, diffiſi rebus, ad florentes Etruſcorum opes Mezentiumque eorum regem confugiunt: qui, Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, & tum nimio plus, quam ſatis tutum eſſet accolis, rem Trojanam creſcere ratus, haud gravatim ſocia arma Rutulis junxit. Æneas, adverſus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum ſibi conciliaret, ne ſub eodem jure ſolum, ſed etiam nomine omnes eſſent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis ſtudio ac fide erga regem Ænean ceſſere. fretuſque his animis coaleſcentium in dies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras ſolum, ſed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Al-

pibus ad fretum Siculum, fama nominis ſui impleſſet; tamen, cum mœnibus bellum propulſare poſſet, in aciem copias eduxit. Secundum inde prœlium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs eſt, quemcunque eum dici jus faſque eſt, ſuper Numicium flumen. Jovem indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Aſcanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume manſit. tantiſper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum paternumque puero ſtetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Aſcanius, an major, quam hic, Creuſa matre Ilio incolumi natus, comeſque inde paternæ fugæ, quem Julum eundem Julia gens auctorem nominis ſui nuncupat. Is Aſcanius, ubicunque & quacunque matre genitus, (certe natum Ænea conſtat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, ſeu novercæ, reliquit: novam ipſe aliam ſub Albano monte condidit; quæ, ab ſitu porrectæ in dorſo urbis, Longa Alba appellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant, maxime fuſis Etruſcis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruſcique, aut ulli alii accolæ auſi ſint. Pax ita convenerat, ut Etruſcis Latiniſque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis eſſet. Silvius deinde regnat, Aſcanii filius, caſu quodam

in ſilvis natus. Is Ænean Silvium creat. Is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniæ aliquot deductæ, Priſci Latini appellati. Manſit Silvius poſtea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis ſubmerſus, celebre ad poſteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; poſt Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipſe ictus, regnum per manus tradidit. is, ſepultus in eo colle, qui nunc eſt pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui ſtirpis maximus erat, regnum vetuſtum Silviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia ætatis. Pulſo fratre, Amulius regnat: addit ſceleri ſcelus: ſtirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Silviæ per ſpeciem honoris, cum Veſtalem eam legiſſet, perpetua virginitate ſpem partus adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique ſecundum Deorum opes imperii principium. Vi compreſſa Veſtalis, cum geminum partum edidiſſet, ſeu ita rata, ſeu quia Deus auctor culpæ honeſtior erat, Martem incertæ ſtirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipſam, aut ſtirpem a crudelitate regia vindicant. ſacerdos vincta in cuſtodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam divinitus ſuper ripas Tiberis effuſus lenibus ſtagnis, nec adiri uſquam ad juſti curſum poterat amnis; &,

posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est, (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, cum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam submissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, itaque educati, cum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones, præda onustos, impetus facere, pastoribusque rapta dividere: & cum his, crescente in dies grege juvenum, seria ac jocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium, montem appellatum. Ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus ea tenuerat loca, sollemne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, Lyceum Pana venerantes, per lusum atque lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, cum sollemne notum esset, insidia-

tos ob iram prædæ amiſſæ latrones, cum Romulus vi ſe defendiſſet, Remum cepiſſe; captum regi Amulio tradidiſſe, ultro accuſantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collecta juvenum manu, hoſtilem in modum prædas agere. ſic Numitori ad ſupplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Fauſtulo ſpes fuerat, regiam ſtirpem apud ſe educari; nam & expoſitos juſſu regis infantes ſciebat, & tempus, quo ipſe eos ſuſtuliſſet, ad id ipſum congruere; ſed rem immaturam, niſi aut per occaſionem, aut per neceſſitatem, aperiri noluerat. neceſſitas prior venit. ita, metu ſubactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, cum in cuſtodia Remum haberet, audiſſetque, geminos eſſe fratres, comparando & ætatem eorum, & ipſam minime ſervilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: ſciſcitandoque eodem pervenit, ut haud procul eſſet, quin Remum agnoſceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) ſed aliis alio itinere juſſis certo tempore ad regiam venire paſtoribus, ad regem impetum facit: & a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hoſtes invaſiſſe urbem atque adortos regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem præſidio armiſque obtinendam advocaſſet; poſtquam juvenes, perpetrata cæde, pergere ad ſe gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, ſcelera in ſe fratris, originem ne-

potum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, cum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. & supererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum a satis miti principio. Quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque, nuntiato augurio, cum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. tempore illi præcepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (cum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic deinde, quicunque alius transiliet mœnia mea*) interfec-

tum. Ita ſolus potitus imperio Romulus: condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipſe erat educatus, muniit: ſacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro inſtituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interemto, boves mira ſpecie abegiſſe memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, præ ſe armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipſum feſſum via procubuiſſe. ibi cum eum, cibo vinoque gravatum, ſopor oppreſſiſſet, paſtor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, cum avertere eam prædam vellet; quia, ſi agendo armentum in ſpeluncam compuliſſet, ipſa veſtigia quærentem dominum eo deductura erant; averſos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in ſpeluncam traxit. Hercules, ad primam auroram ſomno excitus, cum gregem perluſtraſſet oculis, & partem abeſſe numero ſenſiſſet, pergit ad proximam ſpeluncam, ſi forte eo veſtigia ferrent. quæ ubi omnia foras verſa vidit, nec in partem aliam ferre, confuſus atque incertus animi, ex loco infeſto agere porro armentum occepit. Inde cum actæ boves quædam ad deſiderium, ut fit, relictarum mugiſſent, reddita incluſarum ex ſpelunca boum vox Herculem convertit. quem cum vadentem ad ſpeluncam Cacus vi prohibere conatus eſſet; ictus clava, fidem paſtorum nequidquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneſo, auctoritate magis, quam imperio, regebat loca: venerabi-

lis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat, qui vir esset? Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, salve*, inquit; *te mihi mater, veridica interpres Deûm, auctrum cœlestium numerum cecinit; tibique aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, *accipere se omen impleturumque fata, ara condita atque dicata*, ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege, sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclitæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur; Pinarii, extis adesis, ad ceteram venirent dapem: inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis sollemnium vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: donec, tradito servis publicis sollemni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque

ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit. quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumtis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumta est, numerum quoque ipsum ductum placet: & ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus alia atque alia appetendo loca, cum in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem ementiebantur; locum, qui nunc septus descendentibus inter duos lucos est, Asylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Cum jam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat. centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat; sive quia soli centum erant, qui creari Patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatium bello par esset: sed, penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat; quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde, quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanæ & Deos adfuisse, & non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, *Ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes passa, & haud dubie ad vim spectare res cœpit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri sollemnes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem claram exspectatamque facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis; maxime proximi quique, Cæninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. Invitati hospitaliter per domos, cum situm mœniaque & frequentem tectis urbem vidissent, mirantur, tam bre-

vi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato juventus Romana ad rapiendas virgines discurrit. Magna pars forte, ut in quem quæque inciderat, raptæ; quasdam forma excellente, primoribus Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longe ante alias specié ac pulchritudine insignem, a globo Talassii cujusdam raptam ferunt. multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum; inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad sollemne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor: sed ipse Romulus circuibat, docebatque: *Patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent; illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, &, quo nihil carius humano generi sit, liberûm fore. Mollirent modo iras: &, quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod adnisurus pro se quisque sit, ut, cum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.* Accedebant blanditiæ virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant,

at raptarum parentes tum maxime ſordida veſte lacrimiſque & querelis civitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, ſed congregabantur undique ad Titum Tatium, regem Sabinorum: & legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenſes Cruſtuminique & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique viſi ſunt. Ipſi inter ſe tres populi communiter bellum parant. Ne Cruſtumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninenſium, ſatis ſe impigre movent. ita per ſe ipſum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effuſe vaſtantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam ſine viribus iram eſſe: exercitum fundit fugatque: fuſum perſequitur: regem in prœlio obtruncat & ſpoliat: duce hoſtium occiſo, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipſe cum factis vir magnificus, tum factorum oſtentator haud minor, ſpolia ducis hoſtium cæſi ſuſpenſa fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium aſcendit: ibique ea cum ad quercum paſtoribus ſacram depoſuiſſet, ſimul cum dono deſignavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus ſum, dedico, ſedem opimis ſpoliis, quæ, regibus ducibuſque hoſtium cæſis, me auctorem ſequentes, poſteri ferent.* Hæc templi eſt origo, quod primum omnium Romæ ſacratum eſt. Ita deinde Diis viſum, nec irri-

tam conditoris templi vocem eſſe, qua laturos eo ſpolia poſteros nuncupavit: nec multitudine compotum ejus doni vulgari laudem. Bina poſtea inter tot annos, tot bella, opima parta ſunt ſpolia. adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occaſionem ac ſolitudinem hoſtiliter in fines Romanos incurſionem facit. Raptim & ad hos Romana legio ducta palatos in agris oppreſſit. Fuſi igitur primo impetu & clamore hoſtes: oppidum captum. duplicique victoria ovantem Romulum Herſilia conjux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat: ita rem coaleſcere concordia poſſe. Facile impetratum. Inde contra Cruſtuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, quod alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniæ miſſæ. plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Cruſtuminum nomina darent. & Romam inde frequenter migratum eſt, a parentibus maxime ac propinquis raptarum. Noviſſimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum eſt: nec oſtenderunt bellum prius, quam intulerunt. Conſilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum ſacris extra mœnia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: ſeu ut vi capta potius arx videretur, ſeu prodendi exempli cauſa, ne quid uſquam fidum proditori eſſet. Additus

fabulæ, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatoſque magna ſpecie annulos habuerint, pepigiſſe eam, quod in ſiniſtris manibus haberent: eo ſcuta illi pro aureis donis congeſta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi, quod in ſiniſtris manibus eſſet, directo arma petiſſe dicant: & fraude viſam agere, ſua ipſam peremtam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde poſtero die, cum Romanus exercitus inſtructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi eſt, compleſſet, non prius deſcenderunt in æquum, quam, ira & cupiditate recuperandæ arcis ſtimulante animos, in adverſum Romani ſubiere. Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hoſtus Hoſtilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima ſigna animo atque audacia ſuſtinebat. Ut Hoſtus cecidit, confeſtim Romana inclinatur acies; fuſaque eſt ad veterem portam Palatii. Romulus, & ipſe turba fugientium actus, arma ad cœlum tollens, *Jupiter, tuis*, inquit, *juſſus avibus hic in Palatio prima urbi fundamenta jeci. arcem jam, ſcelere emtam, Sabini habent. inde huc armati, ſuperata media valle, tendunt. At tu, pater Deûm hominumque, hinc ſaltem arce hoſtes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam ſiſte. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum ſit poſteris, tua præſenti ope ſervatam urbem eſſe, voveo.* Hæc precatus, veluti ſi ſenſiſſet auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus reſiſtere atque iterare pugnam jubet.* Reſtitere Romani, tanquam cœ-

lesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum, hæc gloriantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. & alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prœlium; sed res Romana erat superior.

5 XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent: ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. melius peribimus, quam sine alteris vestrûm viduæ aut orbæ vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies. inde ad fœ-

dus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, ſed & civitatem unam ex duabus faciunt: regnum conſociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati. monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emerſus palude equus Curtium in vado ſtatuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam triſti læta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipſi, fecit. Itaque, cum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis impoſuit. Id non traditur, cum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus ſuis virorumve, an ſorte lectæ ſint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conſcriptæ ſunt, Ramnenſes ab Romulo, ab Tito Tatio Titienſes appellati. Lucerum nominis & originis cauſa incerta eſt. Inde non modo commune, ſed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XIV. Poſt aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulſant. cumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia ſuorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in ſe vertit. nam Lavinii, cum ad ſollemne ſacrificium eo veniſſet, concurſu facto interficitur. Eam rem minus ægre, quam dignum erat, tuliſſe Romulum ferunt, ſeu ob infidam ſocietatem regni, ſeu quia haud injuria cæſum credebat. Itaque bello quidem abſtinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriæ regiſque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque

urbes renovatum eſt. Et cum his quidem inſperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipſis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope ſe convaleſcere opes rati, priuſquam tantum roboris eſſet, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. juventute armata immiſſa, vaſtatur agri quod inter urbem ac Fidenas eſt. Inde ad lævam verſi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agreſtium populantur: tumultuſque repens, ex agris in urbem illatus, pro nuntio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: caſtra a Fidenis mille paſſuum locat. ibi modico præſidio relicto, egreſſus omnibus copiis, partem militum locis circa denſa obſita virgulta obſcuris ſubſidere in inſidiis juſſit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoſo & minaci genere pugnæ, adequitando ipſis prope portis, hoſtem excivit: fugæ quoque, quæ ſimulanda erat, eadem equeſtris pugna cauſam minus mirabilem dedit. & cum, velut inter pugnæ fugæque conſilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effuſi hoſtes, impulſa Romana acie, ſtudio inſtandi ſequendique trahuntur ad locum inſidiarum. Inde ſubito exorti Romani tranſverſam invadunt hoſtium aciem. Addunt pavorem mota e caſtris ſigna eorum, qui in præſidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculſi Fidenates, prius pæne quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effu-

ſius, (quippe vera fuga) qui ſimulantes paulo ante ſecuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripuere ſe hoſti: hærens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, & conſanguinitate, (nam Fidenates quoque Etruſci fuerunt) & quod ipſa propinquitas loci, ſi Romana arma omnibus infeſta finitimis eſſent, ſtimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam juſti more belli. Itaque non caſtris poſitis, non exſpectato hoſtium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Vejos rediere. Romanus contra, poſtquam hoſtem in agris non invenit, dimicationi ultimæ inſtructus intentuſque, Tiberim tranſit. quem poſtquam caſtra ponere, & ad urbem acceſſurum Vejentes audivere; obviam egreſſi, ut potius acie decernerent, quam incluſi de tectis mœnibuſque dimicarent. Ibi, viribus nulla arte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: perſecutuſque fuſos ad mœnia hoſtes, urbe valida muris ac ſitu ipſo munita abſtinuit: agros rediens vaſtat, ulciſcendi magis, quam prædæ, ſtudio. Eaque clade, haud minus quam adverſa pugna, ſubacti Vejentes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnante, domi militiæque geſta: quorum nihil abſonum ſidei divinæ originis divinitatiſque poſt mortem creditæ fuit: non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis

consilium, non bello ac pace firmandæ. ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis. trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, cum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet; subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu icta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent: pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Julius, sollicita civitate desiderio regis, & infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis

magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cœlo repente delapsus, se mihi obvium dedit. Cum perfusus horrore venerabundusque adstitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset; abi, nuntia*, inquit, *Romanis, Cœlestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. hæc*, inquit, *locutus, sublimis abiit.* Mirum, quantum illi viro, nuntianti hæc, fidei fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. necdum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus regem tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatium irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. & esse igitur aliquod caput placebat; & nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperi-

tabant, unus cum insignibus imperii & lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra nisi regem, & ab ipsis creatum, videbantur passuri. Cum sensissent ea moveri Patres; offerendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent juris, quam detinerent. decreverunt enim, ut, cum populus regem jussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent. hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi ademta: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata, *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque, ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

XVIII. Inclita justitia religioque ea tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in ul-

tima Italiæ ora, circa Metapontum Heracleamque & Crotona, juvenum æmulantium ſtudia cœtus habuiſſe conſtat. Ex quibus locis etſi ejuſdem ætatis fuiſſet, quæ fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio, quenquam ad cupiditatem diſcendi excivisset? quove præſidio unus per tot gentes, diſſonas ſermone moribuſque, perveniſſet? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuiſſe opinor magis; inſtructumque non tam peregrinis artibus, quam diſciplina tetrica ac triſti veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde ſumto, videbantur; tamen, neque ſe quiſquam, nec factionis ſuæ alium, nec denique Patrum aut civium quenquam præferre illi viro auſi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, ſicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus eſt, de ſe quoque Deos conſuli juſſit. inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque ſacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem verſus conſedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, ſedem cepit, dextra manu baculum ſine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. inde ubi, proſpectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occaſum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævas ad ſeptemtrionem eſſe dixit. Signum contra, quo longiſſime conſpectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato,

dextra in caput Numæ impoſita, precatus eſt ita: *Jupiter pater, ſi eſt fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, Regem Romæ eſſe, uti tu ſigna nobis certa acclaraſſis inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auſpicia, quæ mitti vellet. quibus miſſis, declaratus rex Numa de templo deſcendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam legibuſque ac moribus de integro condere parat. quibus cum inter bella aſſueſcere videret non poſſe, quippe efferatos militia, animos; mitigandum ferocem populum armorum deſuetudine ratus, Janum ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus ut in armis eſſe civitatem, clauſus pacatos circa omnes populos ſignificaret. Bis deinde poſt Numæ regnum clauſus fuit: ſemel T. Manlio conſule, poſt Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod noſtræ ætati Dii dederunt ut videremus, poſt bellum Actiacum, ab Imperatore Cæſare Auguſto, pace terra marique parta. Clauſo eo, cum omnium circa finitimorum ſocietate ac fœderibus junxiſſet animos, poſitis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hoſtium diſciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, & illis ſeculis rudem, efficaciſſimam, Deorum metum injiciendum ratus eſt. qui cum deſcendere ad animos ſine aliquo commento miraculi non poſſet; ſimulat ſibi cum Dea Egeria congreſſus nocturnos eſſe: ejus ſe monitu, quæ acceptiſſima Diis eſſent, ſacra inſtituere; ſacerdotes ſuos cuique Deorum

præficere. Atque omnium primum, ad curſum lunæ, in duodecim menſes deſcribit annum. quem (quia tricenos dies ſingulis menſibus luna non explet, deſuntque dies ſolido anno, qui ſolſtitiali circumagitur orbe) intercalaribus menſibus interponendis, ita diſpenſavit, ut quarto & vigeſimo anno ad metam eandem Solis, unde orſi eſſent, plenis annorum omnium ſpatiis dies congruerent. Idem nefaſtos dies faſtoſque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum ſacerdotibus creandis animum adjecit, quanquam ipſe plurima ſacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicoſa plures Romuli, quam Numæ, ſimiles reges putabat fore, ituroſque ipſos ad bella; ne ſacra regiæ vicis deſererentur, flaminem Jovi aſſiduum ſacerdotem creavit, inſignique eum veſte & curuli regia ſella adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virgineſque Veſtæ legit, Alba oriundum ſacerdotium, & genti conditoris haud alienum. his, ut aſſiduæ templi antiſtites eſſent, ſtipendium de publico ſtatuit: virginitate aliiſque cærimoniis venerabiles ac ſanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ inſigne dedit, & ſuper tunicam æneum pectori tegumen: cœleſtiaque arma, quæ ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis ſollemnique ſaltatu juſſit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique ſacra omnia exſcripta exſignataque attribuit; quibus hoſtiis, qui-

bus diebus, ad quæ templa ſacra fierent, atque unde in eos ſumtus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque ſacra Pontificis ſcitis ſubjecit: ut eſſet, quo conſultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinoſque adſciſcendo, turbaretur. Nec cœleſtes modo cærimonias, ſed juſta quoque funebria placandoſque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque prodigia, fulminibus aliove quo viſu miſſa, ſuſciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque conſuluit auguriis, quæ ſuſcipienda eſſent.

XXI. Ad hæc conſultanda procurandaque, multitudine omni a vi & armis converſa, & animi aliquid agendo occupati erant, & Deorum aſſidua inſidens cura, cum intereſſe rebus humanis cœleſte Numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, proximo legum ac pœnarum metu, civitatem regerent. & cum ipſi ſe homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante caſtra, non urbem, poſitam in medio ad ſollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti ſunt, ut civitatem, totam in cultum verſam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco ſpecu fons perenni rigabat aqua: quo quia ſe perſæpe Numa ſine arbitris, velut ad congreſſum Deæ, inferebat, Camenis eum lucum ſacravit; quod earum ibi concilia cum conjuge ſua Egeria eſſent. Et ſoli Fidei

ſollemne inſtituit. ad id ſacrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi juſſit, manuque ad digitos uſque involuta rem divinam facere: ſignificantes fidem tutandam, ſedemque ejus etiam in dextris ſacratam eſſe. Multa alia ſacrificia locaque ſacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus ſeptem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hoſtilium, nepotem Hoſtilii, cujus in infima arce clara pugna adverſus Sabinos fuerat, regem populus juſſit. Patres auctores facti. Hic non ſolum proximo regi diſſimilis, ſed ferocior etiam Romulo fuit. tum ætas vireſque, tum avita quoque gloria animum ſtimulabat. Seneſcere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agreſtes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. Utrinque legati fere ſub idem tempus ad res repetendas miſſi. Tullus præceperat ſuis, ne quid prius, quam mandata, agerent. ſatis ſciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici poſſe. Ab Albanis ſocordius res acta: excepti hoſpitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantiſper Romani & res repetiverant prio-

res, & neganti Albano bellum in trigeſimum diem indixerant. hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi poteſtatem, quid petentes venerint, facit. illi, omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quidquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; ſed imperio ſubigi: res repetitum ſe veniſſe. Ni reddantur, bellum indicere juſſos.* Ad hæc Tullus: *Nuntiate*, inquit, *regi veſtro, regem Romanum Deos facere teſtes, uter prius populus res repetentes legatos aſpernatus dimiſerit, ut in eum omnes expetant hujuſce clades belli.*

XXIII. Hæc nuntiant domum Albani. Et bellum utrinque ſumma ope parabatur, civili ſimillimum bello, prope inter parentes natoſque, Trojanam utramque prolem, cum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum ſtirpe regum oriundi Romani eſſent. Eventus tamen belli minus miſerabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum eſt; &, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confuſi ſunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. caſtra ab urbe haud plus quinque millia paſſuum locant, foſſa circumdant: foſſa Cluilia ab nomine ducis per aliquot ſecula appellata eſt, donec cum re nomen quoque vetuſtate abolevit. In his caſtris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipſo capite orſum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte, præteritis hoſtium caſtris, infeſto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea

res ab ſtativis excivit Mettum. ducit, quam proxime ad hoſtem poteſt: inde legatum præmiſſum nuntiare Tullo jubet, *priuſquam dimicent, opus eſſe colloquio: ſi ſecum congreſſus ſit, ſatis ſcire, ea ſe allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant.* Haud aſpernatus Tullus, tametſi vana afferebantur, in aciem educit. Exeunt contra & Albani. Poſtquam inſtructi utrinque ſtabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Injurias & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ ſint, & ego regem noſtrum Cluilium, cauſam hujuſce eſſe belli, audiſſe videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. ſed, ſi vera potius, quam dictu ſpecioſa dicenda ſunt, cupido imperii duos cognatos vicinoſque populos ad arma ſtimulat. Neque, recte, an perperam, interpretor: fuerit iſta ejus deliberatio, qui bellum ſuſcepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etruſca res, quanta circa nos teque maxime ſit, quo propiores vos, hoc magis ſcis. multum illi terra; plurimum mari pollent. Memor eſto, jam, cum ſignum pugnæ dabis, has duas acies ſpectaculo fore; ut feſſos confectoſque, ſimul victorem ac victum, aggrediantur. Itaque, ſi nos Dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam imperii ſervitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, ſine magna clade, ſine multo ſanguine utriuſque populi, decerni poſſit.* Haud diſplicet res Tullo, quanquam tum indole animi, tum ſpe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui & fortuna ipſa præbuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate, nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet, utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde victoria fuerit. nihil recusatur: tempus & locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, ut, cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege, *Sagmina*, inquit, *te, Rex, posco.* Rex ait, *Puram tollito.* Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit. postea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fecialis erat M. Valerius. patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbena caput capillosque tangens. Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus; multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi,*

inquit, *Jupiter; audi, pater patrate populi Albani; audi tu, populus Albanus; ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata ſunt ſine dolo malo, utique ea hic hodie rectiſſime intellecta ſunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico conſilio, dolo malo: tu illo die, Jupiter, populum Romanum ſic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes polleſque.* Id ubi dixit, porcum ſaxo ſilice percuſſit. Sua item carmina Albani ſuumque jusjurandum per ſuum dictatorem ſuoſque ſacerdotes peregerunt.

XXV. Fœdere icto, trigemini, ſicut convenerat, arma capiunt. Cum ſui utroſque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu ſit, illorum tunc arma, illorum intueri manus:* feroces & ſuopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Conſederant utrinque pro caſtris duo exercitus, periculi magis præſentis, quam curæ, expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna poſitum. itaque ergo erecti ſuſpenſique in minime gratum ſpectaculum animo intenduntur. Datur ſignum. infeſtiſque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum ſuum; publicum imperium ſervitiumque obverſatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipſi feciſſent. Ut primo ſtatim concurſu increpuere arma, micanteſque fulſere gladii, horror ingens ſpec-

tantes perſtringit: &, neutro inclinata ſpe, torpebat vox ſpirituſque. Conſertis deinde manibus, cum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, ſed vulnera quoque & ſanguis ſpectaculo eſſent; duo Romani, ſuper alium alius, vulneratis tribus Albanis, exſpirantes corruerunt. ad quorum caſum cum conclamaſſet gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam ſpes tota, nondum tamen cura, deſeruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumſteterant. Forte is integer fuit, ut univerſis ſolus nequaquam par, ſic adverſus ſingulos ferox. ergo, ut ſegregaret pugnam eorum, capeſſit fugam, ita ratus ſecuturos, ut quemque vulnere affectum corpus ſineret. Jam aliquantum ſpatii ex eo loco, ubi pugnatum eſt, aufugerat, cum reſpiciens videt magnis intervallis ſequentes; unum haud procul ab ſeſe abeſſe. in eum magno impetu rediit. Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti opem ferant fratri, jam Horatius, cæſo hoſte victor, ſecundam pugnam petebat. tum clamore, qualis ex inſperato faventium ſolet, Romani adjuvant militem ſuum: & ille defungi prœlio feſtinat. Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, conſequi poſſet, & alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, ſinguli ſupererant; ſed nec ſpe, nec viribus pares. alterum, intactum ferro corpus & geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, feſſum vulnere, feſſum curſu trahens corpus, victuſque fratrum ante ſe ſtrage, victori objicitur hoſti. nec illud

prœlium fuit. Romanus exſultans, *Duos*, inquit, *fratrum manibus dedi: tertium cauſæ belli hujuſce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male ſuſtinenti arma gladium ſuperne jugulo defigit: jacentem ſpoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad ſepulturam inde ſuorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra exſtant, quo quiſque loco cecidit: duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam verſus; ſed diſtantia locis, & ut pugnatum eſt.

XXVI. Priuſquam inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: uſurum ſe eorum opera, ſi bellum cum Vejentibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina ſpolia præ ſe gerens. cui ſoror virgo, quæ deſponſa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque ſuper humeros fratris paludamento ſponſi, quod ipſa confecerat, ſolvit crines, & flebiliter nomine ſponſum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio ſororis in victoria ſua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, ſimul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum immaturo amore ad ſponſum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcunque Romana lugebit hoſtem.* Atrox viſum id facinus Patribus plebique: ſed recens meritum facto obſtabat. tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipſe

tam triſtis ingratique ad vulgus judicii, aut, ſecundum judicium, ſupplicii auctor eſſet, concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui Horatio perduellionem judicent, ſecundum legem facio.* Lex horrendi carminis erat: *Duumviri perduellionem judicent. Si a duumviris provocarit, provocatione certato: ſi vincent, caput obnubito: infelici arbori reſte ſuſpendito: verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium.* Hac lege duumviri creati, qui ſe abſolvere non rebantur ea lege, ne innoxium quidem, poſſe, cum condemnaſſent; tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit. *I, lictor, colliga manus.* Acceſſerat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. ita de provocatione certatum ad populum eſt. Moti homines ſunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, *ſe filiam jure cæſam judicare. ni ita eſſet, patrio jure in filium animadverſurum fuiſſe.* Orabat deinde, *ne ſe, quem paulo ante cum egregia ſtirpe conſpexiſſent, orbum liberis facerent.* Inter hæc ſenex, juvenem amplexus, ſpolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, oſtentans, *Hunccine*, ajebat, *quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidiſtis, Quirites, eum ſub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre poteſtis? quod vix Albanorum oculi tam deforme ſpectaculum ferre poſſent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo ante armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici ſuſpende: verbera, vel intra pomœrium, modo inter*

illa pila & ſpolia hoſtium; vel extra pomœrium, modo intra ſepulcra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc juvenem poteſtis, ubi non ſua decora eum a tanta fœditate ſupplicii vindicent? Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipſius parem in omni periculo animum: abſolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure cauſæ. Itaque, ut cædes manifeſta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia publica. Is, quibuſdam piacularibus ſacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita ſunt, tranſmiſſo per viam tigillo, capite adoperto, velut ſub jugum miſit juvenem. Id hodie quoque publice ſemper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ ſepulcrum, quo loco corruerat icta, conſtructum eſt ſaxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana manſit. invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commiſſa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; &, quoniam recta conſilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, ſic in pace bellum quærens, quia ſuæ civitati animorum plus, quam virium, cernebat eſſe, ad bellum palam atque ex edicto gerendum alios concitat populos: ſuis per ſpeciem ſocietatis proditionem reſervat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus ſociis conſilii aſſumtis, pacto tranſitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Cum Fidenæ aperte deſciſſent, Tullus, Metto exercituque ejus ab Alba accito, contra hoſtes ducit. Ubi Anienem tranſiit, ad con-

fluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas Vejentium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem; fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. equitem, clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in prœlium jubet: *Nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.* idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: & audiverant clara voce dictum, & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore perculsum, fero-

cior redit. Nec illi tulere impetum: ſed ab effuſa ſuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo poſtquam fuga inclinavit; alii, arma fœde jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque conſilium oppreſſi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, ſpectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hoſtes gratulatur: contra Tullus Mettum benigne alloquitur. Quod bene vertat, caſtra Albanos Romanis caſtris jungere jubet: ſacrificium luſtrale in diem poſterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut aſſolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orſi, primos excivere Albanos. hi, novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi conſtitere. Ex compoſito armata circumdatur Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut ſine mora imperia exſequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, ſi unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde veſtræ ipſorum virtuti; heſternum id prœlium fuit. Dimicatum eſt enim non magis cum hoſtibus, quam, quæ dimicatio major atque periculoſior eſt, cum proditione ac perfidia ſociorum. Nam, ne vos falſa opinio teneat, injuſſu meo Albani ſubiere ad montes: nec imperium illud meum, ſed conſilium & imperii ſimulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus deſeri vos, averteretur a certamine animus; & hoſtibus, circumveniri ſe a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Al-*

banorum eſt. ducem ſecuti ſunt: ut & vos, ſi quo ego inde agmen declinare voluiſſem, feciſſetis. Mettus ille eſt ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, niſi in hunc inſigne jam documentum mortalibus dedero. Centuriones armati Mettum circumſiſtunt. rex cetera, ut orſus erat, peragit. *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit populo Romano ac mihi, vobiſque, Albani: populum omnem Albanum Romam traducere in animo eſt; civitatem dare plebi; primores in patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos diviſa Albana res eſt, ſic nunc in unum redeat.* Ad hæc Albana pubes, inermis ab armatis ſepta, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, ſilentium tenet. Tum Tullus: *Mette Fuffeti*, inquit, *ſi ipſe diſcere poſſes fidem ac fœdera ſervare, vivo tibi ea diſciplina a me adhibita eſſet. Nunc quoniam tuum inſanabile ingenium eſt, at tu tuo ſupplicio doce humanum genus ea ſancta credere, quæ a te violata ſunt. Ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem geſſiſti; ita jam corpus paſſim diſtrahendum dabis.* Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum diſtentum illigat Mettum. deinde in diverſum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæſerant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta fœditate ſpectaculi oculos. Primum ultimumque illud ſupplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuiſſe pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmiſſi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. Quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum eſſe urbium ſolet; cum, effractis portis, ſtratiſve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hoſtilis & curſus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miſcet: ſed ſilentium triſte ac tacita mœſtitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti, quid relinquerent, quid ſecum ferrent, deficiente conſilio, rogitanteſque alii alios, nunc in liminibus ſtarent, nunc errabundi domos ſuas, ultimum illud viſuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium inſtabat, jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulviſque, ex diſtantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat; raptim, quibus quiſque poterat, elatis, cum larem, ac penates, tectaque, in quibus natus quiſque educatuſque eſſet, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conſpectus aliorum mutua miſeratione integrabat lacrimas: voceſque etiam miſerabiles exaudiebantur; mulierum præcipue, cum obſeſſa ab armatis templa auguſta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egreſſis urbem Albanis, Romanus paſſim publica privataque omnia tecta adæquat ſolo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba ſteterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum eſt.

XXX. Roma interim crefcit Albæ ruinis. duplicatur civium numerus. Cœlius additur urbi mons; &, quo frequentius habitaretur, eam fedem Tullus regiæ capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reipublicæ crefceret, legit Tullios, Servilios, Quinctios, Geganios, Curiatios, Clœlios: templumque ordini ab fe aucto curiam fecit, quæ Hoftilia ufque ad patrum noftrorum ætatem appellata eft. &, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones & veteres eodem fupplemento explevit, & novas fcripfit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempeftate fecundum Etrufcos opulentiffimæ viris armifque. Utrinque injuriæ factæ, ac res nequidquam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehenfos querebatur. Sabini fuos prius in lucum confugiffe, ac Romæ retentos. hæ caufæ belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, & fuarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumfpicere & ipfi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etrufcorum Vejentes. Inde, ob refiduas bellorum iras maxime follicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. & apud vagos quofdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti funt. valuitque apud Vejentes (nam de ceteris minus mirum eft) pacta cum Romulo induciarum fides. Cum bellum utrinque fumma ope

pararent, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent; occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit: ubi & peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, cum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nuntiatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod cum credi vix posset; missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: & aut Romana sacra susceperant; aut, fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deûm. Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale sacrum publice susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur,) seu aruspicum monitu. mansit certe sollemne, ut, quandoque idem prodigium nuntiaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est. unde cum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur a bellicoso rege, salubriora etiam credente militiæ, quam domi, juvenum corpora esse: donec ipse quoque longinquo morbo est im-

plicitus. Tunc adeo fracti ſimul cum corpore ſunt ſpiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus eſſet minus regium, quam ſacris dedere animum, repente omnibus magnis parviſque ſuperſtitionibus obnoxius degeret, religionibuſque etiam populum impleret. Vulgo jam homines, eum ſtatum rerum, qui ſub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, ſi pax veniaque ab Diis impetrata eſſet, credebant. Ipſum regem, tradunt, volventem commentarios Numæ, cum ibi quædam occulta ſollemnia ſacrificia Jovi Elicio facta inveniſſet, operatum his ſacris ſe abdidiſſe: ſed non rite initum aut curatum id ſacrum eſſe; nec ſolum nullam ei oblatam cœleſtium ſpeciem, ſed ira Jovis, ſollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagraſſe. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos & triginta.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut inſtitutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. qui, ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud ſatis proſperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longe antiquiſſimum ratus, ſacra publica, ut ab Numa inſtituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem in album relata proponere in publico jubet. inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta ſpes, in

avi mores atque inſtituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum fœdus erat, ſuſtulerant animos: &, cum incurſionem in agrum Romanum feciſſent, repetentibus res Romanis ſuperbe reſponſum reddunt; deſidem Romanum regem inter ſacella & aras acturum eſſe regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: &, præterquam quod avi regno magis neceſſariam fuiſſe pacem credebat, cum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigiſſet otium, ſine injuria id ſe haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaque eſſe Tullo regi aptiora, quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones inſtituiſſet, a ſe bellicæ cærimoniæ proderentur; nec gererentur ſolum, ſed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, deſcripſit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanæ velamen eſt) *Audi, Jupiter*, inquit, *audite, fines*, (cujuſcunque gentis ſunt, nominat) *audiat fas. Ego ſum publicus nuntius populi Romani: juſte pieque legatus venio, verbiſque meis fides ſit.* Peragit deinde poſtulata. Inde Jovem teſtem facit: *Si ego injuſte impieque illos homines illaſque res dedier nuntio populi Romani mihi expoſco, tum patriæ compotem me nunquam ſiris eſſe.* Hæc, cum fines ſupraſcandit, hæc, quicunque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingreſſus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi muta-

tis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim sollemnes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi, Jupiter, & tu, Juno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni, audite. Ego vos testor, populum illum,* (quicunque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* Cum his nuntius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat: *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic*, inquit ei, quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* Tum ille: *Puro pioque duello quærendas censeo; itaque consentio, consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu. Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, &, non minus tribus puberibus præsentibus, diceret: *Quod populi priscorum Latinorum hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico facioque.* id ubi dixisset, hastam in fines eorum

emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. &, cum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implessent; Aventinum novæ multitudini datum. additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini. eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum est: nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, &, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connisus Ancus, acie primum vincit: inde, ingenti præda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ sedes. Janiculum quoque adjectum; non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte subli-

cio, tum primum in Tiberi facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, cum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe, imminens foro ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Vejentibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, & in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinæ circa factæ, egregieque rebus bello gestis, ædis Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, cum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ducta duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium heres: Aruns prior, quam pater, moritur, uxore gravida relicta. Nec diu manet superstes filio pater: qui cum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium heredi bonorum, cum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quæ

haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea, quæ innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem, exsule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam a Curibus: & Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numæ esse. Facile persuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat. ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila suspensis demissa leniter alis pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit: inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa & alta sperare complexa virum jubet. eam alitem ea regione cœli & ejus Dei nuntiam venisse. circa summum culmen hominis auspicium fecisse. levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum edidere nomen. Romanis conspicuum eum novitas divitiæque faciebant: & ipse fortunam benigno alloquio, comitate invitandi,

beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis bello domique interesset; &, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento instituéretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant. eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit. isque primus & petisse ambitiose regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: *Cum, se non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet: & Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste, regem factum: & Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis funguntur homines, Romæ se, quam in vetere patria, vixisse: domi militiæque sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio & observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.* Hæc eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Er-

go virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui firmandi, quam augendæ reipublicæ memor, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium sunt appellati: factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Apiolas vi cepit: prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est: loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, fori appellati. Spectavere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maxime acciti. sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique varie appellati. Ab eodem rege & circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus tabernæque factæ.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, cum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est. & primo dubia victoria, magna utrinque cæde pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus

ſcripſerat, addere alias conſtituit, ſuoque inſignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus Navius, inclitus ea tempeſtate augur, neque mutari, neque novum conſtitui, niſi aves addixiſſent, poſſe. Ex eo ira regi mota, eludenſque artem, ut ferunt, *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, fierine poſſit, quod nunc ego mente concipio.* Cum ille in augurio rem expertus, profecto futuram dixiſſet: *Atqui hoc animo agitavi*, inquit, *te novacula cotem diſciſſurum. cape hæc, & perage, quod aves tuæ fieri poſſe portendunt.* tum illum haud cunctanter diſcidiſſe cotem ferunt. Statua Atti capite velato, quo in loco res acta eſt, in comitio, in gradibus ipſis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco ſitam fuiſſe memorant, ut eſſet ad poſteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe ſacerdotioque augurum tantus honos acceſſit, ut nihil belli domique poſtea, niſi auſpicato, gereretur: concilia populi, exercitus vocati, ſumma rerum, ubi aves non admiſiſſent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quidquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut mille & octingenti equites in tribus centuriis eſſent. Poſteriores modo ſub iiſdem nominibus, qui additi erant, appellati ſunt: quas nunc, quia geminatæ ſunt, ſex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, miſſis, qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen con-

jicerent: ventoque juvante accenſa ligna, & pleraque in ratibus impacta, ſublicis cum hærerent, pontem incendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis. Effuſis eadem fugam impedit: multique mortales, cum hoſtem effugiſſent, in flumine ipſo periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius pæne, quam nuntiari poſſet, inſignem victoriam fecere. Eo prœlio præcipua equitum gloria fuit. utrimque ab cornibus poſitos, cum jam pelleretur media peditum ſuorum acies, ita incurriſſe ab lateribus ferunt, ut non ſiſterent modo Sabinas legiones, ferociter inſtantes cedentibus, ſed ſubito in fugam averterent. Montes effuſo curſu Sabini petebant, & pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum eſt, ab equitibus in flumen acti ſunt. Tarquinius, inſtandum perterritis ratus, præda captivíſque Romam miſſis, ſpoliis hoſtium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accenſis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere. &, quanquam male geſta res erat, nec geſturos melius ſperare poterant, tamen, quia conſulendi res non dabat ſpatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fuſi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, & quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademtum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præſidio relictus. deditoſque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam eſſe. Rex interrogavit: *Eſtiſne vos legati oratoreſque, miſſi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Eſtne popu-*

lus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio. Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. Inde priscis Latinis bellum fecit. ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est: ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiæ fuisset. Nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis e fastigio in Tiberim ductis siccat: & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos reges. & cum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu,

moveri vetuiſſe puerum, donec ſua ſponte experrectus eſſet. Mox cum ſomno & flammam abiiſſe. Tum abducto in ſecretum viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? Scire licet, hunc lumen quondam rebus noſtris dubiis futurum, præſidiumque regiæ afflictæ. proinde materiem ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia noſtra nutriamus.* Inde puerum liberûm loco cœptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi eſſet. Juvenis evaſit vere indolis regiæ. nec, cum quæreretur gener Tarquinio, quiſquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei ſuam rex deſpondit. Hic quacunque de cauſa tantus illi honos habitus credere prohibet, ſerva natum eum, parvumque ipſum ſerviſſe. Eorum magis ſententiæ ſum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiſo uxorem, cum inter reliquas captivas cognita eſſet, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt ſervitio, partum Romæ edidiſſe, Priſci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuiſſe: fortunam matris, quod capta patria in hoſtium manus venerit, ut ſerva natus crederetur, feciſſe.

XL. Duodequadrageſimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, ſed apud Patres plebemque, longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo etſi an-

tea ſemper pro indigniſſimo habuerant, ſe patrio regno tutoris fraude pulſos, regnare Romæ advenam, non modo civicæ, ſed ne Italicæ quidem ſtirpis; tum impenſius his indignitas creſcere, ſi ne ab Tarquinio quidem ad ſe rediret regnum, ſed præceps inde porro ad ſervitia caderet: ut in eadem civitate poſt centeſimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipſe, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id ſervus ſerva natus poſſideat. tum communē Romani nominis, tum præcipue id domus ſuæ dedecus fore, ſi, Anci regis virili ſtirpe ſalva, non modo advenis, ſed ſervis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam ſtatuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipſum magis, quam in Servium, eos ſtimulabat: & quia gravior ultor cædis, ſi ſupereſſet, rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiſo, quemcunque alium generum delegiſſet, eundem regni heredem facturus videbatur. Ob hæc ipſi regi inſidiæ parantur. Ex paſtoribus duo ferociſſimi delecti ad facinus, quibus conſueti erant uterque agreſtibus ferramentis, in veſtibulo regiæ, quam potuere tumultuoſiſſime, ſpecie rixæ in ſe omnes apparitores regios convertunt. inde, cum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam perveniſſet, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, & certatim alter alteri obſtrepere: coerciti ab lictore, & juſſi in vicem dicere, tandem obloqui deſiſtunt. Unus rem ex compoſito orditur. Cum intentus in eum ſe rex totus averteret, alter elatam ſecurim in caput de-

jecit: relictoque in vulnere telo, ambo ſe foras ejiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum cum, qui circa erant, excepiſſent, illos fugientes lictores comprehendunt. clamor inde concurſuſque populi, mirantium quid rei eſſet. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejecit: ſimul, quæ curando vulneri opus ſunt, tanquam ſpes ſubeſſet, ſedulo comparat: ſimul, ſi deſtituat ſpes, alia præſidia molitur. Servio propere accito cum pæne exſanguem virum oſtendiſſet; dextram tenens orat, ne inultam mortem ſoceri, ne ſocrum inimicis ludibrio eſſe ſinat. *Tuum eſt*, inquit, *Servi*, *ſi vir es*, *regnum; non eorum*, *qui alienis manibus peſſimum facinus fecere. Erige te*, *Deoſque duces ſequere*, *qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuſo igni portenderunt. Nunc te illa cœleſtis excitet flamma: nunc expergiſcere vere. Et nos peregrini regnavimus. Qui ſis*, *non unde natus ſis*, *reputa. Si tua re ſubita conſilia torpent*, *at tu mea ſequere.* Cum clamor impetuſque multitudinis vix ſuſtineri poſſet, ex ſuperiore parte ædium per feneſtras, in novam viam verſas, (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur: jubet *bono animo eſſe: ſopitum fuiſſe regem ſubito ictu: ferrum haud alte in corpus deſcendiſſe: jam ad ſe rediſſe. Inſpectum vulnus*, *abſterſo cruore: omnia ſalubria eſſe: confidere*, *propediem ipſum eos viſuros. Interim Ser. Tullio jubere populum dicto audientem eſſe. Eum jura redditurum*, *obiturumque alia regis munia eſſe.* Servius cum trabea & lictoribus prodit; ac ſede regia ſedens alia de-

cernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque, per aliquot dies, cum jam exspirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit. tum demum palam facto, & comploratione in regia orta, Servius præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes Servii nuntiatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

XLII. Nec jam publicis magis consiliis Servius, quam privatis, munire opes. & ne, qualis Anci liberûm animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberûm esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad præsentis quietem status bellum cum Vejentibus (jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumtum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii: fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde ad pacis longe maximum opus: ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteri fama ferrent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habi-

tu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque & hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clypeum, ocreæ, lorica, omnia ex ære; hæc ut tegumenta corporis essent. tela in hostem, hastaque & gladius. Additæ huic classi duæ fabrûm centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta; & ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriæ & hæ, eodemque discrimine ætatium factæ: nec de armis quidquam mutatum; ocreæ tantum ademtæ. In quarta classe census quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ. arma mutata; nihil præter hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. in his accensi, cornicines, tibicinesque, in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est, immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distribu-

toque, equitum ex primoribus civitatis duodecim ſcripſit centurias. Sex item alias centurias tribus ab Romulo inſtitutis ſub iiſdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data; &, quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos ſingulos penderent. Hæc omnia in dites à pauperibus inclinata onera. Deinde eſt honos additus. non enim (ut ab Romulo traditum ceteri ſervaverant reges) viritim ſuffragium eadem vi eodemque jure promiſcue omnibus datum eſt: ſed gradus facti, ut neque excluſus quiſquam ſuffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis eſſet. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ claſſis centuriæ: ibi ſi variaret, quod raro incidebat, ut ſecundæ claſſis vocarentur: nec fere unquam infra ita deſcenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc eſt, poſt expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum ſeniorumque, ad inſtitutam ab Ser. Tullio ſummam non convenire. quadrifariam enim urbe diviſa regionibus colliburſque, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit, ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex cenſu conferendi ab eodem inita ratio eſt. Neque hæ tribus ad centuriarum diſtributionem numerumque quidquam pertinuere.

XLIV. Cenſu perfecto, quem maturaverat metu legis de incenſis latæ cum vinculorum minis mortiſque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in ſuis quiſque centuriis, in campo Mar-

tio prima luce adeſſent. Ibi inſtructum exercitum omnem ſuovetaurilibus luſtravit. idque conditum luſtrum appellatum, quia is cenſendo finis factus eſt. Millia octoginta eo luſtro civium cenſa dicuntur. Adjicit ſcriptorum antiquiſſimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma poſſent, eum numerum fuiſſe. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda viſa eſt. Addit duos colles, Quirinalem, Viminalemque. Inde deinceps auget Eſquilias: ibique ipſe, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & foſſis & muro circumdat urbem. ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim ſolam intuentes, poſtmœrium interpretantur eſſe. Eſt autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etruſci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato conſecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam conjungunt; & extrinſecus puri aliquid ab humano cultu pateret ſoli. Hoc ſpatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod poſt murum eſſet, quam quod murus poſt id, pomœrium Romani appellarunt. & in urbis incremento ſemper, quantum mœnia proceſſura erant, tantum termini hi conſecrati proferebantur.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi & ad belli & ad pacis uſus, ne ſemper armis opes acquirentur, conſilio augere imperium conatus eſt, ſimul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclitum Dianæ Epheſiæ fanum: id communiter a civitatibus Aſiæ factum fa-

ma ferebat. Cum consensum Deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: & cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium: idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, cum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras*, inquit, *inceste sacrificium Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. id mire gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam jam usu haud dubium

regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent, juberentne, se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: immo eo impensius, quia de agro plebis adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius nepósne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum est, duæ Tulliæ, regis filiæ, nupserant, & ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse: tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut

fere fit malum malo aptissimum: sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ea, secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; & se rectius viduam, & illum cœlibem futurum fuisse contendere, quam cum impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius & Tullia minor prope continuatis funeribus cum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam approbante.

XLVII. Tum vero in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse. jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. *Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret; qui meminisset, se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quam sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, & virum & regem appello: sin minus, eo nunc pejus mutata est res, quod isthic cum ignavia est scelus. Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates patriique, & patris imago, & domus regia, & in domo regale solium, & nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem con-*

ſpici ſinis? Faceſſe hinc Tarquinios, aut Corinthum. Devolvere retro ad ſtirpem, fratri ſimilior, quam patri. His aliiſque increpando juvenem inſtigat, nec conquieſcere ipſa poteſt: ſi, cum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuiſſet animo, ut duo continua regna, viro, ac deinceps genero, dediſſet; ipſa, regio ſemine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus inſtinctus furiis Tarquinius circumire & prenſare minorum maxime gentium Patres: admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere: allicere donis juvenes: tum de ſe ingentia pollicendo, tum regis criminibus, omnibus locis creſcere. poſtremo, ut jam agendæ rei tempus viſum eſt, ſtipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde, omnibus perculſis pavore, in regia ſede pro curia ſedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari juſſit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati, alii metu, ne non veniſſe fraudi eſſet, novitate ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab ſtirpe ultima orſus: *Servum, ſervaque natum, poſt mortem indignam parentis ſui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per ſuffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupaſſe. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipſe ſit, odio alienæ honeſtatis ereptum primoribus agrum ſordidiſſimo cuique diviſiſſe: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinaſſe in primores civitatis: inſtituiſſe cenſum, ut inſignis ad invidiam locupletiorum*

fortuna esset, & parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.

XLVIII. Huic orationi Servius cum intervenisset, trepido nuntio excitatus, extemplo a vestibulo curiæ magna voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei est? qua tu audacia me vivo vocare ausus es Patres; aut in sede considere mea?* Cum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem, multo, quam servum, potiorem, filium regis regni heredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis;* clamor ab utriusque fautoribus oritur, & concursus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam ipsa cogente, ultima audere: multo & ætate & viribus validior, medium arripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis, cum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certe (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima appellavit. a quo facessere jussa ex tanto tumultu cum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit

frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum oftendit. Fœdum inhumanumque inde traditur fcelus; monumentoque locus eft: Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis fororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egiffe fertur; partemque fanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipfa refperfaque, tuliffe ad penates fuos virique fui: quibus iratis, malo regni principio fimiles propediem exitus fequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque fuccedenti regi difficilis æmulatio effet. Ceterum id quoque ad gloriam acceffit, quod cum illo fimul jufta ac legitima regna occiderunt. Id ipfum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen, quia unius effet, deponere eum in animo habuiffe, quidam auctores funt; ni fcelus inteftinum liberandæ patriæ confilia agitanti interveniffet.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia focerum gener fepultura prohibuit, *Romulum quoque infepultum periffe* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus faviffe credebat, interfecit: confcius deinde, male quærendi regni ab fe ipfo adverfus fe exemplum capi poffe, armatis corpus circumfepfit. neque enim ad jus regni quidquam præter vim habebat; ut qui neque populi juffu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil fpei reponenti, metu regnum tutandum effet: quem ut pluribus incuteret, cognitiones ca-

pitalium rerum ſine conſiliis per ſe ſolus exercebat: perque eam cauſam occidere, in exſilium agere, bonis multare poterat non ſuſpectos modo aut inviſos, ſed unde nihil aliud, quam prædam, ſperare poſſet. Ita Patrum præcipue numero imminuto, ſtatuit nullos in Patres legere; quo contemtior paucitate ipſa ordo eſſet, minuſque per ſe nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus ſenatum conſulendi ſolvit: domeſticis conſiliis rempublicam adminiſtravit: bellum, pacem, fœdera, ſocietates per ſe ipſe, cum quibus voluit, injuſſu populi ac ſenatus, fecit, diremitque. Latinorum ſibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives eſſet. neque hoſpitia modo cum primoribus eorum, ſed affinitates quoque, jungebat. Octavio Mamilio Tuſculano, (is longe princeps Latini nominis erat, ſi famæ credimus, ab Ulixe Deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos ſibi cognatos amicoſque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; cum, in diem certam ut ad lucum Ferentinæ conveniant, indicit: eſſe, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipſe Tarquinius diem quidem ſervavit; ſed paulo ante, quam ſol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata ſermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in abſentem Tarquinium erat invectus: *Haud mirum eſſe Superbo inditum Romæ cognomen.*

(jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen, eum appellabant.) *An quidquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. tentari profecto patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, & non raptum parricidio sit, credere & Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenæ) debere. Sin suos ejus pœniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant,) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros; neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet.* Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, cum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. qui, silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quod id temporis venisset, *Disceptatorem*, ait, *se sumtum inter patrem & filium: cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse: &, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset.* Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, *Nullam breviorem esse cognitionem, quam inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.*

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Tur-

no necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret. & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. Per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, ut in deversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam sineret. ea cum una nocte perfecta essent, Tarquinius, paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *Moram suam hesternam, velut Deorum quadam providentia illatam*, ait, *saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio. dilatam rem esse, quod auctor concilii afuerit, quem maxime peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dici, gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum. id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.* Suspectam fecit rem & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, cum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli protraherentur; enimvero

manifesta res visa, injectæque Turno catenæ: & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causa, novo genere leti, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate superne injecta saxisque congestis, mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio merita pœna affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere, quod, cum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium causa censere, ut renovetur id fœdus; secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterum & capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, & Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus; indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere; ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret,

binoſque ex ſingulis. ita geminatis manipulis centuriones impoſuit.

LIII. Nec, ut injuſtus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte æquaſſet ſuperiores reges, ni degeneratum in aliis huic quoque decori offeciſſet. Is primus Volſcis bellum in ducentos amplius poſt ſuam ætatem annos movit, Sueſſamque Pometiam ex his vi cepit. ubi cum dividenda præda quadringenta talenta argenti aurique refeciſſet; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipſius etiam loci majeſtate eſſet. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi ſepoſuit. Excepit deinde eum lentius ſpe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequidquam vi adortus, cum obſidendi quoque urbem ſpes pulſo a mœnibus ademta eſſet, poſtremo minime arte Romana, fraude ac dolo, aggreſſus eſt. nam cum, velut poſito bello, fundamentis templi jaciendis aliiſque urbanis operibus intentum ſe eſſe ſimularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex compoſito Gabios, patris in ſe ſævitiam intolerabilem conquerens: *Jam ab alienis in ſuos vertiſſe ſuperbiam: & liberorum quoque eum frequentiæ tædere; ut, quam in curia ſolitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam ſtirpem, ne quem heredem regni relinquat. Se quidem, inter tela & gladios patris elapſum, nihil uſquam ſibi tutum, niſi apud hoſtes L. Tarquinii, credidiſſe. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod poſitum ſimuletur; & per occaſionem eum incautos invaſurum. Quod ſi apud eos ſup-*

plicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: Volscosque se inde, & Æquos, & Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum. Cum, si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur; benigne ab Gabinis excipitur. vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremo sæviturum, si alia desint. Sibi vero gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.

LIV. Inde in concilia publica adhiberi. ubi, cum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent; ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque, invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita cum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promtissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, & dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides; dux ad ultimum belli legitur. Ibi cum, inscia multitudine quid ageretur, prœlia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sextum Tarquinium dono Deûm sibi missum ducem credere. Apud milites

vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat; tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet, quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuntio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex, velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuntio filii: ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando exspectandoque responsum nuntius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert. seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit. multi palam; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium acti sunt, absentiumque bona juxta atque interemtorum divisui fuere. Largitionis inde prædæque & dulcedine privati commodi, sensus malorum publicorum adimi; donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit: fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit.

quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni ſui nominiſque, relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem voviſſe, filium perfeciſſe. Et, ut libera a ceteris religionibus area eſſet tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur; exaugurare fana ſacellaque ſtatuit, quæ aliquot ibi a Tatio rege, primum in ipſo diſcrimine adverſus Romulum pugnæ vota, conſecrata, inaugurataque poſtea fuerant. Inter principia condendi hujus operis moviſſe numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, cum omnium ſacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id omen auguriumque ita acceptum eſt: non motam Termini ſedem, unumque eum Deorum non evocatum ſacratis ſibi finibus, firma ſtabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auſpicio accepto, ſecutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium eſt. caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuiſſe. Quæ viſa ſpecies, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat: idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quoſque ad eam rem conſultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impenſas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi deſtinatæ erant, vix in fundamenta ſuppeditavere. eo magis Fabio, præterquam quod antiquior eſt, crediderim, quadringenta ea ſola talenta fuiſſe, quam Piſoni, qui quadraginta millia pondo argenti ſepoſita in eam rem ſcribit, ſummam pecuniæ

neque ex unius tum urbis præda ſperandam, & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum, fundamenta non exſuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia ſolum ad id publica eſt uſus, ſed operis etiam ex plebe. qui cum haud parvus & ipſe militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, ſe templa Deûm exædificare manibus ſuis: quæ poſthac & ad alia, ut ſpecie minora, ſic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera; foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, ſub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quidquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi uſus non eſſet, oneri rebatur eſſe, & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circejoſque colonos miſit, præſidia urbi futura terra marique. Hæc agenti portentum terribile viſum. anguis, ex columna lignea elapſus, cum terrorem fugamque in regiam feciſſet, ipſius regis non tam ſubito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque cum ad publica prodigia Etruſci tantum vates adhiberentur, hoc velut domeſtico exterritus viſu, Delphos ad maxime inclitum in terris oraculum mittere ſtatuit. neque reſponſa ſortium ulli alii committere auſus, duos filios per ignotas ea tempeſtate terras, ignotiora maria, in Græciam miſit. Titus & Aruns profecti. comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia ſorore regis na-

tus, juvenis longe alius ingenio, quam cujus ſimulationem induerat. Is cum primores civitatis, in quibus fratrem ſuum, ab avunculo interfectum audiſſet; neque in animo ſuo quidquam regi timendum, neque in fortuna concupiſcendum relinquere ſtatuit, contemtuque tutus eſſe, ubi in jure parum præſidii eſſet. Ergo ex induſtria factus ad imitationem ſtultitiæ, cum ſe ſuaque prædæ eſſe regi ſineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut ſub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora ſua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes, aureum baculum, incluſum corneo cavato ad id baculo, tuliſſe donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii ſui. Quo poſtquam ventum eſt, perfectis patris mandatis, cupido inceſſit animos juvenum ſciſcitandi, ad quem eorum regnum Romanum eſſet venturum. Ex infimo ſpecu vocem redditam ferunt: *Imperium ſummum Romæ habebit, qui veſtrum primus, o juvenes, oſculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus reſponſi experſque imperii eſſet, rem ſumma ope taceri jubent; ipſi inter ſe, uter prior, cum Romam rediſſent, matri oſculum daret, ſorti permittunt. Brutus, alio ratus ſpectare Pythicam vocem, velut ſi prolapſus cecidiſſet, terram oſculo contigit: ſcilicet, quod ea communis mater omnium mortalium eſſet. Reditum inde Romam, ubi adverſus Rutulos bellum ſumma vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea

regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit longo magis, quam acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant. forte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat, *verbis opus esse; paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest, conscendimus equos, invisimusque præsentes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis.* Incaluerant vino. *age sane*, omnes. citatis equis avolant Romam. Quo cum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. ad-

veniens vir Tarquiniique excepti benigne. victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim ſtuprandæ capit. tum forma, tum ſpectata caſtitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in caſtra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius, inſcio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benigne ab ignaris conſilii, cum poſt cœnam in hoſpitale cubiculum deductus eſſet, amore ardens, poſtquam ſatis tuta circa, ſopitique omnes videbantur, ſtricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, ſiniſtraque manu mulieris pectore oppreſſo, *Tace Lucretia*, inquit, *Sextus Tarquinius ſum: ferrum in manu eſt: moriere, ſi emiſeris vocem.* Cum pavida ex ſomno mulier nullam opem, prope mortem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miſcere precibus minas, verſare in omnes partes muliebrem animum. ubi obſtinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum ſervum nudum poſiturum, ait, ut in ſordido adulterio necata dicatur. Quo terrore cum viciſſet obſtinatam pudicitiam velut victrix libido, profectuſque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri eſſet; Lucretia, mœſta tanto malo, nuntium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum ſingulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus eſſe; rem atrocem incidiſſe. Sp. Lucretius cum P. Valerio Voleſi filio, Collatinus cum L. Junio Bru-

to venit; cum quo forte Romam rediens ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam ſedentem mœſtam in cubiculo inveniunt. adventu ſuorum lacrimæ obortæ: quærentique viro, *Satin' ſalvæ? Minime*, inquit: *quid enim ſalvi eſt mulieri, amiſſa pudicitia? Veſtigia viri alieni, Collatine, in lecto ſunt tuo. Ceterum corpus eſt tantum violatum, animus inſons. mors teſtis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus eſt Tarquinius, qui hoſtis pro hoſpite priore nocte vi armatus mihi ſibique, ſi vos viri eſtis, peſtiferum hinc abſtulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: conſolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: &, unde conſilium afuerit, culpam abeſſe. *Vos*, inquit, *videritis, quid illi debeatur: ego me, etſi peccato abſolvo, ſupplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem ſub veſte abditum habebat, eum in corde defigit: prolapſaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ ſe tenens, *Per hunc*, inquit, *caſtiſſimum ante regiam injuriam ſanguinem juro, voſque, Dii, teſtes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum ſcelerata conjuge & omni liberorum ſtirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi poſſim, exſecuturum: nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ paſſurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, ſtupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab

luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines: pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest. sequitur & cetera juventus. Inde, pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nuntiaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacunque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quidquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ventum est, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis, in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatori-

bus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus, quacunque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nuntiis in castra perlatis, cum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senserat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sextus Tarquinius Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam an-

nos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBER II.

EPITOME

LIBRI SECUNDI.

Brutus jurejurando populum adſtrinxit, neminem regnare Romæ paſſuros: Tarquinium Collatinum, collegam ſuum, propter affinitatem Tarquiniorum ſuſpectum, coegit conſulatu ſe abdicare, & civitate cedere. bona regum diripi juſſit: agrum Marti conſecravit, qui Campus Martius nominatus eſt. adoleſcentes nobiles, in quibus ſuos quoque & ſororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, ſecuri percuſſit. ſervo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta eſt appellata. Cum adverſus reges, qui, contractis Vejentium & Tarquinienſium copiis, bellum intulerant, exercitum duxiſſet, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus eſt: cumque matronæ annum luxerunt. P. Valerius conſul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum eſt. Porſena, rex Cluſinorum, bello pro Tarquiniis ſuſcepto, cum ad Janiculum veniſſet, ne Tiberim tranſiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus eſt: qui, dum alii pontem ſub-

licium refcindunt, folus Etrufcos fuftinuit; &, ponte rupto, armatus fe in flumen mifit, & ad fuos tranavit. Alterum acceffit virtutis exemplum a Mucio: qui, cum ad feriendum Porfenam caftra hoftium intraffet, occifo fcriba, quem regem effe putabat, comprehenfus, impofitam altaribus manum, in quibus facrificatum erat, exuri paffus eft; dixitque, tales trecentos effe conjuratos in mortem ipfius regis. quorum admiratione coactus Porfena pacis conditiones ferre, bellum omifit, acceptis obfidibus. ex quibus virgo una Clœlia, deceptis cuftodibus, per Tiberim ad fuos tranavit: &, cum reddita effet, a Porfena honorifice remiffa, equeftri ftatua donata eft. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta eft. Numerus tribuum ampliatus eft, ut effent viginti una. Adverfus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Puftumius dictator profpere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, cum propter nexos ob æs alienum in Sacrum montem feceffiffet, confilio Menenii Agrippæ a feditione revocata eft. Idem Agrippa, cum deceffiffet, propter paupertatem publico impendio elatus eft. Tribuni plebis quinque creati funt. Oppidum Volfcorum Corioli captum eft virtute & opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus eft. Ti. Atinius, vir de plebe, cum in vifu admonitus effet, ut de quibufdam religionibus ad fenatum perferret, & neglexiffet, amiffo filio, debilis factus, poftquam, delatus ad fenatum lectica, eadem illa indicaverat, ufu pedum recepto, domum reverfus eft. Cum C. Marcius Coriolanus, qui in exfilium erat pulfus, dux Volfcorum factus, exercitum hoftium urbi Romæ admoviffet, & miffi ad eum primum legati, poftea facerdotes fruftra deprecati effent, ne bellum patriæ inferret; Veturia mater & Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata eft. Sp. Caffius confularis regni crimine damnatus eft

necatuſque. Oppia, virgo Veſtalis, ob inceſtum viva defoſſa eſt. Cum vicini hoſtes Vejentes incommodi magis, quam graves, eſſent, familia Fabiorum id bellum gerendum depopoſcit; miſitque in id trecentos ſex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hoſtibus cæſi ſunt, uno impubere domi relicto. Ap. Claudius conſul, cum adverſus Volſcos contumacia exercitus male pugnatum eſſet, decimum quemque militum fuſte percuſſit. Res præterea adverſum Volſcos & Æquos, & Vejentes, & ſeditiones inter Patres plebemque continet.

I. LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque geſtas, annuos magiſtratus, imperiaque legum, potentiora quam hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior eſſet, proximi regis ſuperbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium certe urbis, quas novas ipſi ſedes ab ſe auctæ multitudini addiderunt, numerentur. neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, peſſimo publico id facturus fuerit, ſi libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorſiſſet. Quid enim futurum fuit, ſi illa paſtorum convenarumque plebs, transfuga ex ſuis populis, ſub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe impunitatem adepta, ſoluta regio metu, agitari cœpta eſſet tribuniciis procellis? & in aliena urbe cum Patribus ſerere certamina, priuſquam pignora conjugum ac liberorum caritaſque ipſius ſoli, cui longo tempore aſſueſcitur, animos eorum conſociaſſet? Diſſipatæ res non-

dum adultæ discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quidquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere. id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent. conscriptos, videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura. &, quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. ac nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. Consulis

enim alterius, cum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno assuesse. initium a Prisco factum. Regnasse deinde Ser. Tullium. ne intervallo quidem facto oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hereditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinios privatos vivere. non placere nomen. periculosum libertati esse.* Hic primo sensim tentantium animos sermo, per totam civitatem est datus; sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat: *Neminem regnare passuros, nec esse Romæ, unde periculum libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstare libertati. Hunc tu,* inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munifice augebunt. Amicus abi. exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem movebant minus. post-

quam Sp. Lucretius, major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

III. Cum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; & irasci & ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quam potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris. periculosum esse, in tot humanis erroribus sola innocentia vivere.* Ita, jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superve-

niunt, ſine mentione reditus bona tantum repetentes. eorum verba poſtquam in ſenatu audita ſunt, per aliquot dies ea conſultatio tenuit: ne non reddita, belli cauſa; reddita, belli materia & adjumentum eſſent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni conſilia ſtruere: &, tanquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adoleſcentium animos pertentant. a quibus placide oratio accepta eſt, his literas ab Tarquiniis reddunt; & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis Aquilliiſque fratribus primo commiſſa res eſt. Vitelliorum ſoror conſuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adoleſcentes erant liberi, Titus Tiberiuſque. eos quoque in ſocietatem conſilii avunculi aſſumunt. præterea & nobiles aliquot adoleſcentes conſcii aſſumti, quorum vetuſtate memoria abiit. Interim cum in ſenatu viciſſet ſententia, quæ cenſebat reddenda bona; eamque ipſam cauſam moræ in urbe haberent legati, quod ſpatium ad vehicula comparanda a conſulibus ſumſiſſent, quibus regum aſportarent res; omne id tempus cum conjuratis conſultando abſumunt, evincuntque inſtando, ut literæ ſibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui crediturum eos, non vana ab legatis ſuper rebus tantis afferri? Datæ literæ, ut pignus fidei eſſent, manifeſtum facinus fecerunt. nam cum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiſcerentur, & cœnatum forte apud Vitellios eſſet, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter ſe de novo, ut fit, conſilio egiſſent;

ſermonem eorum ex ſervis unus excepit, qui jam antea id ſenſerat agi: ſed eam occaſionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehenſæ rem coarguere poſſent, exſpectabat. poſtquam datas ſenſit, rem ad conſules detulit. Conſules, ad deprehendendos legatos conjuratoſque profecti domo, ſine tumultu rem omnem oppreſſere: literarum inprimis habita cura, ne interciderent. Proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paululum addubitatum eſt: & quanquam viſi ſunt commiſiſſe, ut hoſtium loco eſſent, jus tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quæ reddi ante cenſuerant, res integra refertur ad Patres. illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi ſunt data; ut, contacta regia præda, ſpem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, conſecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum ſeges farris dicitur fuiſſe matura meſſi. quem campi fructum quia religioſum erat conſumere, deſectam cum ſtramento ſegetem magna vis hominum ſimul immiſſa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus ſolet. ita in vadis hæſitantis frumenti acervos ſediſſe illitos limo. Inſulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam. poſtea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus ſuſtinendis eſſet. Direptis bonis regum, damnati proditores, ſumtumque ſupplicium, con-

ſpectius eo, quod pœnæ capiendæ miniſterium patri de liberis conſulatus impoſuit, &, qui ſpectator erat amovendus, eum ipſum fortuna exactorem ſupplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobiliſſimi juvenes. ſed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, conſulis liberi omnium in ſe averterant oculos: miſerebatque non pœnæ magis homines, quam ſceleris, quo pœnam meriti eſſent; illos eo potiſſimum anno, patriam liberatam, patrem liberatorem, conſulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quidquid Deorum hominumque Romanorum eſſet, induxiſſe in animum, ut Superbo quondam regi, tum infeſto exſuli, proderent. Conſules in ſedem proceſſere ſuam, miſſique lictores ad ſumendum ſupplicium, nudatos virgis cædunt, ſecurique feriunt: cum inter omne tempus pater, vultuſque & os ejus, ſpectaculo eſſet, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ miniſterium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis ſceleribus exemplum nobile eſſet, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & civitas, data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipſi nomen fuiſſe. Poſt illum obſervatum, ut, qui ita liberati eſſent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, ſicut acta erant, nuntiatis, incenſus Tarquinius non dolore ſolum tantæ ad irritum cadentis ſpei, ſed etiam odio iraque, poſtquam dolo viam obſeptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire ſupplex Etruriæ urbes; orare maxi-

me Vejentes Tarquinienſeſque, *Ne ſe ortum, ejuſdem ſanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno, cum liberis adoleſcentibus ante oculos ſuos perire ſinerent. Alios peregre in regnum Romam accitos: ſe regem, augentem bello Romanum imperium, a proximis ſcelerata conjuratione pulſum. eos inter ſe, quia nemo unus ſatis dignus regno viſus ſit, partes regni rapuiſſe; bona ſua diripienda populo dediſſe, ne quis expers ſceleris eſſet. Patriam ſe regnumque ſuum repetere, & perſequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent; ſuas quoque veteres injurias ultum irent, toties cæſas legiones, agrum ademtum.* Hæc moverunt Vejentes: ac pro ſe quiſque, Romano ſaltem duce, ignominias demendas, belloque amiſſa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienſes nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur, ſuos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatium exercitus, ad repetendum regnum belloque perſequendos Romanos, ſecuti Tarquinium. Poſtquam in agrum Romanum ventum eſt, obviam hoſti conſules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu anteceſſit. Eodem modo primus eques hoſtium agminis fuit. Præerat Aruns Tarquinius, filius regis. Rex ipſe cum legionibus ſequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul conſulem eſſe, deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, *Ille eſt vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. Ipſe, en, ille, noſtris decoratus inſignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeſte!* Concitat calcaribus equum, atque in ipſum infeſtus conſulem

dirigit. Senſit in ſe iri Brutus. Decorum erat tum ipſis capeſſere pugnam ducibus: avide itaque ſe certamini offert. adeoque infeſtis animis concurrerunt, neuter, dum hoſtem vulneraret, ſui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes haſtis moribundi ex equis lapſi ſint. ſimul & cetera equeſtris pugna cœpit; neque ita multo poſt & pedites ſuperveniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum eſt. dextra utrinque cornua vicere, læva ſuperata. Vejentes, vinci ab Romano milite aſſueti, fuſi fugatique. Tarquinienſis, novus hoſtis, non ſtetit ſolum, ſed etiam ab ſua parte Romanum pepulit.

VII. Ita cum pugnatum eſſet, tantus terror Tarquinium atque Etruſcos inceſſit, ut, omiſſa irrita re, nocte ambo exercitus, Vejens Tarquinienſiſque, ſuas quiſque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ: ſilentio proximæ noctis ex ſilva Arſia ingentem editam vocem; Silvani vocem eam creditam; hæc dicta, *Uno plus Etruſcorum cecidiſſe in acie: vincere bello Romanum.* Ita certe inde abiere Romani, ut victores; Etruſci pro victis. Nam, poſtquam illuxit, nec quiſquam hoſtium in conſpectu erat, P. Valerius conſul ſpolia legit, triumphanſque inde Romam rediit. collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. ſed multo majus morti decus publica fuit mœſtitia, eo ante omnia inſignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt, quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuiſſet. Conſuli deinde, qui ſuperfuerat, ut ſunt

mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine, orta. Regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in summa Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque cum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, submissis fascibus in concionem escendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; submissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi, quam consulis, majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul laudare fortunam collegæ, *quod, liberata patria, in summo honore, pro republica dimicans, matura gloria, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubuisset. se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ ad Aquillios se Vitelliosque recidisse. Nunquamne ergo*, inquit, *ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? Tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites: tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas.* Delata confestim materia omnis infra Veliam; &,

ubi nunc Vicæpotæ eſt, domus in infimo clivo ædificata.

VIII. Latæ deinde leges, non ſolum quæ regni ſuſpicione conſulem abſolverent, ſed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolæ eſt. ante omnes de provocatione adverſus magiſtratus ad populum, ſacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi conſilia iniſſet, gratæ in vulgus leges fuere. Quas cum ſolus pertuliſſet, ut ſua unius in his gratia eſſet, tum deinde comitia collegæ ſubrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius conſul, qui magno natu, non ſufficientibus jam viribus ad conſularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quoſdam veteres auctores non invenio Lucretium conſulem. Bruto ſtatim Horatium ſuggerunt. credo, quia nulla geſta res inſignem fecerit conſulatum, memoria intercidiſſe. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiuſque conſules ſortiti, uter dedicaret. Horatio ſorte evenit. Publicola ad Vejentium bellum profectus. Ægrius, quam dignum erat, tulere Valerii neceſſarii, dedicationem tam incliti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, poſtquam alia fruſtra tentata erant, poſtem jam tenenti conſuli fœdum inter precationem Deûm nuntium incutiunt: *Mortuum ejus filium eſſe, funeſtaque familià dedicare eum templum non poſſe.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio eſt fa-

cilis. Nihil aliud ad eum nuntium a propoſito averſus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens poſtem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc poſt exactos reges domi militiæque geſta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius conſules facti.

IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porſenam, Cluſinum regem, perfugerant. ibi, miſcendo conſilium preceſque, nunc orabant, *Ne ſe, oriundos ex Etruſcis, ejuſdem ſanguinis nominiſque, egentes exſulare pateretur:* nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum ſineret. Satis libertatem ipſam habere dulcedinis. Niſi, quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, æquari ſumma infimis. nihil excelſum, nihil, quod ſupra cetera emineat, in civitatibus fore. Adeſſe finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimæ.* Porſena, tum regem eſſe Romæ, tum Etruſcæ gentis regem, amplum Tuſcis ratus, Romam infeſto exercitu venit. Non unquam alias ante tantus terror ſenatum invaſit. Adeo valida res tum Cluſina erat, magnumque Porſenæ nomen. nec hoſtes modo timebant, ſed ſuoſmet ipſi cives, ne Romana plebs, metu perculſa, receptis in urbem regibus, vel cum ſervitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab ſenatu data. annonæ inprimis habita cura, & ad frumentum comparandum miſſi, alii in Volſcos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenſo pretio venibat, in publicum omni ſumtu, ademtum privatis. Portoriiſque & tributo plebes liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo eſſent: pauperes ſatis

ſtipendii pendere, ſi liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, aſperis poſtmodum rebus in obſidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non ſummi magis, quam infimi, horrerent: nec quiſquam ùnus malis artibus poſtea tam popularis eſſet, quam tum bene imperando univerſus ſenatus fuit.

X. Cum hoſtes adeſſent, pro ſe quiſque in urbem ex agris demigrant: urbem ipſam ſæpiunt præſidiis. alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons ſublicius iter pæne hoſtibus dedit, ni unus vir fuiſſet, Horatius Cocles: (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui, poſitus forte in ſtatione pontis, cum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hoſtes vidiſſet, trepidamque turbam ſuorum arma ordineſque relinquere, reprehenſans ſingulos, obſiſtens, obteſtanſque Deûm & hominum fidem, teſtabatur: *Nequidquam deſerto præſidio eos fugere. Si tranſitum pontem a tergo reliquiſſent, jam plus hoſtium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo, fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi poſſent, interrumpant. Se impetum hoſtium, quantum corpore uno poſſet obſiſti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: inſigniſque inter conſpecta cedentium pugnæ terga, obverſis cominus ad ineundum prœlium armis, ipſo miraculo audaciæ obſtupefecit hoſtes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factiſque. Cum his primam periculi procellam, & quod tumultuoſiſ-

ſimum pugnæ erat, parumper ſuſtinuit. deinde eos quoque ipſos, exigua parte pontis relicta, revocantibus, qui reſcindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruſcorum, nunc ſingulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum ſuperborum, ſuæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu ſunt, dum alius alium, ut prœlium incipiant, circumſpectant. pudor deinde commovit aciem, &, clamore ſublato, undique in unum hoſtem tela conjiciunt. Quæ cum in objecto cuncta ſcuto hæſiſſent, neque ille minus obſtinatus ingenti pontem obtineret gradu; jam impetu conabantur detrudere virum: cum ſimul fragor rupti pontis, ſimul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis ſublatus, pavore ſubito impetum ſuſtinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te ſancte precor, hæc arma & hunc militem propitio flumine accipias.* Ita ſic armatus in Tiberim deſiluit: multiſque ſuperincidentibus telis incolumis ad ſuos tranavit, rem auſus plus famæ habituram ad poſteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: ſtatua in comitio poſita, agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores ſtudia eminebant. nam in magna inopia pro domeſticis copiis unuſquiſque ei aliquid, fraudans ſe ipſe victu ſuo, contulit.

XI. Porſena, primo conatu repulſus, conſiliis ab oppugnanda urbe ad obſidendam verſis, præſidio in Janiculo locato, ipſe in plano ripiſque Tiberis caſtra poſuit; navibus undique accitis, & ad

cuſtodiam, ne quid Romam frumenti ſubvehi ſineret, & ut prædatum milites trans flumen per occaſiones aliis atque aliis locis trajiceret: breviqúe adeo infeſtum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera ſolum ex agris, ſed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quiſquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruſcis, non metu magis, quam conſilio, conceſſum. namque Valerius conſul, intentus in occaſionem multos ſimul & effuſos improviſo adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem ſe ad majora vindicem ſervabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit ſuis, poſtero die frequentes porta Eſquilina, quæ averſiſſima ab hoſte erat, expellerent pecus; ſcituros id hoſtes ratus, quod in obſidione & fame ſervitia infida transfugerent. Et ſciere perfugæ indicio; multoque plures, ut in ſpem univerſæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad ſecundum lapidem Gabina via occultum conſidere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam ſtare, donec hoſtis prætereat. deinde ſe objicere, ne ſit ad flumen reditus. Conſulum alter T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egreſſus: ipſe Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hoſti. Herminius, ubi tumultum ſenſit, concurrit ex inſidiis; verſiſque in Valerium Etruſcis terga cædit. dextra lævaque, hinc a porta Collina, illinc ab Nævia, redditus clamor. ita cæſi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pa-

res, & ad fugam sæptis omnibus viis. finisque ille tam effuse evagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus & frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsena habebat: cum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, cum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit: itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit. dein metuens, ne, si consulum injussu & ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim*, inquit, *Patres, & intrare, si possim, castra hostium volo; non prædo; nec populationum invicem ultor. majus, si Dii juvant, in animo est facinus!* Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi cum stipendium forte militibus daretur, & scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgo adirent; timens sciscitari, uter Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, cum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites re-

traxiſſent, ante tribunal regis deſtitutus, tum quoque, inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quam metuens, *Romanus ſum*, inquit, *civis. C. Mucium vocant. hoſtis hoſtem occidere volui. nec ad mortem minus animi eſt, quam fuit ad cædem. Et facere & pati fortia, Romanum eſt. Nec unus in te ego hos animos geſſi: longus poſt me ordo eſt idem petentium decus. Proinde in hoc diſcrimen, ſi juvat, accingere, ut in ſingulas horas capite dimices tuo; ferrum hoſtemque in veſtibulo habeas regiæ. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prœlium timueris. Uni tibi, & cum ſingulis, res erit.* Cum rex, ſimul ira infenſus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, niſi exprommeret propere, quas inſidiarum ſibi minas per ambagas jaceret: *En tibi*, inquit, *ut ſentias, quam vile corpus ſit iis, qui magnam gloriam vident:* dextramque accenſo ad ſacrificium foculo injicit. quam cum velut alienato ab ſenſu torreret animo; prope attonitus miraculo rex, cum ab ſede ſua proſiluiſſet, amoverique ab altaribus juvenem juſſiſſet, *Tu vero abi*, inquit, *in te magis, quam in me, hoſtilia auſus. Juberem macte virtute eſſe, ſi pro mea patria iſta virtus ſtaret. Nunc jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quaſi remunerans meritum, *Quandoquidem*, inquit, *eſt apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me, quod minis nequiſti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via graſſaremur. Mea prima ſors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, ſuo quiſque tempore, aderunt.*

XIII. Mucium dimiſſum, cui poſtea Scævolæ a clade dextræ manus cognomen inditum, legati a Porſena Romam ſecuti ſunt. Adeo moverat eum & primi periculi caſus, quo nihil ſe præter errorem inſidiatoris texiſſet, & ſubeunda dimicatio toties, quot conjurati ſupereſſent, ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequidquam de Tarquiniis in regnum reſtituendis, magis quia id negare ipſe nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri ſibi ab Romanis ignoraret. De agro Vejentibus reſtituendo impetratum: expreſſaque neceſſitas obſides dandi Romanis, ſi Janiculo præſidium deduci vellent. His conditionibus compoſita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porſena, & agro Romano exceſſit. Patres C. Mucio virtutis cauſa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ poſtea ſunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honorata virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ. Et Clœlia virgo, una ex obſidibus, cum caſtra Etruſcorum forte haud procul ripa Tiberis locata eſſent, fruſtrata cuſtodes, dux agminis virginum inter tela hoſtium Tiberim tranavit: ſoſpiteſque omnes Romam ad propinquos reſtituit. Quod ubi regi nuntiatum eſt, primo incenſus ira, oratores Romam miſit ad Clœliam obſidem depoſcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem verſus, *Supra Coclites Mucioſque* dicere *id facinus eſſe*, & præ ſe ferre, *quemadmodum, ſi non dedatur obſes, pro rupto ſe fœdus habiturum; ſic deditam, inviolatam ad ſuos remiſſurum.* Utrinque conſtitit fides: & Romani pig-

nus pacis ex fœdere reſtituerunt: & apud regem Etruſcum non tuta ſolum, ſed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem parte obſidum ſe donare dixit: ipſa, quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegiſſe impubes dicitur: quod & virginitati decorum, & conſenſu obſidum ipſorum probabile erat, eam ætatem potiſſimum liberari ab hoſte, quæ maxime opportuna injuriæ eſſet. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, ſtatua equeſtri, donavere. in ſumma Sacra via fuit poſita virgo inſidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etruſci abhorrens mos, traditus ab antiquis, uſque ad noſtram ætatem inter cetera ſollemnia manet bonis vendendis, bona Porſenæ regis vendendi. Cujus originem moris, neceſſe eſt, aut inter bellum natam eſſe, neque omiſſam in pace; aut a mitiore creviſſe principio, quam hic præ ſe ferat titulus bona hoſtiliter vendendi. Proximum vero eſt ex iis, quæ traduntur, Porſenam, diſcedentem ab Janiculo, caſtra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dediſſe, inopi tum urbe ab longinqua obſidione. ea deinde, ne populo immiſſo diriperentur hoſtiliter, veniſſe, bonaque Porſenæ appellata, gratiam muneris magis ſignificante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in poteſtatem quidem populi Romani eſſet. Omiſſo Romano bello, Porſena, ne fruſtra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium

Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primo Aricinos res necopinata perculerat. arceſſita deinde auxilia, & a Latinis populis, & a Cumis, tantum ſpei fecere, ut acie decernere auderent. Prœlio inito, adeo concitato impetu ſe intulerant Etruſci, ut funderent ipſo incurſu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adverſus vim uſæ, declinavere paululum; effuſeque prælatos hoſtes converſis ſignis ab tergo adortæ ſunt. Ita in medio prope jam victores cæſi Etruſci: pars perexigua, duce amiſſo, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortuna & ſpecie ſupplicum delati ſunt. ibi benigne excepti, diviſique in hoſpitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuntii hoſpitalium beneficiorum. Multos Romæ hoſpitum urbiſque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde Tuſcum vicum appellarunt.

XV. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola conſules facti. Eo anno poſtremum legati a Porſena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus cum reſponſum eſſet, miſſurum ad regem ſenatum legatos; miſſi confeſtim honoratiſſimus quiſque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi reſponſum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad eum miſſos, quam legatis ejus Romæ daretur reſponſum; ſed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis invicem animi ſollicitarentur: cum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani eſſet; Romani, niſi in perniciem ſuam faciles eſſe vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, ſed in li-*

bertate esse. ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare. Rex, verecundia victus, *Quando id certum atque obstinatum est*, inquit, *neque ego obtundam sæpius eadem nequidquam agendo: nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quærant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* Dictis facta amiciora adjecit: obsidum quod reliquum erat, reddidit: agrum Vejentem, fœdere ad Janiculum icto ademtum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

XVI. Consules M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. adversus eos, & ne quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Attus Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo, magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis postea novis tribu-

libus, qui ex eo venirent agro, appellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, cum ita vastatione, dein prœlio, afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumtus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prœlium, quam in prœlio, cædibus temperatum est. & cæsi aliquanto plures erant, quam capti; & captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

XVII. Secuti consules, Opiter Virginius & Sp. Cassius, Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus, oppugnaverunt. in quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua aut occasione, coorti, cum plures igni, quam ferro, armati excucurrissent, cæde incendioque cuncta complent. vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, no-

men auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. inter multos saucios consul spe incerta vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata. & cum, vineis refectis aliaque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilo minus fœde, dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, cum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prœlium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta. sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit; satis constat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos

invenio. Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potius, quam Manium Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus appositum. qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatæ virtutis & consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eo magis quod propter se creatum crediderant) metum incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum: *ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent.* actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

XIX. Consules Ser. Sulpicius, Manius Tullius. nihil dignum memoria actum. T. Æbutius deinde & C. Vetusius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit. nec ultra bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dic-

tator, T. Æbutius magiſter equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tuſculano agmini hoſtium occurrerunt. &, quia Tarquinios eſſe in exercitu Latinorum auditum eſt, ſuſtineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam prœlium aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo conſilio rem affuere, ſed, ſuiſmetipſis corporibus dimicantes, miſcuere certamina. nec quiſquam procerum ferme hac aut illa ex acie ſine vulnere, præter dictatorem Romanum, exceſſit. In Poſtumium, prima in acie ſuos adhortantem inſtruentemque, Tarquinius Superbus, quanquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infeſtus admiſit: ictuſque ab latere, concurſu ſuorum receptus in tutum eſt. Et ad alterum cornu Æbutius magiſter equitum in Octavium Mamilium impetum dederat. nec fefellit veniens Tuſculanum ducem: contra quem & ille concitat equum. tantaque vis infeſtis venientium haſtis fuit, ut brachium Æbutio trajectum ſit, Mamilio pectus perculſum. Hunc quidem in ſecundam aciem Latini recepere. Æbutius, cum ſaucio brachio tenere telum non poſſet, pugna exceſſit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prœlium ciet; &, quia ſuos perculſos videbat, arceſſit cohortem exſulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. ea, quod majore pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademtam, pugnam parumper reſtituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conſpica-

tus ferocem juvenem Tarquinium, oſtentantem ſe in prima exſulum acie, domeſtica etiam gloria accenſus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejuſdem interfecti forent, ſubdit calcaria equo, & Tarquinium infeſto ſpiculo petit. Tarquinius retro in agmen ſuorum infenſo ceſſit hoſti. Valerium, temere invectum in exſulum aciem, ex tranſverſo quidam adortus transfigit: nec quidquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus ſuper corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Poſtumius, poſtquam cecidiſſe talem virum, exſules ferociter citato agmine invehi, ſuos perculſos cedere animadvertit; cohorti ſuæ, quam delectam manum præſidii cauſa circa ſe habebat, dat ſignum, ut, quem ſuorum fugientem viderint, pro hoſte habeant. ita metu ancipiti verſi a fuga Romani in hoſtem, & reſtituta acies. Cohors dictatoris tum primum prœlium iniït. integris corporibus animiſque feſſos adorti exſules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exſulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex ſubſidiariis manipulos aliquot in primam aciem ſecum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conſpicatus, interque eos inſignem veſte armiſque Mamilium noſcitans, tanto vi majore, quam paulo ante magiſter equitum, cum hoſtium duce prœlium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipſe inter ſpoliandum corpus hoſtis veruto percuſſus, cum victor in caſtra eſſet relatus, inter primam curationem exſpirave-

rit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite, descendant ex equis, & pugnam capessant. Dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, & pro antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equiti admoti equi, ut persequi hostem posset. secuta & pedestris acies. Ibi, nihil nec divinæ nec humanæ opis Dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur: ac pronuntiasse militi præmia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrasset. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules Q. Clœlius & T. Lartius. Inde A. Sempronius & M. Minucius. His consulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio: A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse: dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere

possis. Ap. Claudius deinde & P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuntio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuntio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ a primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ tribus una & viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Majis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam & Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturavit Romanus, ne prœlio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii pœnam non metuentes, necopinata res perculit. Armorum immemores obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumtis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque ejus, quicunque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus, indicatumque est, Volscos Her-

nicoſque parare bellum Romanis. Relata re ad ſenatum, adeo fuit gratum Patribus, ut & captivorum ſex millia Latinis remitterent, & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magiſtratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria eſſe. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remiſſi ad ſuos fuerant, magna circumfuſa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quiſque ſervierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate ſua. inde hoſpitia jungunt. Nunquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed & bellum Volſcum imminebat, & civitas, ſecum ipſa diſcors, inteſtino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob æs alienum. Fremebant, *ſe, foris pro libertate & imperio dimicantes, domi a civibus captos & oppreſſos eſſe; tutioremque in bello, quam in pace, inter hoſtes, quam inter cives, libertatem plebis eſſe.* invidiamque eam, ſua ſponte gliſcentem, inſignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum ſuorum inſignibus ſe in forum projecit. obſita erat ſqualore veſtis, fœdior corporis habitus pallore ac macie peremti. Ad hoc, promiſſa barba & capilli efferaverant ſpeciem oris. Noſcitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxiſſe ajebant, aliaque militiæ decora vulgo, miſerantes eum, jactabant. ipſe, teſtes honeſtarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverſo pectore oſten-

tabat. Sciscitantibus *unde ille habitus? unde deformitas?* cum circumfusa turba esset prope in concionis modum, *Sabino bello*, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id cumulatum usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremo, velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum & carnificinam esse.* Inde ostentare tergum, fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt; implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius & Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat. nec

agi quidquam per infrequentiam poterat ſenatus. Tum vero eludi atque extrahi ſe multitudo putare; &, Patrum qui abeſſent, non caſu, non metu, ſed impediendæ rei cauſa abeſſe, & conſules ipſos tergiverſari; nec dubie ludibrio eſſe miſerias ſuas. Jam prope erat, ut ne conſulum quidem majeſtas coerceret iras hominum: cum, incerti, morando, an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in ſenatum veniunt: frequentique tandem curia, non modo inter Patres, ſed ne inter conſules quidem ipſos, ſatis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir; imperio conſulari rem agendam cenſebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat cum tutius, tum facilius eſſe.

XXIV. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoſo advolant nuntio: *Volſcos infeſto exercitu ad urbem oppugnandam venire.* quæ audita (adeo duas ex una civitate diſcordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem affecere. Exſultare gaudio plebes; *ultores ſuperbiæ Patrum adeſſe* dicere *Deos.* alius alium confirmare, *ne nomina darent: cum omnibus potius, quam ſolos perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eoſdem pericula belli, penes quos præmia, eſſent.* At vero curia, mœſta ac trepida ancipiti metu & ab cive & ab hoſte, Servilium conſulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum conſul, miſſo ſenatu, in concionem prodit. ibi curæ eſſe Pa-

tribus ostendit, ut consulatur plebi. ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, cum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quidquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; neque Patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodo voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, &, qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; & undique ex tota urbe proripientium se ex privato, cum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit: parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit. reliquum noctis utrinque quieti datum. Postero die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, cum consul, quanquam cuncti undique, &

nexi ante omnes, ut ſignum daret, clamabant, experiendi animos militum cauſa parumper moratus, poſtquam ſatis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum ſigno, militem avidum certaminis emittit. Primo ſtatim incurſu pulſi hoſtes: fugientibus, quoad inſequi pedes potuit, terga cæſa: eques uſque ad caſtra pavidos egit. mox ipſa caſtra, legionibus circumdatis, cum Volſcos inde etiam pavor expuliſſet, capta direptaque. Poſtero die ad Sueſſam Pometiam, quo confugerant hoſtes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paulum recreatus egens miles. Conſul cum maxima gloria ſua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Volſcorum legati, rebus ſuis timentes poſt Pometiam captam, adeunt. His ex ſenatuſconſulto data pax, ager ademtus.

XXVI. Confeſtim & Sabini Romanos territavere. tumultus enim fuit verius, quam bellum. Nocte in urbe nuntiatum eſt, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem perveniſſe. ibi paſſim diripi atque incendi villas. Miſſus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Poſtumius, qui dictator bello Latino fuerat. ſecutus conſul Servilius cum delecta peditum manu. Pleroſque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini reſtitit Sabina legio. Feſſi, tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod ſatis eſſet virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, poſtero die, in magna jam ſpe undique

partæ pacis, legati Aurunci ſenatum adeunt, ni decedatur Volſco agro, bellum indicentes. Cum legatis ſimul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama, haud procul jam ab Aricia viſi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec conſuli ordine Patres, nec pacatum reſponſum arma inferentibus arma ipſi capientes dare poſſent. Ariciam infeſto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis ſigna collata, prœlioque uno debellatum eſt.

XXVII. Fuſis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promiſſa conſulis fidemque ſenatus exſpectabat: cum Appius, & inſita ſuperbia animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quam aſperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps &, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat: concurſus ad Servilium fiebat; illius promiſſa jactabant, illi exprobrabant ſua quiſque belli merita cicatriceſque acceptas. poſtulabant, ut aut referret ad ſenatum, aut ut auxilio eſſet conſul civibus ſuis, imperator militibus. Movebant conſulem hæc; ſed tergiverſari res cogebat. adeo in alteram cauſam non collega ſolum præceps ierat, ſed omnis factio nobilium. ita, medium ſe gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem conſulem & ambitioſum rati; plebes fallacem. brevique apparuit, æquaſſe eum Appii odium. Certamen conſulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus a ſe rem ad populum rejecit:

utri eorum dedicatio juſſu populi data eſſet, eum præeſſe annonæ, mercatorum collegium inſtituere, ſollemnia pro pontifice juſſit ſuſcipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio, primi pili centurioni: quod facile appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior faſtigio ſuo data eſſet, factum, quam ad conſulum ignominiam. Sævire inde utique conſulum alter Patreſque. ſed plebi creverant animi; & longe alia, quam primo inſtituerant, via graſſabantur. Deſperato enim conſulum ſenatuſque auxilio, cum in jus duci debitorem vidiſſent, undique convolabant. neque decretum exaudiri conſulis præ ſtrepitu & clamore poterat: neque, cum decreſſet, quiſquam obtemperabat. Vi agebatur, metuſque omnis & periculum libertatis, cum in conſpectu conſulis ſinguli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterat. Super hæc timor inceſſit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & inſectante ambitionem collegæ, qui populari ſilentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia jus non dixiſſet, adjiceret, ut ne delectum quidem ex ſenatuſconſulto haberet. *Non eſſe tamen deſertam omnino rempublicam, neque projectum conſulare imperium. Se unum & ſuæ & Patrum majeſtatis vindicem fore.* Cum circumſtaret quotidiana multitudo licentia accenſa, arripi unum inſignem ducem ſeditionum juſſit. Ille, cum a lictoribus jam traheretur, provocavit: nec ceſſiſſet provocationi conſul, quia non dubium erat populi judicium, niſi ægre victa pertinacia foret, conſilio

magis & auctoritate principum, quam populi clamore. adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

XXVIII. A. Virginius inde & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars in Esquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeo tumultuose excepta est clamoribus undique & indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profecto si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque (cum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam & dissipatam esse rempublicam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus esse, quam consulem) qualis Appius Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse.* Correpti consules cum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quam Patribus placeat, acturos) percontarentur; decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt. citant nominatim juniores. Cum ad nomen nemo responde-

ret, circumfuſa multitudo in concionis modum negare, *Ultra decipi plebem poſſe. Nunquam unum militem habituros, ni præſtaretur fides publica. libertatem unicuique prius reddendam eſſe, quam arma danda: ut pro patria civibuſque, non pro dominis, pugnent.* Conſules, quid mandatum eſſet a ſenatu, videbant: ſed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adeſſe invidiæ ſuæ participem: & apparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam ultima experirentur, ſenatum iterum conſulere placuit. tum vero ad ſellas conſulum prope convolavere minimus quiſque natu Patrum, abdicare conſulatum jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deeſſet.

XXIX. Utraque re ſatis experta, tum demum conſules: *Ne prædictum negetis, Patres conſcripti, adeſt ingens ſeditio. Poſtulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adſint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujuſque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal: citari nominatim unum ex iis, qui in conſpectu erant, dedita opera jubent. Cum ſtaret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, conſtitiſſet globus, lictorem ad eum conſules mittunt. quo repulſo, tum vero, indignum facinus eſſe, clamitantes, qui Patrum conſulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio eſſent. Sed ab lictore, nihil aliud quam prehendere prohibito, cum converſus in Patres impetus eſſet, conſulum intercurſu rixa ſedata eſt: in qua tamen, ſine lapide, ſine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriæ,

fuerat. Senatus, tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quam clamore & strepitu. Tandem, cum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro, esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat: *De iis tantum, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum* censebat. T. Lartius, *Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur. totam plebem ære alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur. quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius, & natura immitis, & efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miseriis*, ait, *sed licentia, tantum concitum turbarum; & lascivire magis plebem, quam sævire. Id adeo malum ex provocatione natum. quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum*, inquit, *dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi lictorem, qui sciet, jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit.*

XXX. Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres; utique Lartii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret. medium maxime & moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privata-

rum, quæ ſemper offecere officientque publicis conſiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quæ res utique alienaſſet plebem periculoſiſſimo tempore, cum Volſci Æquique & Sabini forte una omnes in armis eſſent. Sed curæ fuit conſulibus & ſenioribus Patrum, ut imperium, ſuo vehemens, manſueto permitteretur ingenio. Manium Valerium dictatorem Voleſi filium creant. Plebes, etſi adverſus ſe creatum dictatorem videbat, tamen, cum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triſte nec ſuperbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propoſitum, confirmavit animos, Servilii fere conſulis edicto conveniens. ſed & homini & poteſtati melius rati credi, omiſſo certamine nomina dedere. Quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectæ. ternæ inde datæ conſulibus: quatuor dictator uſus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaſerant. oratores Latinorum a ſenatu petebant, ut aut mitterent ſubſidium, aut ſe ipſos tuendorum finium cauſa capere arma ſinerent. Tutius viſum eſt, defendi inermes Latinos, quam pati, retractare arma. Vetuſius conſul miſſus eſt. is finis populationibus fuit. Ceſſere Æqui campis: locoque magis, quam armis, freti, ſummis ſe jugis montium tutabantur. Alter conſul, in Volſcos profectus, ne & ipſe tereret tempus, vaſtandis maxime agris hoſtem ad conferenda propius caſtra dimicandumque acie excivit. Medio inter caſtra campo, ante ſuum quiſque vallum, infeſtis ſignis conſtitere. multitudine aliquantum Volſci ſuperabant. Itaque effuſi & contemtim pugnam

iniere. Conſul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi paſſus, defixis pilis ſtare ſuos juſſit: ubi ad manum veniſſet hoſtis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volſci, curſu & clamore feſſi, cum ſe velut ſtupentibus metu intuliſſent Romanis, poſtquam impreſſionem ſenſere ex adverſo factam, & ante oculos micare gladios, haud ſecus, quam ſi in inſidias incidiſſent, turbati vertunt terga; & ne ad fugam quidem ſatis virium fuit, quia curſu in prœlium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti ſteterant, vigentes corporibus, facile adepti feſſos, & caſtra impetu ceperunt, & caſtris exutum hoſtem Velitras perſecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. pluſque ibi ſanguinis, promiſcua omnium generum cæde, quam in ipſa dimicatione, factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

XXXI. Dum hæc in Volſcis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exuitque caſtris. Equitatu immiſſo mediam turbaverat hoſtium aciem, qua, dum ſe cornua latius pandunt, parum apte introrſum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invaſit. eodem impetu caſtra capta, debellatumque eſt. Poſt pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invehitur. Super ſolitos honores locus in circo ipſi poſteriſque ad ſpectaculum datus: ſella in eo loco curulis poſita. Volſcis devictis Veliternus ager ademtus: Velitras coloni ab urbe miſſi & colonia de-

ducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent, perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret. Id male commissum, ignavia hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desiluere: ubi satis prædæ & victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat. tanta cum gratia, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid nexis fieri placeret. quæ cum rejecta relatio esset, *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor. optabitis, me Dius fidius, propediem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiæ intestinæ, bellum externum, fecere, ut hoc magistratu egeret respublica. Pax foris parta est, domi impeditur. privatus potius, quam dictator, seditioni interero.* ita, curia egressus, dictatura se abdicavit. Apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin præ-

ſtaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus proſecuti ſunt.

XXXII. Timor inde Patres inceſſit, ne, ſi dimiſſus exercitus foret, rurſus cœtus occulti conjurationeſque fierent. itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus eſſet, tamen, quoniam in conſulum verba juraſſent, ſacramento teneri militem rati, per cauſam renovati ab Æquis belli, educi ex urbe legiones juſſere. quo facto maturata eſt ſeditio. Et primo agitatum dicitur de conſulum cæde, ut ſolverentur ſacramento: doctos deinde, nullam ſcelere religionem exſolvi, Sicinio quodam auctore, injuſſu conſulum in Sacrum montem ſeceſſiſſe (trans Anienem amnem eſt) tria ab urbe millia paſſuum. ea frequentior fama eſt, quam, cujus Piſo auctor eſt, in Aventinum ſeceſſionem factam eſſe. Ibi ſine ullo duce, vallo foſſaque communitis caſtris, quieti, rem nullam niſi neceſſariam ad victum ſumendo, per aliquot dies neque laceſſiti, neque laceſſentes, ſeſe tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo ſuſpenſa erant omnia. Timere relicta ab ſuis plebes violentiam Patrum, timere Patres reſidem in urbe plebem, incerti, manere eam, an abire mallent. quam diu autem tranquillam, quæ ſeceſſerit, multitudinem fore? quid futurum deinde, ſi quod externum interim bellum exſiſtat? nullam profecto, niſi in concordia civium, ſpem reliquam ducere. eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati eſſe. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, & quod inde oriundus erat, plebi carum. Is, intro-

miſſus in caſtra, priſco illo dicendi & horrido modo nihil aliud, quam hoc, narraſſe fertur: *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum conſentiebant, ſed ſingulis membris ſuum cuique conſilium, ſuus ſermo fuerat, indignatas reliquas partes, ſua cura, ſuo labore ac miniſterio ventri omnia quæri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui. conſpiraſſe inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipſa una membra totumque corpus ad extremam tabem veniſſe. Inde apparuiſſe, ventris quoque haud ſegne miniſterium eſſe: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemuſque, diviſum pariter in venas maturum, confecto cibo, ſanguinem.* Comparando hinc, quam inteſtina corporis ſeditio ſimilis eſſet iræ plebis in Patres, flexiſſe mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, conceſſumque in conditiones, ut plebi ſui magiſtratus eſſent ſacroſancti, quibus auxilii latio adverſus conſules eſſet: neve cui Patrum capere eum magiſtratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius & L. Albinus. hi tres collegas ſibi creaverunt. in his Sicinium fuiſſe, ſeditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos eſſe dicant, ibique ſacratam legem latam. Per ſeceſſionem plebis Sp. Caſſius & Poſtumus Cominius conſulatum inierunt. his conſulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum conſul alter Ro-

mæ mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. Inde Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens & consilio & manu promtus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Cum subito exercitum Romanum, Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones profectæ ab Antio invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes; forte in statione Marcius fuit. Is cum delecta militum manu, non modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proxima urbis facta, ignem temere arreptum, imminentibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortu & Romanis auxit animum, & turbavit Volscos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis, columna ænea insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega afuerat, ictum; Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad

plebem, reductori plebis Romanæ in urbem, ſumtus funeri defuit. extulit eum plebs ſextantibus collatis in capita.

XXXIV. Conſules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, cum & foris quieta omnia a bello eſſent, & domi ſanata diſcordia, aliud multo gravius malum civitatem invaſit: caritas primum annonæ, ex incultis per ſeceſſionem plebis agris; fames deinde, qualis clauſis ſolet. ventumque ad interitum ſervitiorum utique & plebis eſſet, ni conſules providiſſent, dimiſſis paſſim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Oſtia litoribus, lævoque per Volſcos mari uſque ad Cumas, ſed quæſitum in Siciliam quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis cum coemtum eſſet, naves pro bonis Tarquiniorum ab Ariſtodemo tyranno, qui heres erat, retentæ ſunt. in Volſcis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipſis frumentatoribus fuit. Ex Tuſcis frumentum Tiberi venit: eo ſuſtentata eſt plebs. Incommodo bello in tam artis commeatibus vexati forent, ni Volſcos, jam moventes arma, peſtilentia ingens invaſiſſet. ea clade conterritis hoſtium animis, ut etiam, ubi ea remiſiſſet, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani, & Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino eſſet, miſerunt. M. Minucio deinde & A. Sempronio conſulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in ſenatu, quanti plebi daretur. Multi ve-

niſſe tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta ſeceſſione ac vi Patribus eſſent: in primis Marcius Coriolanus, hoſtis tribuniciæ poteſtatis, *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus priſtinum reddant Patribus. Cur ego plebejos magiſtratus, cur Sicinium potentem video, ſub jugum miſſus, tanquam a latronibus redemtus? Egone has indignitates diutius patiar, quam neceſſe eſt? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? Secedat nunc, avocet plebem; patet via in Sacrum montem alioſque colles. Rapiant frumenta ex agris noſtris, quemadmodum tertio anno rapuere. Utantur annona, quam furore ſuo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipſos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per ſeceſſionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu eſt, faciendumne fuerit, quam potuiſſe arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, & tribuniciam poteſtatem, & omnia invitis jura impoſita Patres demerent ſibi.

XXXV. Et ſenatui nimis atrox viſa ſententia eſt, & plebem ira prope armavit. *Fame ſe jam, ſicut hoſtes, peti: cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ ſola alimenta ex inſperato fortuna dederit, ab ore rapi, niſi C. Marcio vincti dedantur tribuni, niſi de tergo plebis Romanæ ſatisfiat. Eum ſibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut ſervire jubeat.* In exeuntem e curia impetus factus eſſet, ni peropportune tribuni diem dixiſſent. Ibi ira eſt ſuppreſſa. ſe judicem quiſque, ſe dominum vitæ neciſque inimici factum videbat. Contemtim primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non pœ-

næ, jus datum illi poteſtati; plebiſque, non Patrum, tribunos eſſe. ſed adeo infenſa erat coorta plebs, ut unius pœna defungendum eſſet Patribus. Reſtiterunt tamen adverſa invidia, uſique ſunt, qua ſuis quiſque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res eſt, ſi, diſpoſitis clientibus, abſterrendo ſingulos a coitionibus conciliiſque, disjicere rem poſſent. Univerſi deinde proceſſere, (quidquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem expoſcentes: *Unum ſibi civem, unum ſenatorem, ſi innocentem abſolvere nollent, pro nocente donarent.* Ipſe cum die dicta non adeſſet, perſeveratum in ira eſt. Damnatus abſens in Volſcos exſulatum abiit, minitans patriæ, hoſtileſque jam tum ſpiritus gerens. Venientem Volſci benigne excepere; benigniuſque in dies colebant, quo major ira in ſuos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hoſpitio utebatur Attii Tulli. Longe is tum princeps Volſci nominis erat, Romaniſque ſemper infeſtus. ita cum alterum vetus odium, alterum ira recens ſtimularet, conſilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, plebem ſuam impelli poſſe, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis ſæpe bellis, peſtilentia poſtremo amiſſa juventute, fractos ſpiritus eſſe: arte agendum in exoleto jam vetuſtate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi forte ex inſtauratione magni Romæ parabantur. inſtaurandi hæc cauſa fuerat. Ludis mane ſervum quidam paterfamiliæ, nondum commiſſo ſpectaculo, ſub furca cæſum medio ege-

rat circo. cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuiſſet. Haud ita multo poſt Ti. Atinio, de plebe homini, ſomnium fuit. Viſus Jupiter dicere, *Sibi ludis præſultatorem diſplicuiſſe: niſi magnifice inſtaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea conſulibus nuntiaret.* Quanquam haud ſane liber erat religione animus, verecundia tamen majeſtatis magiſtratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio ſtetit. filium namque intra paucos dies amiſit. cujus repentinæ cladis ne cauſa dubia eſſet, ægro animi eadem illa in ſomnis obverſata ſpecies viſa eſt rogitare, *Satin' magnam ſpreti numinis haberet mercedem? majorem inſtare, ni eat propere, ac nuntiet conſulibus.* Jam præſentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta eſt debilitate ſubita. Tum enimvero Deorum ira admonuit. feſſus igitur malis præteritis inſtantibuſque, conſilio propinquorum adhibito, cum viſa atque audita, & obverſatum toties ſomno Jovem, minas iraſque cœleſtes, repræſentatas caſibus ſuis, expoſuiſſet; conſenſu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad conſules lectica defertur. inde in curiam juſſu conſulum delatus, eadem illa cum Patribus ingenti omnium admiratione enarraſſet; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam eſſet, eum functum officio pedibus ſuis domum rediiſſe, traditum memoriæ eſt.

XXXVII. Ludi quam ampliſſimi ut fierent, ſenatus decrevit. Ad eos ludos, auctore Attio Tul-

lo, vis magna Volſcorum venit. Priuſquam committerentur ludi, Tulius, ut domi compoſitum cum Marcio fuerat, ad conſules venit. dicit eſſe, quæ ſecreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, *quod ſequius ſit, de meis civibus loquor. Non tamen admiſſum quidquam ab iis criminatum venio, ſed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, noſtrorum ingenia ſunt mobilia. Multis id cladibus ſenſimus. quippe qui non noſtro merito, ſed veſtra patientia, incolumes ſimus. Magna hic nunc Volſcorum multitudo eſt. ludi ſunt. ſpectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eandem occaſionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commiſſum ſit. horret animus, ne quid inconſulte ac temere fiat. Hæc, noſtra veſtraque cauſa, prius dicenda vobis, conſules, ratus ſum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo eſt, ne cujus facti dictive contagione præſens violer.* Hæc locutus abiit. Conſules cum ad Patres rem dubiam ſub auctore certo detuliſſent, auctor magis, ut fit, quam res, ad præcavendum vel ex ſupervacuo movit. factoque ſenatuſconſulto, ut urbem excederent Volſci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficiſci ante noctem juberent. Ingens pavor primo diſcurrentes ad ſuas res tollendas in hoſpitia perculit. Proficiſcentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut conſceleratos contaminatoſque, ab ludis, feſtis diebus, cœtu quodammodo hominum Deorumque, abactos eſſe.*

XXXVIII. Cum prope continuato agmine irent, prægreſſus Tullus ad caput Ferentinum, ut quiſque veniret, primores eorum excipiens, querendo

indignandoque, & eos ipſos ſedulo audientes ſecunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in ſubjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorſus, *Veteres populi Romani injurias, cladeſque gentis Volſcorum, ut omnia,* inquit, *obliviſcamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qua per noſtram ignominiam ludos commiſere? An non ſenſiſtis, triumphatum hodie de vobis eſſe? vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, ſpectaculo abeuntes fuiſſe? veſtras conjuges, veſtros liberos traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioſo agmini fuere obvii, exiſtimaſſe putatis? niſi aliquod profecto nefas eſſe, quo, ſi interſimus ſpectaculo, violaturi ſimus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab ſede piorum, cœtu, conciliοque abigi. Quid, deinde? illud non ſuccurrit, vivere nos, quod maturarimus proficiſci? ſi hoc profectio, & non fuga eſt. Et hanc urbem vos non hoſtium ducitis, ubi, ſi unum diem morati eſſetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum eſt; magno eorum malo, qui indixere, ſi viri eſtis.* Ita & ſua ſponte irarum pleni, & incitati, domos inde digreſſi ſunt; inſtigandoque ſuos quiſque populos effecere, ut omne Volſcum nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum ſententia lecti Attius Tullus & C. Marcius exſul Romanus, in quo aliquanto plus ſpei repoſitum. Quam ſpem nequaquam fefellit: ut facile appareret, ducibus validiorem, quam exercitu, rem

Romanam esse. Circejos profectus, primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem a Pedo ducit; &, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profecto orta esset; adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. sed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modo non conveniebat; quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius jam & Sex. Furius consules erant. Eos, recensentes legiones, præsidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit. deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem Patres, postquam apparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi*

de pace: ſi præda belli per otium frui velint, memorem ſe & civium injuriæ, & hoſpitum beneficii, anniſurum, ut appareat, exſilio ſibi irritatos, non fractos animos eſſe. Iterum deinde iidem miſſi non recipiuntur in caſtra. Sacerdotes quoque, ſuis inſignibus velatos, iſſe ſupplices ad caſtra hoſtium, traditum eſt, nihilo magis quam legatos flexiſſe animum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum conſilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut & Veturia, magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, ſecum in caſtra hoſtium irent: &, quam armis viri defendere urbem non poſſent, mulieres precibus lacrimiſque defenderent. Ubi ad caſtra ventum eſt, nuntiatumque Coriolano, adeſſe ingens mulierum agmen; in primo (ut qui nec publica majeſtate in legatis, nec in ſacerdotibus tanta offuſa oculis animoque religione motus eſſet) multo obſtinatior adverſus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui inſignem mœſtitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepoteſque ſtantem, *Niſi me fruſtrantur*, inquit, *oculi, mater tibi conjuxque & liberi adſunt.* Coriolanus, prope ut amens, conſternatus, ab ſede ſua cum ferret matri obviæ complexum; mulier in iram ex precibus verſa, *Sine, priuſquam complexum accipio, ſciam*, inquit, *ad hoſtem, an ad filium, venerim: captiva materne in caſtris tuis ſim? In hoc me longa vita & infelix ſenecta traxit, ut exſulem te, deinde hoſtem viderem? Potuiſti*

populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo & minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, cum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miserius, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet. Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde suos dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum periisse tradunt; alii alio leto. apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certe, hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exsilium esse.* Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeo sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ Muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum. sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prœlium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minus pernicioso quam pertinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius &

C. Aquillius. Sicinio Volſci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volſcis æquo Marte diſceſſum eſt.

XLI. Sp. Caſſius deinde & Proculus Virginius conſules facti. cum Hernicis fœdus ictum: agri partes duæ ademtæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi diviſurus conſul Caſſius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum poſſideri a privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipſos poſſeſſores, periculo rerum ſuarum terrebat. ſed & publica Patribus ſollicitudo inerat, largitione conſulem periculoſas libertati opes ſtruere. Tum primum lex agraria promulgata eſt; nunquam deinde uſque ad hanc memoriam ſine maximis motibus rerum agitata. Conſul alter largitioni reſiſtebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adverſante. quæ primo cœperat faſtidire, munus vulgatum a civibus iſſe in ſocios. ſæpe deinde & Virginium conſulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *Peſtilens collegæ munus eſſe. Agros illos ſervitutem iis, qui acceperint, laturos. regno viam fieri. Quid ita enim aſſumi ſocios & nomen Latinum? Quid attinuiſſe, Hernicis, paulo ante hoſtibus, capti agri partem tertiam reddi, niſi ut hæ gentes pro Coriolano duce Caſſium habeant?* Popularis jam eſſe diſſuaſor & interceſſor legis agrariæ cœperat. uterque deinde conſul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, paſſurum ſe aſſignari agros, dum ne cui, niſi civi Romano, aſſignentur. Caſſius, quia in agraria largitione ambitioſus in ſocios, eoque

civibus vilior erat, ut alio munere ſibi reconciliaret civium animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud ſecus, quam præſentem mercedem regni, aſpernata plebes. adeo propter ſuſpicionem inſitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum reſpuebantur. Quem, ubi primum magiſtratu abiit, damnatum necatumque conſtat. Sunt, qui patrem auctorem ejus ſupplicii ferant. eum, cognita domi cauſa, verberaſſe ac necaſſe, peculiumque filii Cereri conſecraviſſe. ſignum inde factum eſſe, & inſcriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quoſdam, idque propius fidem eſt, a quæſtoribus Cæſone Fabio & L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi judicio: dirutas publice ædes. ea eſt area ante Telluris ædem. Ceterum ſive illud domeſticum, ſive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio conſulibus.

XLII. Haud diuturna ira populi in Caſſium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipſa per ſe, demto auctore, ſubibat animos: accenſaque ea cupiditas eſt malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volſcis Æquiſque, militem præda fraudavere. quidquid captum ex hoſtibus eſt, vendidit Fabius conſul, ac redegit in publicum. Inviſum erat Fabium nomen plebi propter noviſſimum conſulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Æmilio Cæſo Fabius conſul crearetur. Eo infeſtior facta plebes ſeditione domeſtica bellum externum excivit: bello deinde civiles diſcordiæ intermiſſæ. uno animo Patres ac plebes

rebellantes Volſcos & Æquos, duce Æmilio, proſpera pugna vicere. Plus tamen hoſtium fuga, quam prœlium, abſumſit. adeo pertinaciter fuſos inſecuti ſunt equites. Caſtoris ædes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata eſt. vota erat Latino bello, Poſtumio dictatore. filius ejus, duumvir ad id ipſum creatus, dedicavit. Sollicitati & eo anno ſunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem poteſtatem lege populari celebrabant. Patres, ſatis ſuperque gratuiti furoris in multitudine credentes eſſe, largitiones temeritatiſque invitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad reſiſtendum conſules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præſens modo, ſed in venientem etiam annum M. Fabium Cæſonis fratrem, & magis inviſum alterum plebi accuſatione Sp. Caſſii, L. Valerium conſules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis eſt. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens poſt tres continuos conſulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. itaque, ut bene locatus, manſit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum; & Volſci rebellarunt. ſed ad bella externa prope ſupererant vires: abutebanturque iis inter ſemetipſos certando. Acceſſere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœleſtia, prope quotidianas in urbe agriſque oſtentantia minas. motique ira numinis cauſam nullam aliam vates canebant, publice privatimque nunc extis, nunc per aves conſulti, quam haud rite ſacra fieri. qui

terrores tamen eo evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit.

XLIII. Q. Fabius inde & C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, Cæso Fabius & Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Æqui oppugnabant. Vejentes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnaturos minabantur. Qui terrores, cum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam. sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. Ceterum tota invidia tribuniciæ potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam ipsius ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducendus Fabio in Æquos, in Vejentes Furio datur. Et in Vejentibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus, fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam cum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. nec il-

los, etſi non adhortatio inviſi ducis, ſuum ſaltem flagitium & publicum in præſentia dedecus, poſtmodo periculum, ſi animus hoſti rediſſet, cogere potuit gradum accelerare; aut, ſi aliud nihil, inſtare inſtructos. Injuſſu ſigna referunt, mœſtique, (crederes victos) exſecrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in caſtra. Nec huic tam peſtilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæſita ſunt. adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hoſtem ſuperent. Conſul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in ſe militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente conſulatus maneret. M. Fabium conſulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius fuit. is, eandem viam, velut proceſſiſſet Sp. Licinio, ingreſſus, delectum pauliſper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Appius Claudius, *Victam tribuniciam poteſtatem*, dicere, *priore anno; in præſentia re ipſa, exemplo in perpetuum: quando inventum ſit, ſuis ipſam viribus diſſolvi. Neque enim unquam defuturum, qui & ex collega victoriam ſibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quæſitam. Et plures, ſi pluribus opus ſit, tribunos ad auxilium conſulum paratos fore; & unum vel adverſus omnes ſatis eſſe. Darent modo & conſules & primores Patrum operam, ut, ſi minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac ſenatui conciliarent.* Præceptis Appii moniti Patres, & univerſi comiter ac benigne tribunos appellare; &

consulares, ut cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate, obtinuere, ut tribuniciæ potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse. quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Vejens bellum profecti; quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Vejentium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *Æternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant. id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primum in delectibus sævire solitos: eosdem in bello tamen paruisse ducibus. qualicunque urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse. jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Æquis: signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. Profecto, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quam indici ostendique bellum: cetera sua sponte fata & Deos gesturos.* Ea spes Etruscos armaverat, multis invicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quoque Romani nihil præterea

aliud, quam ſuas vires, ſua arma, horrebant: memoria peſſimi proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eo, ubi duæ ſimul acies timendæ eſſent. Itaque caſtris ſe tenebant, tam ancipiti periculo averſi. diem tempuſque forſitan ipſum leniturum iras, ſanitatemque animis allaturum. Vejens hoſtis Etruſcique eo magis præpropere agere: laceſſere ad pugnam: primo obequitando caſtris provocandoque; poſtremo, ut nihil movebant, qua conſules ipſos, qua exercitum increpando: *Simulationem inteſtinæ diſcordiæ remedium timoris inventum: & conſules magis non confidere, quam non credere ſuis militibus. Novum ſeditionis genus, ſilentium otiumque inter armatos.* ad hæc in novitatem generis originiſque, qua falſa, qua vera, jacere. Hæc, cum ſub ipſo vallo portiſque ſtreperent, haud ægre conſules pati. at imperitæ multitudinis nunc indignatio, nunc pudor, pectora verſare, & ab inteſtinis avertere malis: nolle inultos hoſtes, nolle ſucceſſum, non Patribus, non conſulibus: externa & domeſtica odia certare in animis. Tandem ſuperant externa. adeo ſuperbe inſolenterque hoſtis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poſcunt pugnam, poſtulant, ut ſignum detur. Conſules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant; ſed retro revocanda & abdenda cupiditas erat, ut adverſando remorandoque incitato ſemel militi adderent impetum. Redditur reſponſum, *immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ eſſe: caſtris ſe tenerent.* Edicunt inde, *ut abſtineant pugna. ſi quis injuſſu pug-*

naverit, ut in hoſtem animadverſuros. Ita dimiſſis, quo minus conſules velle credunt, creſcit ardor pugnandi. accedunt inſuper hoſtes ferocius multo, ut ſtatuiſſe non pugnare conſules cognitum eſt. Quippe impune ſe inſultaturos, non credi militi arma. rem ad ultimum ſeditionis erupturam, ſinemque veniſſe Romano imperio. His freti occurſant portis, ingerunt probra, ægre abſtinent, quin caſtra oppugnent. Enimvero non ultra contumeliam pati Romanus poſſe: totis caſtris undique ad conſules curritur. non jam ſenſim, ut ante, per centurionum principes poſtulant; ſed paſſim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiverſantur tamen. Fabius deinde, ad creſcentem tumultu jam metum ſeditionis collega concedente, cum ſilentium claſſico feciſſet: *Ego iſtos, Cn. Manli, poſſe vincere ſcio; velle ne ſcirem, ipſi fecerunt. Itaque certum atque decretum eſt, non dare ſignum, niſi, victores ſe redituros ex hac pugna, jurant. Conſulem Romanum miles ſemel in acie fefellit; Deos nunquam fallet.* Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnæ flagitator. *Victor*, inquit, *M. Fabi, revertar ex acie.* Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, alioſque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in ſe quiſque jurat. Juratis datur ſignum, arma capiunt, eunt in pugnam, irarum ſpeique pleni. Nunc jubent Etruſcos probra jacere, nunc armatis ſibi quiſque lingua promtum hoſtem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit. multis civilibus certaminibus infen-

ſos plebis animos illa pugna ſibi reconciliare ſtatuunt. Inſtruitur acies: nec Vejens hoſtis Etruſcæque legiones detrectant.

XLVI. Prope certa ſpes erat, non magis ſecum pugnaturos, quam pugnaverint cum Æquis. majus quoque aliquod, in tam irritatis animis & occaſione ancipiti, haud deſperandum eſſe facinus. Res aliter longe evenit. nam non alio ante bello infeſtior Romanus (adeo hinc contumeliis hoſtes, hinc conſules mora exacerbaverant) prœlium iniit. Vix explicandi ordinis ſpatium Etruſcis fuit, cum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quam emiſſis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars eſt atrociſſimus, venerat. Inter primores genus Fabium inſigne ſpectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium, (tertio hic anno ante conſul fuerat) principem in confertos Vejentes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuſcus, incautum inter multas verſantem hoſtium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Senſit utraque acies unius viri caſum, cedebatque inde Romanus: cum M. Fabius conſul tranſiluit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc juraſtis*, inquit, *milites, fugientes vos in caſtra redituros? adeo ignaviſſimos hoſtes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos juraſtis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.* Conſuli tum Cæſo Fabius prioris anni conſul, *Verbiſne iſtis, frater, ut pugnent, te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres,*

ut Fabio nomine eſt dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos. Sic in primum infeſtis haſtis provolant duo Fabii, totamque moverunt ſecum aciem.

XLVII. Prœlio ex parte una reſtituto, nihilo ſegnius in altero cornu Cn. Manlius conſul pugnam ciebat: ubi prope ſimilis fortuna eſt verſata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, ſic in hoc ipſum conſulem Manlium, jam velut fuſos agentem hoſtes, & impigre milites ſecuti ſunt; &, ut ille gravi vulnere ictus ex acie ceſſit, interfectum rati, gradum retulere. ceſſiſſentque loco, ni conſul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, ſe victorem fuſo altero cornu adeſſe, rem inclinatam ſuſtinuiſſet. Manlius quoque ad reſtituendam aciem ſe ipſe coram offert. Duorum conſulum cognita ora accendunt militum animos. ſimul & vanior jam erat hoſtium acies, dum, abundante multitudine freti, ſubtracta ſubſidia mittunt ad caſtra oppugnanda. In quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis, quam pugnæ, memores terunt tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem ſuſtinere non potuerant, miſſis ad conſules nuntiis, quo loco res eſſent, conglobati ad prætorium redeunt, & ſua ſponte ipſi prœlium renovant: & Manlius conſul, revectus in caſtra, ad omnes portas milite oppoſito, hoſtibus viam clauſerat. Ea deſperatio Tuſcis rabiem magis, quam audaciam, accendit. nam cum incurſantes, quacunque exitum oſtenderet ſpes, vano aliquoties im-

petu iſſent; globus juvenum unus in ipſum conſulem inſignem armis invadit. Prima excepta a circumſtantibus tela. ſuſtineri deinde vis nequit. Conſul mortifero vulnere ictus cadit, fuſique circa omnes. Tuſcis creſcit audacia. Romanos terror per tota caſtra trepidos agit. & ad extrema ventum foret, ni legati, rapto conſulis corpore, patefeciſſent una porta hoſtibus viam. Ea erumpunt; conſternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt conſulem. ibi iterum cæſi fuſique paſſim. Victoria egregia parta, triſtis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque conſul, decernente ſenatu triumphum, *Si exercitus ſine imperatore triumphare poſſit, pro eximia eo bello opera facile paſſurum*, reſpondit: *ſe, familia funeſta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba conſule altero amiſſo, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum.* Omni acto triumpho depoſitus triumphus clarior fuit. adeo ſpreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps collegæ fratriſque ducit: idem in utroque laudator, cum, concedendo illis ſuas laudes, ipſe maximam partem earum ferret. Neque immemor ejus, quod initio conſulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, ſaucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam eſſe Fabii: nec hoc ulla, niſi ſalubri reipublicæ, arte.

XLVIII. Igitur non Patrum magis, quam plebis, ſtudiis Cæſo Fabius cum T. Virginio conſul factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, jam aliqua

ex parte inchoata concordiæ ſpe, primo quoque tempore cum Patribus coaleſcerent animi plebis. Itaque principio anni cenſuit, priuſquam quiſquam agrariæ legis auctor tribunus exſiſteret, occuparent Patres ipſi ſuum munus facere: captivum agrum plebi quam maxime æqualiter darent. verum eſſe, habere eos, quorum ſanguine ac ſudore partus ſit. Aſpernati Patres ſunt: queſti quoque quidam, nimia gloria luxuriare & evaneſcere vividum quondam illud Cæſonis ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incurſionibus Æquorum Latini. eo cum exercitu Cæſo miſſus, in ipſorum Æquorum agrum depopulandum tranſit. Æqui ſe in oppida receperunt, muriſque ſe tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Vejente hoſte clades accepta temeritate alterius conſulis. actumque de exercitu foret, ni Cæſo Fabius in tempore ſubſidio veniſſet. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Vejentibus fuit; res proxime formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem. ubi abductas ſenſerant legiones, agros incurſabant; bellum quiete, quietem bello invicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec perfici poterat. & alia bella aut præſentia inſtabant, ut ab Æquis Volſciſque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis tranſiret, quieſcentibus: aut mox moturos ſe apparebat Sabinos ſemper infeſtos, Etruriamque omnem. ſed Vejens hoſtis, aſſiduus magis, quam gravis, contumeliis ſæpius, quam periculo, animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio ſinebat. Tum

Fabia gens ſenatum adiit. conſul pro gente loquitur: *Aſſiduo magis, quam magno, præſidio, ut ſcitis, Patres conſcripti, bellum Vejens eget. Vos alia bella curate: Fabios hoſtes Vejentibus date. Auctores ſumus, tutam ibi majeſtatem Romani nominis fore. Noſtrum id nobis velut familiare bellum, privato ſumtu gerere in animo eſt. Reſpublica & milite illic & pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Conſul e curia egreſſus, comitante Fabiorum agmine, qui in veſtibulo curiæ, ſenatuſconſultum exſpectantes, ſteterant, domum rediit. Juſſi armati poſtero die ad limen conſulis adeſſe, domos inde diſcedunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt. Familiam unam ſubiſſe civitatis onus: Vejens bellum in privatam curam, in privata arma verſum. Si ſint duæ roboris ejuſdem in urbe gentes; depoſcant, hæc Volſcos ſibi, illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos ſubigi populos poſſe. Fabii poſtero die arma capiunt: quo juſſi erant, conveniunt. Conſul, paludatus egrediens, in veſtibulo gentem omnem ſuam inſtructo agmine videt. acceptus in medium, ſigna ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum, per urbem inceſſit. Sex & trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem ſperneret egregius quibuslibet temporibus ſenatus, ibant, unius familiæ viribus Vejenti populo peſtem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum ſodaliumque, nihil medium, nec ſpem, nec curam, ſed im-

menſa omnia volventium animo; alia publica ſollicitudine excitata, favore & admiratione ſtupens: *Ire fortes, ire felices jubent, inceptis eventus pares reddere: conſulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab ſe, omnes honores ſperare.* Prætereuntibus Capitolium arcemque & alia templa, quidquid Deorum oculis, quidquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen fauſtum atque felix mittant, ſoſpites brevi in patriam ad parentes reſtituant. Incaſſum miſſæ preces. Infelici via dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus viſus locus communiendo præſidio. L. Æmilius inde & C. Servilius conſules facti. &, donec nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad præſidium modo tutandum Fabii ſatis erant, ſed tota regione, qua Tuſcus ager Romano adjacet, ſua tuta omnia, infeſta hoſtium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Vejentes, accito ex Etruria exercitu, præſidium Cremeræ oppugnant; & Romanæ legiones, ab L. Æmilio Conſule adductæ, cominus cum Etruſcis dimicant acie. quanquam vix dirigendi aciem ſpatium Vejentibus fuit. adeo inter primam trepidationem, dum poſt ſigna ordines introeunt, ſubſidiaque locant, invecta ſubito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, ſed conſiſtendi, ademit locum. Ita, fuſi retro ad ſaxa Rubra, (ibi caſtra habebant) pacem ſupplices petunt. cujus impetratæ, ab inſita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præſidium, pœnituit.

L. Rurſus cum Fabiis erat Vejenti populo, ſine ullo majoris belli apparatu, certamen: nec erant incurſiones modo in agros, aut ſubiti impetus incurſantium, ſed aliquoties æquo campo collatiſque ſignis certatum. genſque una populi Romani ſæpe ex opulentiſſima, ut tum res erant, Etruſca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Vejentibus viſum. inde conſilium ex re natum, inſidiis ferocem hoſtem captandi: gaudere etiam, multo ſucceſſu Fabiis audaciam creſcere. Itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut caſu incidiſſent, obviam acta: & agreſtium fuga vaſti relicti agri: & ſubſidia armatorum, ad arcendas populationes miſſa, ſæpius ſimulato, quam vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contemſerant hoſtem, ut ſua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent ſuſtineri poſſe. hæc ſpes provexit, ut ad conſpecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hoſtium apparebant arma) decurrerent. & cum improvidi effuſo curſu inſidias circa ipſum iter locatas ſuperaſſent, palatique paſſim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora; ſubito ex inſidiis conſurgitur, & adverſi & undique hoſtes erant. Primo clamor circumlatus exterruit: dein tela ab omni parte accidebant. coeuntibuſque Etruſcis, jam continenti agmine armatorum ſepti, quo magis ſe hoſtis inferebat, cogebantur breviore ſpatio & ipſi orbem colligere. quæ res & paucitatem eorum inſignem, & multitudinem Etruſcorum, multiplicatis in arto ordinibus, faciebat. Tum, omiſſa pu-

gna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. eo, nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. inde primo restitere. mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Vejens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. trecentos sex perisse satis convenit: unum prope puberem ætate relictum, stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. Cum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius & T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus. Tum quoque male pugnatum est, & Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primo pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quanquam parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prœlia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Servilius consules fiunt. post acceptam proximam pugnæ cladem Vejentes abstinuere acie. populationes erant, & velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non

agreſtes erant. Capti deinde eadem arte ſunt, qua ceperant Fabios. ſecuti dedita opera paſſim ad illecebras propulſa pecora, præcipitavere in inſidias. quo plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis cauſa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, caſtra Servilii conſulis adorti ſunt oppugnare. inde fuſi magna cæde in Janiculum ſe ægre recepere. Confeſtim conſul & ipſe tranſit Tiberim, caſtra ſub Janiculo communit. poſtero die, luce orta, nonnihil & heſterna felicitate pugnæ ferox, magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora eſſent, agebat conſilia, temere adverſo Janiculo ad caſtra hoſtium aciem erexit; fœdiuſque inde pulſus, quam pridie pepulerat, interventu collegæ ipſe exercituſque ejus eſt ſervatus. inter duas acies Etruſci, cum invicem his atque illis terga darent, occidione occiſi. Ita oppreſſum temeritate felici Vejens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, &, poſtquam timor ſibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque laſcivire rurſus animi; & priſtina mala, poſtquam foris deerant, domi quærere. tribuni plebem agitare ſuo veneno, agraria lege; in reſiſtentes incitare Patres, nec in univerſos modo, ſed in ſingulos. Q. Conſidius & T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. invidiæ erat amiſſum Cremeræ præſidium, cum haud procul inde ſtativa conſul habuiſſet. Eum oppreſ-

ſerunt. Cum & Patres haud minus, quam pro Coriolano, annifi eſſent, & patris Agrippæ favor haud dum exoleviſſet; in multa temperarunt tribuni. cum capitis anquiſiſſent, duo millia æris damnato multam dixerunt. ea in caput vertit. Negant tuliſſe ignominiam ægritudinemque: inde morbo abſumtum eſſe. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut conſulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio conſulibus, initio ſtatim anni, ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus ſuis aut Patrum, ſed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque, tribunicios impetus tulit. Et huic prœlium cum Tuſcis ad Janiculum erat crimini. ſed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, ſic tum in ſuo, non tribunos modo, ſed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere reſtituta quondam plebs eos ipſos, quibus tum ſæviret, magiſtratus, eas leges haberet) periculum audacia diſcuſſit. juvit & Virginius collega, teſtis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit judicium.

LIII. Certamina domi finita. Vejens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius conſul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos miſſus, caſtra Sabina, quæ pro mœnibus ſociorum locata erant, confeſtim aggreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum diſperſi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hoſtium vim, ea porta, cui ſigna primum intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes ma-

gis, quam prœlium, esse. tumultus e castris & in urbem penetrat: tanquam Vejis captis, ita pavidi Vejentes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt. deinde & ipsi utroque versis signis resistunt: & eques, ab consule immissus, Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duæ potentissimæ & maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Vejos geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, assumtis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti præda, præter suas recuperatas res, potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde & C. Manlius consules. Manlio Vejentes provincia evenit. non tamen bellatum. induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi. agrariæ legis tribuniciis stimulis plebs furebat. Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius & Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam an-

nalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quam juniores Patrum. suadent, monent, *Honoribus & administratione reipublicæ abstineant; consulares vero fasces, prætextam, curulemque sellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum & oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud, quam plebem, esse in republica crediderit; exsilium C. Marcii, Menenii damnationem & mortem, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus Patres, consilia inde, non publica, sed in privato, seductaque a plurium conscientia, habere. ubi cum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia. nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, cum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo, quod non descenderet tribunus: deinde, cum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, & desertam ac proditam caussam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant, domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratæ leges habe-

rent, morte collegæ monitos. Nec Patres ſatis moderate ferre lætitiam. adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam inſontes feciſſe videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam poteſtatem.

LV. Sub hac peſſimi exempli victoria delectus edicitur: paventibuſque tribunis, ſine interceſſione ulla conſules rem peragunt. Tum vero iraſci plebes, tribunorum magis ſilentio, quam conſulum imperio, & dicere, *Actum eſſe de libertate ſua; rurſus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam ac ſepultam tribuniciam poteſtatem. aliud agendum, ac cogitandum, quomodo reſiſtatur Patribus. Id autem unum conſilium eſſe, ut ſe ipſa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor & viginti lictores apparere conſulibus, & eos ipſos plebis homines. Nihil contemtius, neque infirmius, ſi ſint, qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios cum incitaſſent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quod ordines duxiſſet, negaret, ſe militem fieri debere, lictor miſſus eſt a conſulibus. Volero appellat tribunos. Cum auxilio nemo eſſet, conſules ſpoliari hominem, & virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero, *quoniam tribuni civem Romanum in conſpectu ſuo virgis cædi malunt*, *quam ipſi in lecto ſuo a vobis trucidari.* quo ferocius clamitabat, eo infeſtius circumſcindere & ſpoliare lictor. Tum Volero, & prævalens ipſe, & adjuvantibus advocatis, repulſo lictore, ubi indignantium pro ſe acerrimus erat clamor, eo ſe in turbam con-

ſertiſſimam recipit, clamitans, *Provoco, & fidem plebis imploro. adeſte cives! adeſte commilitiones! nihil eſt, quod exſpectetis tribunos, quibus ipſis veſtro auxilio opus eſt.* Concitati homines, veluti ad prœlium, ſe expediunt: apparebatque, omne diſcrimen adeſſe; nihil cuiquam ſanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempeſtati cum ſe conſules obtuliſſent, facile experti ſunt, parum tutam majeſtatem ſine viribus eſſe. violatis lictoribus, faſcibus fractis, e foro in curiam compelluntur, incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticeſcente deinde tumultu, cum in ſenatum vocari juſſiſſent, queruntur injurias ſuas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis ſententiis, vicere ſeniores, quibus, ira Patrum adverſus temeritatem plebis certari, non placuit.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium conſules habuit. contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni conſulibus permiſſurum tribunatum credebant, poſt publicam cauſam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis conſulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeji magiſtratus tributis comitiis fierent. Haud parva res ſub titulo prima ſpecie minime atroci ferebatur; ſed quæ patriciis omnem poteſtatem per clientium ſuffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratiſſimæ plebi, cum ſumma vi reſiſterent Patres; nec, quæ una vis ad reſiſtendum erat, ut

intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius, collega ejus, auctor cum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod ætatis ejus haud quisquam manu promtior erat. Is, cum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii, familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, cum a Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam & lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione, *Quandoquidem non facile loquor*, inquit, *Quirites*, *quam*, *quod locutus sum*, *præsto; crastino die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar*, *aut perferam legem.* Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quenquam, nisi in plebejum. Non enim

populi, ſed plebis, eum magiſtratum eſſe. nec illum ipſum ſubmovere pro imperio poſſe more majorum; quia ita dicatur: *Si vobis videtur, diſcedite, Quirites.* Facile & contemtim de jure diſſerendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad conſulem: conſul lictorem ad tribunum, privatum eſſe clamitans, ſine imperio, ſine magiſtratu; violatuſque eſſet tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in conſulem eſſet, & concurſus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Suſtinebat tamen Appius pertinacia tantam tempeſtatem: certatumque haud incruento prœlio foret, ni Quinctius, conſul alter, conſularibus negotio dato, ut collegam vi, ſi aliter non poſſent, de foro abducerent, ipſe nunc plebem ſævientem precibus leniſſet, nunc oraſſet tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent iræ ſpatium. non vim ſuam illis tempus ademturum; ſed conſilium viribus additurum. & Patres in populi, & conſulem in Patrum fore poteſtate.*

LVII. Ægre ſedata ab Quinctio plebs, multo ægrius conſul alter a Patribus. Dimiſſo tandem concilio plebis, ſenatum conſules habent. ubi cum timor atque ira invicem ſententias variaſſent; quo magis, ſpatio interpoſito, ab impetu ad conſultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi: adeo ut Quinctio gratias agerent, quod ejus opera mitigata diſcordia eſſet. Ab Appio petitur, *Ut tantam conſularem majeſtatem eſſe vellet, quanta eſſe in concordi civitate poſſet. Dum tribuni conſuleſque ad ſe quiſque omnia trahant, nihil relictum eſſe*

virium in medio: diſtractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu ſit, quam ut incolumis ſit, quæri. Appius contra, teſtari Deos atque homines, *rempublicam prodi per metum ac deſeri. non conſulem ſenatui, ſed ſenatum conſuli deeſſe. graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptæ ſint.* Victus tamen Patrum conſenſu quievit. lex ſilentio perfertur.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni ſunt: numero etiam addito, tres, perinde ac duo antea fuerint, Piſo auctor eſt. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæcilium. Volſcum Æquicumque inter ſeditionem Romanam eſt bellum coortum. vaſtaverant agros, ut, ſi qua ſeceſſio plebis fieret, ad ſe receptum haberet. Compoſitis deinde rebus, caſtra retro movere. Ap. Claudius in Volſcos miſſus. Quinctio Æqui provincia evenit. Eadem in militia ſævitia Appii, quæ domi, eſſe liberior, quod ſine tribuniciis vinculis erat. Odiſſe plebem plus quam paterno odio: ſe victum ab ea: ſe unico conſule objecto adverſus tribuniciam poteſtatem, perlatam legem eſſe; quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum ſpe, priores impedierint conſules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum ſævo imperio exercitum ſtimulabat. nec ulla vi domari poterat. tantum certamen animis imbiberant. Segniter, otioſe, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coercebat. Si citius agi vellet agmen, tardius ſedulo incedere: ſi adhortator operis adeſſet,

omnes sua sponte motam remittere industriam. præsenti vultus demittere, tacite prætereuntem exsecrari: ut invictus ille odio plebejo animus interdum moveretur. Omni nequidquam acerbitate promta, nihil jam cum militibus agere: a centurionibus corruptum exercitum dicere: tribunos plebei cavillans interdum & Volerones vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes, idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo submoveretur hostis: satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, cum insuper sævire vellet, concionemque advocaret; concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgo milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur. Hostem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tan-

dem, (quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur) remissa concione, iter in sequentem diem pronuntiari cum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Cum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius, nisi fugæ, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul, cum revocando nequidquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit. cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. & natura Quinctius erat lenior, & sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi offerre se, Æqui vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ. omnis militi data est. Addebantur & laudes, quibus, haud minus quam præmio, gau-

dent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; ſibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab ſenatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci diſcordia domi foriſque annum exactum, inſignem maxime comitia tributa efficiunt: res major victoria ſuſcepti certaminis, quam uſu; plus enim dignitatis comitiis ipſis detractum eſt, Patribus ex concilio ſubmovendis, quam virium aut plebi additum eſt, aut demtum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tiberio Æmilio conſulibus, cum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter judicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adverſario legis, cauſamque poſſeſſorum publici agri, tanquam tertio conſuli, ſuſtinenti, M. Duilius & C. Sicinius diem dixere. Nunquam ante tam inviſus plebi reus ad judicium vocatus populi eſt, plenus ſuarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo æque anniſi ſunt: propugnatorem ſenatus, majeſtatiſque vindicem ſuæ, ad omnes tribunicios plebejoſque oppoſitum tumultus, modum dumtaxat in certamine egreſſum, iratæ objici plebi. Unus e Patribus, ipſe Ap. Claudius, & tribunos, & plebem, & ſuum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non ſenatus preces perpellere unquam potuere, non modo ut veſtem mutaret, aut ſupplex prenſaret homines; ſed ne ut ex conſueta quidem aſperitate orationis, cum ad populum agenda cauſa eſſet, aliquid leniret atque ſubmitteret. Idem habitus oris, eadem contu-

macia in vultu, idem in oratione ſpiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam conſulem timuerat. Semel cauſam dixit, quo ſemper agere omnia ſolitus erat, accuſatorio ſpiritu. adeoque conſtantia ſua & tribunos obſtupefecit & plebem, ut diem ipſi ſua voluntate prodicerent: trahi deinde rem ſinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. ante tamen, quam prodicta dies veniret, morbo moritur. cujus cum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari ſollemni honore ſupremum diem tanti viri noluit; & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accuſationem audierat; & exſequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerius conſul, cum exercitu in Æquos profectus, cum hoſtem ad prœlium elicere non poſſet, caſtra oppugnare eſt adortus. Prohibuit fœda tempeſtas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, ſigno receptui dato, adeo tranquilla ſerenitas reddita: ut, velut numine aliquo defenſa caſtra oppugnare iterum, religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter conſul Æmilius in Sabinis bellum geſſit. & ibi, quia hoſtis mœnibus ſe tenebat, vaſtati agri ſunt. Incendiis deinde, non villarum modo, ſed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, cum prædatoribus occurriſſent, ancipiti prœlio digreſſi, poſtero die retulere caſtra in tutiora loca. Id ſatis conſuli viſum, cur pro victo relinqueret hoſtem, integro inde decedens bello.

LXIII. Inter hæc bella, manente diſcordia domi, T. Numicius Priſcus, A. Virginius conſules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, cum, Volſcos adeſſe, fumo ex incendiis villarum fugaque agreſtium cognitum eſt. ea res maturam jam ſeditionem ac prope erumpentum repreſſit. Conſules, coacti extemplo ab ſenatu ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hoſtes quidem, nihil aliud quam perfuſis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adverſus Volſcos, Virginius contra Æquos profectus. ibi ex inſidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem, prolapſam negligentia conſulis, reſtituit. Melius in Volſcis imperatum eſt. Fuſi primo prœlio hoſtes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentiſſimam acti. quam conſul oppugnare non auſus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volſcique Romanos exercitus tenent, Sabini uſque ad portas urbis populantes inceſſere. deinde ipſi paucis poſt diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram conſule ingreſſo in fines, plus cladium, quam intulerant, acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; ſed, ut ſemper alias, ſollicitæ certamine Patrum & plebis. Irata plebs intereſſe conſularibus comitiis noluit. Per Patres clienteſque Patrum conſules creati T. Quinctius, Q. Servilius. ſimilem annum priori conſules habent, ſeditioſa initia, bello deinde ex-

terno tranquilla. Sabini, Crustuminos campos citato agmine transgressi, cum cædes & incendia circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit; populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volscis respublica egregie gesta, cum ducis, tum militum opera. Primum æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque, plurimo sanguine. & Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, cum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque, in equos impositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos

& plures esse, & Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

LXV. Ubi illuxit, Romanus, integer satiatusque somno productus in aciem, fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit. quanquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægre teneri, clamare & poscere, ut perculsis instare liceat. Ferocius agunt equites: circumfusi duci vociferantur se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant, se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primo obstinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; &, clamore renovato, commovent aciem. tum rursus, impetu capto, enituntur, atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in summum clivi jugum evaderent, cum terga hostes dedere: effusoque cursu pæne agmine uno fugientes sequentes-

que caſtris incidere. In eo pavore caſtra capiuntur. qui Volſcorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus: paucos circumſeſſum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi; ſed quod jam inde ab infelici pugna caſtriſque amiſſis ceciderant animi.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBER III.

EPITOME

LIBRI TERTII.

Seditiones de agrariis legibus factæ. Capitolium, ab exſulibus & ſervis occupatum, cæſis iis receptum eſt. Cenſus bis actus eſt. priore luſtro cenſa ſunt civium capita centum quatuor millia & ducenta quatuordecim, præter orbos orbaſque. ſequenti, centum ſeptemdecim millia ducenta novemdecim. Cum adverſus Æquos res male geſta eſſet, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, cum rure intentus ruſtico operi eſſet, ad id bellum gerendum arceſſitus eſt. Is victos hoſtes ſub jugum miſit. Tribunorum plebis numerus ampliatus eſt, ut eſſent decem, trigeſimo ſexto anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad conſtituendas eas proponendaſque decemviri pro conſulibus ſine ullis aliis magiſtratibus creati, altero & trecenteſimo anno, quam Roma condita erat: &, ut a regibus ad conſules, ita a conſulibus ad decemviros translatum imperium. Hi, decem tabulis legum poſitis, cum modeſte ſe in eo honore geſſiſſent, & ob id in alterum quoque annum eun-

dem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, cum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt: donec inviso eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii. Qui, cum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; cum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coegitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius & unus collegarum, qui præcipue pœnam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti. Res præterea contra Sabinos, & Volscos, & Æquos prospere gestas continet, & parum honestum populi Romani judicium: qui, judex inter Ardeates & Aricinos sumtus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

I. Antio capto, Ti. Æmilius & Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus & agrarii se in spem legis erexerant, & tribuni rem, contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; & consul manebat in sententia sua. Possessores & magna pars Patrum, tribuniciis se jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctii duc-

tu & auſpicio agri capti priore anno aliquantum a Volſcis eſſe: Antium, propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci poſſe: ita ſine querelis poſſeſſorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc ſententia accepta eſt. Triumviros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. juſſi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit ſtatim (ut fit) faſtidium copia: adeoque pauci nomina dedere; ut ad explendum numerum coloni Volſci adderentur: cetera multitudo poſcere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui a Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipſi ſubita incurſione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius inſequenti anno (is enim cum Sp. Poſtumio conſul fuit) in Æquos miſſus, in Latino agro ſtativa habuit. intra caſtra quies neceſſaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum eſt, Q. Fabio & T. Quinctio conſulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui, haud dubia ſpe profectus, famam nominis ſui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis miſſos nuntiare juſſit: *Q. Fabium conſulem dicere, ſe ex Æquis pacem Romam tuliſſe, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidia & perjurio fiat, Deos nunc teſtes eſſe, mox fore ultores. Se tamen, utcunque ſit, etiam nunc, pœnitere ſua ſponte Æquos, quam pati hoſtilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: ſin perjurio gau-*

deant, Diis magis iratis, quam hoſtibus, geſturos bellum. Hæc dicta adeo nihil moverunt quenquam, ut legati prope violati ſint; exercituſque in Algidum adverſus Romanos miſſus. Quæ ubi Romam ſunt nuntiata, indignitas rei, magis quam periculum, conſulem alterum ab urbe excivit. ita duo conſulares exercitus ad hoſtem acceſſere acie inſtructa, ut confeſtim dimicarent. Sed cum forte haud multum diei ſupereſſet, unus ab ſtatione hoſtium exclamat: *Oſtentare hoc eſt, Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem inſtruitis. longiore luce ad id certamen, quod inſtat, nobis opus eſt. Craſtino die oriente ſole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem poſterum in caſtra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo ſomnoque curant. ubi illuxit poſtero die, prior aliquanto conſtitit Romana acies; tandem & Æqui proceſſere. Prœlium fuit utrinque vehemens; quod & Romanus ira odioque pugnabat, & Æquos conſcientia contracti culpa periculi, & deſperatio futuræ ſibi poſtea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen ſuſtinuere aciem Romanam Æqui: pulſique cum in fines ſuos ſe recepiſſent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commiſſa res ſit. Æquos populationibus incurſionibuſque meliores eſſe; & multas paſſim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat. agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios. cursus clamorque vocantium ad arma haud multum a pavore captæ urbis abesse. Forte ab Algido Quinctius consul redierat Romam, (id remedium timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit. Vocato dein senatu, cum, ex auctoritate Patrum justitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agris non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est. qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est. sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, & conditum ab Quinctio lustrum. censa civium capita centum quatuor millia & ducenta quatuordecim dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. Consul, cum ali-

quoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. quo cupide oblato, (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse. suspecta & colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, cum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos. isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa cum Antium redisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, cum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniæ Romam excitis, quærerent, quidnam rei esset. qui cum haud gravati venissent, introducti a consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit.

primo concursu pulsus se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque & proxima nocte & postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, & male pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nuntiaverunt. tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, *Videret ne quid respublica detrimenti caperet.* Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; pro consule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussi.

V. Multi per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris. vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita, &, quod necesse erat in tanto tumultu, justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, cum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta

erupit; &, cum persequi posset, metu substitit, ne qua, ex parte altera, in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuntio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit. qui, cæde legati & consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere, cum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares. venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra Romana Æquos legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit. ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum saucio consule revertentem, incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati & cohortium ultus est cædem. magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re,

quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. audet tamen Antias Valerius concipere summas: Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia & quadringentos cæsos: ceteram multitudinem, prædam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse cæde. interfecta inde quatuor millia, &, exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, & triginta. Ut Romam reditum & justitium remissum est, cœlum visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem Deûm exposcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post prœlium venerant, prope cum ignominia dimissi.

VI. Comitia inde habita. creati consules L. Æbutius, P. Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus & forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori; & auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis generis animantium & odore insolito urbanos, & agrestem, confertum in arta tecta, æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque invicem ac contagio

ipſa vulgabant morbos. Vix inſtantes ſuſtinentibus clades repente legati Hernici nuntiant, in agro ſuo Æquos Volſcoſque conjunctis copiis caſtra poſuiſſe. inde exercitu ingenti fines ſuos depopulari. Præterquam quod infrequens ſenatus indicio erat ſociis, afflictam civitatem peſtilentia eſſe, mœſtum etiam reſponſum tulere: *ut per ſe ipſi Hernici cum Latinis res ſuas tutarentur. Urbem Romanam ſubita Deûm ira morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut ſemper alias, ſociis opem laturos.* Diſceſſere ſocii, pro triſti nuntio triſtiorem domum referentes; quippe quibus per ſe ſuſtinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus ſuſtinuiſſent. Non diutius ſe in Hernico hoſtis continuit. pergit inde infeſtus in agros Romanos, etiam ſine belli injuria vaſtatos. Ubi cum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia non præſidiis modo deſerta, ſed etiam cultu agreſti, tranſirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus conſul. collega ejus Servilius exigua in ſpe trahebat animam. affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poſcebat, ſed vix ad quietas ſtationes viribus ſufficerent. Munus vigiliarum ſenatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per ſe ipſi obibant: circuitio ac cura ædilium plebei erat. ad eos ſumma rerum ac majeſtas conſularis imperii venerat.

VII. Deſerta omnia, ſine capite, ſine viribus, Dii præſides ac fortuna urbis tutata eſt, quæ Volſcis

Æquiſque, prædonum potius mentem, quam hoſtium, dedit. adeo enim nulla ſpes non potiundi modo, ſed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit, tectaque procul viſa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis paſſim caſtris fremitu orto, *quid in vaſto ac deſerto agro inter tabem pecorum hominumque deſides ſine præda tempus tererent, cum integra loca, Tuſculanum agrum, opimum copiis, petere poſſent?* ſigna repente convellerent, tranſverſiſque itineribus per Lavicanos agros in Tuſculanos colles tranſirent. eo vis omnis tempeſtaſque belli converſa eſt. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non miſericordia ſolum, moti, ſi nec obſtitiſſent communibus hoſtibus, infeſto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obſeſſis ſociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi cum hoſtes non inveniſſent, ſecuti famam ac veſtigia, obvii fiunt deſcendentibus ab Tuſculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquo prœlio pugnatum eſt, fideſque ſua ſociis parum felix in præſentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo ſtrages, quam quanta ferro ſociorum facta erat. conſul, qui unus ſupererat, moritur. mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, curio maximus. & per ignota capita late evagata eſt vis morbi: inopſque ſenatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. juſſi cum conjugibus ac liberis ſupplicatum ire, pacemque expoſcere Deûm. Ad id, quod ſua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia de-

lubra implent. ſtratæ paſſim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum cœleſtium, finemque peſti expoſcunt.

VIII. Inde paulatim, ſeu pace Deûm impetrata, ſeu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora ſalubriora eſſe incipere: verſiſque animis jam ad publicam curam, cum aliquot interregna exiſſent, P. Valerius Publicola tertio die, quam interregnum inierat, conſules creat L. Lucretium Tricipitinum & T. Veturium Geminum; ſive ille Vetuſius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles conſulatum ineunt, jam ſatis valida civitate, ut non ſolum arcere bellum, ſed ultro etiam inferre poſſet. Igitur nuntiantibus Hernicis, in fines ſuos tranſcendiſſe hoſtes, impigre promiſſum auxilium. duo conſulares exercitus ſcripti. Veturius miſſus in Volſcos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis ſociorum agro oppoſitus, non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo prœlio hoſtes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis ſedet, prædonum agmen fefellit, ſupra montes Præneſtinos ductum, inde demiſſum in campos. Vaſtavere agros Præneſtinum Gabinumque: ex Gabino in Tuſculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re ſubita, quam quod ad arcendam vim parum virium eſſet. Q. Fabius præerat urbi. is, armata juventute, diſpoſitiſque præſidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hoſtes, præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non auſi, cum circumacto agmine redirent, quanto lon-

gius ab urbe hoſtium abſcederent, eo ſolutiore cura in Lucretium incidunt conſulem, jam ante exploratis itineribus ſuis inſtructum, & ad certamen intentum. Igitur, præparatis animis, repentino pavore perculſos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; & compulſos in cavas valles, cum exitus haud in facili eſſent, circumveniunt. Ibi Volſcum nomen prope deletum eſt. tredecim millia quadringentos ſeptuaginta cecidiſſe in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, ſigna viginti ſeptem militaria relata, in quibuſdam annalibus invenio. ubi etſi adjectum aliquid numero ſit, magna certe cædes fuit. Victor conſul, ingenti præda potitus, eadem in ſtativa rediit. Tum conſules caſtra conjungunt: & Volſci Æquique afflictas vires ſuas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fuſis hoſtibus, etiam caſtra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum ſtatum rediit: ſecundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arſa tribunus plebis eo anno fuit. is, conſulibus abſentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum ſuperbiam ad plebem criminatus, maxime in conſulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *Nomine enim tantum minus invidioſum, re ipſa prope atrocius, quam regium, eſſe. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderata, infinita poteſtate: qui, ſoluti atque effrenati ipſi, omnes metus legum omniaque ſupplicia*

verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. Qua promulgata lege, cum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: *Insidiatum eum, & tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere? accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non illud consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari, quo minus pergat, ut cœperit. Vos*, inquit Fabius, *ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse. tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed*

invidiam, minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumtis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere. Agunt cum Terentillo tribuni: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit. & auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies cum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, & destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque: triumphantem secutæ suæ legiones. alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla, ab toto relata collegio, novos aggressa consules est. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & carnem pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur: quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula a conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent. inter ce-

tera monitum, ut ſeditionibus abſtineretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingenſque aderat certamen. Ecce (ut idem in ſingulos annos orbis volveretur) Hernici nuntiant, Volſcos & Æquos, etſi acciſæ res ſint, reficere exercitus: Antii ſummam rei poſitam: Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli eſſe. Ut hæc dicta in ſenatu ſunt, delectus edicitur: conſules belli adminiſtrationem inter ſe diſpartiri juſſi, alteri ut Volſci, alteri ut Æqui provincia eſſet. Tribuni coram in foro perſonare, *Fabulam compoſitam Volſci belli, Hernicos ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, ſed arte eludi. quia, coccidione prope occiſos Volſcos & Æquos movere ſua ſponte arma poſſe, jam fides abierit, novos hoſtes quæri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana. quam, oneratam armis, ex urbe præcipiti agmine acturi eſſent, exſilio & relegatione civium ulciſcentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem eſſe; niſi, dum in integro res ſit, dum domi, dum togati ſint, caveant, ne poſſeſſione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus ſit, non defore auxilium. conſentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum eſſe. Caviſſe Deos priore anno, ut tuto libertas defendi poſſet.* Hæc tribuni.

XI. At ex parte altera conſules in conſpectu eorum, poſitis ſellis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque ſecum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ cauſa: & ſtatim

vis coorta. Quemcunque lictor juſſu conſulis prehendiſſet, tribunus mitti jubebat. neque ſuum cuique jus modum faciebat, ſed virium ſpe & manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum ſe tribuni geſſiſſent in prohibendo delectu, ſic Patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, cum diſcedere populum juſſiſſent tribuni, quod Patres ſe ſubmoveri haud ſinebant. nec fere ſeniores rei intererant; quippe quæ non conſilio regenda, ſed permiſſa temeritati audaciæque eſſet. Multum & conſules ſe abſtinebant, ne cui in colluvione rerum majeſtatem ſuam contumeliæ offerrent. Cæſo erat Quinctius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine & viribus. ad ea munera, data a Diis, & ipſe addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu, promtior in civitate haberetur. Hic, cum in medio Patrum agmine conſtitiſſet, eminens inter alios, velut omnes dictaturas conſulatuſque gerens in voce ac viribus ſuis, unus impetus tribunicios populareſque procellas ſuſtinebat. Hoc duce, ſæpe pulſi foro tribuni, fuſa ac fugata plebs eſt. qui obvius fuerat, mulcatus nudatuſque abibat: ut ſatis appareret, ſi ſic agi liceret, victam legem eſſe. Tum, prope jam perculſis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæſoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obſtare legi, agitare plebem, tribunos velut juſto perſequi bello. Accuſator pati reum ruere,

invidiæque flammam ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Cæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa, sæpe ab juventute inconsulte dicta factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid sentitis jam, vos, Quirites, Cæsonem simul civem & legem, quam cupitis, habere non posse? Quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat: omnes Tarquinios superbia exsuperat. Exspectate, dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audacia regnantem videtis.* Assentiebantur multi, pulsatos se querentes, & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat judicio dies, apparebatque, vulgo homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, cum multa referret sua familiæque decora, affirmabat: *Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse. Suum primum militem fuisse; se sæpe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, *missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio. neminem unum esse, cujus magis opera putet rem restitutam.* L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere, *juvenem egregium, instruc-*

tum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque venisset, suum, quam alienum, mallent civem esse. Quod offendat in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri. Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quenquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso judicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem, grassantem in Subura, incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab Cæsone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari: nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi jubet hominem, & in vincula duci. patricii contra vi resistunt. T. Quinctius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem judicium, eum*

indemnatum indicta caufa non debere violari. Tribunus *fupplicium* negat *fumturum fe de indemnato; fervaturum tamen in vinculis effe ad judicii diem: ut, qui hominem necaverit, de eo fupplicii fumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto jus auxilii fui expediunt: in vincula conjici vetant: fifti reum, pecuniamque, nifi fiftatur, populo promitti, placere pronuntiant. Summam pecuniæ quantam æquum effet promitti, veniebat in dubium: id ad fenatum rejicitur. Reus, dum confulerentur Patres, retentus in publico eft. vades dare placuit. unum vadem tribus millibus æris obligarunt. quot darentur, permiffum tribunis eft. decem finierunt. tot vadibus accufator vadatus eft reum. Hic primus vades publicos dedit. dimiffus e foro nocte proxima in Tufcos in exfilium abiit. Judicii die cum excufaretur folum vertiffe exfilii caufa, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimifere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, in devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Cum, velut victores, tribuni, perculfis Patribus Cæfonis exfilio, prope perlatam effe crederent legem, &, quod ad feniores Patrum pertineret, ceffiffent poffeffione reipublicæ; juniores, id maxime quod Cæfonis fodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. fed ibi plurimum profectum eft, quod modo quodam temperavere impetus fuos.

Cum primo post Cæsonis exsilium lex cœpta ferri est; instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum submoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quidquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Cæsones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli, neque publice, neque privatim, truces esse, nisi cum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juventus erat. nec cetera modo tribuni tranquillo peregere; sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paulatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam, Cæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juventus tribuniciam potestatem e republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.*

Et ab Volſcis & Æquis ſtatum jam ac prope ſollemne in ſingulos annos bellum timebatur: propiuſque aliud novum malum, necopinato exortum. Exſules ſervique, ad quatuor millia hominum & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confeſtim in arce facta cædes eorum, qui conjurare & ſimul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma*, & *Hoſtes in urbe ſunt*, audiebantur. Conſules & armare plebem, & inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an inteſtinum, ab odio plebis, an ab ſervili fraude, urbem invaſiſſet, ſedabant tumultus, ſedando interdum movebant. nec enim poterat pavida & conſternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut, incerto hoſte, præſidium ſatis fidum ad omnia eſſet. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hoſtium eſſet, in ſtationibus diſponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat: *Se miſerrimi cujuſque ſuſcepiſſe cauſam, ut exſules injuria pulſos in patriam reduceret, & ſervitiis grave jugum demeret. id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi ſpes non ſit, ſe Volſcos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum & concitaturum.*

XVI. Dilucere res magis Patribus atque conſulibus. præter ea tamen, quæ denuntiabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id conſilium eſſet, ti-

mere : &, cum tantum in urbe hoſtium eſſet, mox Sabinæ Etruſcæque legiones ex compoſito adeſſent ; tum æterni hoſtes Volſci & Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, ſed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi & varii timores. inter ceteros eminebat terror ſervilis, ne ſuus cuique domi hoſtis eſſet : cui nec credere, nec, non credendo, ne infeſtior fieret, fidem abrogare, ſatis erat tutum. Vixque concordia ſiſti videbatur poſſe. tantum ſuperantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. manſuetum id malum, & per aliorum quietem malorum ſemper exoriens ; tumque eſſe peregrino terrore ſopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, ſed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium inſediſſe contenderent : patriciorum hoſpites clienteſque, ſi perlata lege fruſtra tumultuatos eſſe ſe ſentiant, majore, quam venerint, ſilentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim conſules habent, alio ſe majore ab tribunis metu oſtendente, quam quem nocturnus hoſtis intulerat.

XVII. Poſtquam arma poni, & diſcedere homines ab ſtationibus nuntiatum eſt, P. Valerius, collega ſenatum retinente, ſe ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit : *Quid hoc rei eſt*, inquit, *tribuni ? Ap. Herdonii ductu & auſpicio rempublicam everſuri eſtis ? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui ſervitia veſtra non commovit auctor ? Cum*

hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet? Inde ad multitudinem oratione versa: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini Deos vestros ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, & Minerva, alii Dii Deæque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut cum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. Non, quidquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, Deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem, ab his iisdem Sabinis auro captam, recepisti, da stirpi tuæ. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar.* Ultimum orationis fuit, *Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediat, jam se consularis imperii, jam tribuniciæ potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset.* Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. nox

certamina cœpta oppressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inserentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *Ut viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse; sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Vejens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magnopere censet, *Ne exspectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac sociales Deos, fidemque fœderum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturos Deos.* Placet ferri auxilium: juventus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, & urbe pacata, si edoceri se sissent, quæ fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quod populi*

colendi velut hereditaria cura ſibi a majoribus tradita eſſet, concilium plebis non impediturum. Hunc ducem ſecuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur & Tuſculana legio. certare ſocii civeſque, utri recuperatæ arcis ſuum decus facerent. dux uterque ſuos adhortatur. Trepidare tum hoſtes; nec ulli ſatis rei, præterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt ſigna Romani ſociique. Jam in veſtibulum perruperant templi, cum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius conſularis vidit cadentem. is, dato negotio ſuis, ut corpus obtegerent, ipſe in locum vicemque conſulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ rei ſenſus non pervenit ad militem: prius vicit, quam ſe pugnare ſine duce ſentiret. Multi exſulum cæde ſua fœdavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quiſque liber aut ſervus eſſet, ſuæ fortunæ a quoque ſumtum ſupplicium eſt. Tuſculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque luſtratum. In conſulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactaſſe fertur.

XIX. Pace parta, inſtare tum tribuni Patribus, *ut P. Valerii fidem exſolverent:* inſtare Claudio, *ut collegæ Deos manes fraude liberaret, agi de lege ſineret.* Conſul, *antequam collegam ſibi ſubrogaſſet*, negare, *paſſurum agi de lege.* Hæc tenuere contentiones uſque ad comitia conſulis ſubrogandi. Decembri menſe, ſummo Patrum ſtudio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Cæſonis, conſul creatur, qui ma-

giſtratum ſtatim occiperet. Perculſa erat plebes, conſulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute ſua, tribus liberis, quorum nemo Cæſoni cedebat magnitudine animi; conſilium & modum adhibendo, ubi res poſceret, priores erant. Is, ut magiſtratum iniit, aſſiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam ſenatu caſtigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, ſed ut in perdita domo, lingua criminibuſque regnarent. Cum Cæſone filio ſuo virtutem, conſtantiam, omnia juventutis belli domique decora pulſa ex urbe Romana & fugata eſſe. loquaces, ſeditioſos, ſemina diſcordiarum, iterum ac tertium tribunos peſſimis artibus regia licentia vivere. Aulus,* inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus ſupplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æſtimare velit. Herdonius, ſi nihil aliud, hoſtem ſe fatendo prope denuntiavit, ut arma caperetis: hic, negando bella eſſe, arma vobis ademit, nudoſque ſervis veſtris & exſulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum ſigna intuliſtis, quam hos hoſtes de foro tolleretis? Pudet Deorum hominumque. cum hoſtes in arce, in Capitolio eſſent, exſulum & ſervorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tuſculi ante, quam Romæ, ſumta ſunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tuſculanus dux, an P. Valerius & C. Claudius conſules Romanam arcem liberarent: & qui ante Latinos, ne pro ſe quidem ipſis, cum in finibus hoſtem haberent, attingere ar-*

ma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumsissent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis) si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nuntiaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti sunt? At enim, divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta respublica est, pejus multo, quam cum P. Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primum omnium, inquit, *Quirites, in Volscos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus Deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quam re ipsa experiri, est melius.*

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quærendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero*, inquit Quinctius, *nihil delectu opus*

est; cum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis. Cavillari tum tribuni, & populum exsolvere religione velle: *privatum eo tempore Quinctium fuisse, cum sacramento adacti sint.* Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia Deûm venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere: eo magis, quod, *& augures jussos adesse ad Regillum lacum*, fama exierat, *locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset; ut, quidquid Romæ vi tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules vellent. neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: & tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio.* Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quinctius dictitabat, *Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse reipublicæ, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse.*

XXI. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem implorant. nec ante moverunt de sententia consu-

lem, quam tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, pollitici sunt. Tunc, referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer*, inquit, *si vana vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est? Vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim vaniusque profecto est, sua decreta & consulta tollere, quam aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: &, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renuntiari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut & ipse populum Romanum hac licentia arceas: & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quinctium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis & Æquis Latini atque Hernici nuntiabant. jam Antii Volscorum legiones esse: & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. ægreque impetratum a tribunis, ut bellum præverti finerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi cum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pariter & socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item suæ cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit; &, cum undique instaret, non sustinentes impetum

Volſcos vallo deturbat. Tranſgreſſus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam caſtris expellit. Inde effuſe fugientes eques, cui ſuperare vallum haud facile fuerat, cum ad id ſpectator pugnæ adſtitiſſet, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in caſtris & extra munimenta cædes fugientium fuit: ſed præda major; quia vix arma ſecum efferre hoſtis potuit. deletuſque exercitus foret, ni fugientes ſilvæ texiſſent.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmiſſo, arcem Tuſculanam improviſo nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tuſculi conſidunt, ut diſtenderent hoſtium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in caſtra Antium perlata, movent Romanos haud ſecus, quam ſi Capitolium captum nuntiaretur. adeo & recens erat Tuſculanorum meritum, & ſimilitudo ipſa periculi repoſcere datum auxilium videbatur. Fabius, omiſſis omnibus, prædam ex caſtris raptim Antium convehit. Ibi modico præſidio relicto, citatum agmen Tuſculum rapit. nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma conſul Cornelius ſubvehit. Aliquot menſes Tuſculi bellatum. parte exercitus conſul caſtra Æquorum oppugnabat: partem Tuſculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam eo ſubiri potuit. fames poſtremo inde detraxit hoſtem. Quo poſtquam ventum ad extremum eſt, inermes nudique omnes ſub jugum ab Tuſculanis miſſi. hos, igno-

miniosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus jam Romanis, pulso hoste, periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, *fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendæ esse. se nihilominus rem susceptam peracturos.* Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribuniciæ in adventum consulum differentur. Erat & nova exorta causa motus. A. Cornelius & Q. Servilius quæstores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Cæsonem exstitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Cæsonem Romæ visum: affirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse. ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio judices.

Cum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volſcii, quam Cæſonis Volſcio teſte fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæſtores habere de reo, niſi prius habita de lege eſſent, paſſuros negabant. ita extracta utraque res in conſulum adventum eſt. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia ſilentium de lege erat, perculſos magna pars credebant tribunos. At illi, (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum diſceptationem ab lege certamen averterant. & cum conſules nihilominus adverſus continuationem tribunatus, quam ſi lex minuendæ ſuæ majeſtatis cauſa promulgata ferretur, tetendiſſent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax eſt petentibus data. Cenſus, res priore anno inchoata, perficitur: idque luſtrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt cenſa civium capita centum ſeptemdecim millia trecenta novemdecim. Conſulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod & foris pacem peperere, & domi, etſi non concors, minus tamen, quam alias, infeſta civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde & C. Nautius conſules facti duas reſiduas anni prioris cauſas exceperunt. Eodem modo conſules legem, tribuni judicium de Volſcio impediebant: ſed in quæſtoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Voleſi nepote, quæſtor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter conſul fuerat. Is,

quoniam neque Quinctiæ familiæ Cæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. Cum Virginius maxime & tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut, cum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt: qui, rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique prædæ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt questum injurias, & ex fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum* jubet *dicere: se alia interim acturum.* quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *& hæc*, inquit, *sacrata quercus, & quidquid Deorum est, audiant fœdus a vobis ruptum: nostrisque & nunc querelis adsint, & mox armis; cum Deorum hominumque simul violata jura exsequemur.* Romam ut rediere legati, senatus jussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum. & forsitan ad ultimum im-

pediſſent; ſed novus ſubito additus terror eſt.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infeſta populatione venit. fœdati agri, terror injectus urbi eſt. Tum plebs benigne arma cepit. reclamantibus fruſtra tribunis, magni duo exercitus ſcripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: caſtriſque ad Eretum poſitis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incurſionibus, tantam vaſtitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam, cum haud procul ab hoſte caſtra poſuiſſet, nulla magnopere clade accepta, caſtris ſe pavidus tenebat. Quod ubi ſenſerant hoſtes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: &, nocte adorti caſtra, poſtquam parum vis aperta profecerat, munitiones poſtero die circumdant. quæ priuſquam, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinque equites, inter ſtationes hoſtium emiſſi, Romam pertulere, conſulem exercitumque obſideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam inſperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, ſi urbem, non caſtra, hoſtes obſiderent. Nautium conſulem arceſſunt. in quo cum parum præſidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculſam reſtitueret, L. Quinctius Cincinnatus conſenſu omnium dicitur. Operæ pretium eſt audire, qui omnia præ divitiis humana ſpernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant eſſe, niſi ubi effuſe affluant opes. Spes unica imperii populi Ro-

mani L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipſum locum, ubi nunc navalia ſunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, ſeu foſſam fodiens palæ innixus, ſeu cum araret, operi certe, id quod conſtat, agreſti intentus, ſalute data invicem redditaque, rogatus, *ut, quod bene verteret ipſi reique publicæ, togatus mandata ſenatus audiret*, admiratus, rogitanſque, *ſatin' ſalva eſſent omnia?* togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua ſimul, abſterſo pulvere ac ſudore, velatus proceſſit, dictatorem eum legati gratulantes conſalutant: in urbem vocant: qui terror ſit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publice parata fuit, tranſvectumque tres obviam egreſſi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Ea frequentia ſtipatus, antecedentibus lictoribus, deductus eſt domum, & plebis concurſus ingens fuit. ſed ea nequaquam tam læta Quinctium vidit, & imperii nimium, & virum in ipſo imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil præterquam vigilatum eſt in urbe.

XXVII. Poſtero die dictator, cum ante lucem in forum veniſſet, magiſtrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, ſed qui, cum ſtipendia pedibus propter paupertatem feciſſet, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus eſſet. Cum magiſtro equitum in concionem venit, juſtitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quenquam privatæ quidquam rei agere. Tum, quicunque ætate militari eſſent, armati, cum ci-

bariis in dies quinque coctis vallisque duodenis; ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum. sumsere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apti, quam prœlio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri. tertium diem jam clausos esse: quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles*, inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: &, ut sensere, se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, &, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet: clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, &

jacere vallum. Edito imperio, ſignum ſecutum eſt. juſſa miles exſequitur: clamor hoſtes circumſonat. Superat inde caſtra hoſtium, & in caſtra conſulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem eſſe clamorem, atque auxilium adeſſe*, inter ſe gratulantes, ultro ex ſtationibus ac vigiliis territant hoſtem. Conſul differendum negat. *Illo clamore non adventum modo ſignificari, ſed rem ab ſuis cœptam: mirumque eſſe, ni jam exteriore parte caſtra hoſtium oppugnentur. Itaque arma ſuos capere, & ſe ſubſequi* jubet. Nocte initum prœlium eſt a legionibus: dictatori clamore ſignificant, ab ea quoque parte rem in diſcrimine eſſe. Jam ſe ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, cum, ab interiore hoſte prœlio cœpto, ne per media ſua caſtra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrſum verſi, vacuam noctem operi dedere. pugnatumque cum conſule ad lucem eſt. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adverſus unum exercitum pugnam ſuſtinebant. tum a Quinctiano exercitu, qui confeſtim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic inſtabat nova pugna: illa nihil remiſerat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a prœlio ad preces verſi, hinc dictatorem, hinc conſulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes ſe inde abire ſinerent. Ab conſule ad dictatorem ire juſſis ignominiam infenſus addidit. Gracchum Clœlium ducem principeſque alios vinctos ad ſe adduci jubet, oppido Corbione decedi: *Sanguinis ſe Æquorum non egere: licere abire: ſed, ut exprimatur tandem confeſſio,*

ſubactam domitamque eſſe gentem, ſub jugum abituros. Tribus haſtis jugum fit, humi fixis duabus, ſuperque eas tranſverſa una deligata. ſub hoc jugo dictator Æquos miſit.

XXIX. Caſtris hoſtium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiſerat) prædam omnem ſuo tantum militi dedit: conſularem exercitum ipſumque conſulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte, miles, ex eo hoſte, cui prope prædæ fuiſti. & tu, L. Minuci, donec conſularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita ſe Minucius abdicat conſulatu, juſſuſque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus manſuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiæ, hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libram pondo decreverit, & proficiſcentem eum patronum ſalutaverit. Romæ a Q. Fabio præfecto urbis ſenatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi juſſit. ducti ante currum hoſtium duces: militaria ſigna prælata: ſecutus exercitus præda onuſtus. Epulæ inſtructæ dicuntur fuiſſe ante omnium domos: epulanteſque cum carmine triumphali & ſollemnibus jocis, comiſſantium modo, currum ſecuti ſunt. Eo die L. Mamilio Tuſculano, approbantibus cunctis, civitas data eſt. Confeſtim ſe dictator magiſtratu abdicaſſet, ni comitia M. Volſcii falſi teſtis tenuiſſent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obſtitit metus. Volſcius damnatus Lanuvium in exſilium abiit. Quinctius ſexto decimo die dictatura, in ſex menſes accepta, ſe abdicavit. Per eos dies conſul

Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad vaſtatos agros ea quoque clades acceſſit Sabinis. Minucio Fabius Quintus ſucceſſor in Algidum miſſus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis eſt. ſed, quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eoſdem tribunos crearent. Lupos viſos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium luſtratum Capitolium eſſe. Hæc eo anno geſta.

XXX. Sequuntur conſules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni cum foris otium eſſet, domi ſeditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriuſque ventum foret, (adeo exarſerant animis) ni, velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amiſſum præſidium nuntiatum eſſet. Senatum conſules vocant, jubentur ſubitarium ſcribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, poſito legis certamine, nova de delectu contentio orta. vincebaturque conſulare imperium tribunicio auxilio, cum alius additur terror: Sabinum exercitum prædatum deſcendiſſe in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is metus perpulit, ut ſcribi militem tribuni ſinerent; non ſine pactione tamen, ut, quoniam ipſi quinquennium eluſi eſſent, parvumque id plebi præſidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expreſſit hoc neceſſitas Patribus. id modo excepere, ne poſtea eoſdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque poſt bellum, ut cetera, vanum eſſet) extemplo habita. Triceſimo ſexto anno

a primis tribunis plebis, decem creati ſunt, bini ex ſingulis claſſibus. itaque cautum eſt, ut poſtea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hoſtem. Horatius, cum jam Æqui, Corbione interfecto præſidio, Ortonam etiam cepiſſent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hoſtem non ex Algido modo, ſed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præſidium.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius conſules facti. Domi foriſque otium fuit. annona propter aquarum intemperiem laboratum eſt. De Aventino publicando lata lex eſt. Tribuni plebis iidem refecti ſequente anno, T. Romilio, C. Veturio conſulibus, legem omnibus concionibus ſuis celebrabant. *Pudere ſe numeri ſui nequidquam aucti, ſi ea res æque ſuo biennio jaceret, ac toto ſuperiore luſtro jacuiſſet.* Cum maxime hæc agerent, trepidi nuntii ab Tuſculo veniunt, Æquos in agro Tuſculano eſſe. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo conſules, cum exercitu miſſi, hoſtem in ſua ſede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. ſupra ſeptem millia hoſtium cæſa: alii fugati: præda parta ingens. Eam, propter inopiam ærarii, conſules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit. ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem conſules præbuit. Itaque ergo, ut magiſtratu abiere, Sp. Tarpejo, A. Aterio conſulibus, dies dicta eſt Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Allieno, ædile plebis. Uterque magna Patrum indignatione

damnatus, Romilius decem millibus æris, Veturius quindecim. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. *&* *se damnari posse* ajebant: *&* *plebem*, *&* *tribunos legem ferre non posse.* Tum, abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent. si plebejæ leges displicerent, at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur Patres: *daturum leges neminem, nisi ex Patribus*, ajebant. Cum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus; jussique inclitas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatium instituta, mores, juraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit: quietior insequens, P. Curiatio & Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio præbuit; dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus: multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus. ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P.

Seſtius Capitolinus. Neque eo anno quidquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius inſtabant tribuni, ut tandem ſcribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros ſine provocatione, & ne quis eo anno alius magiſtratus eſſet. Admiſcerenturne plebeji, controverſia aliquamdiu fuit. poſtremo conceſſum Patribus, modo ne lex Icilia de Aventino, aliæque ſacratæ leges abrogarentur.

XXXIII. Anno trecenteſimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab conſulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad conſules venerat, translato imperio. Minus inſignis, quia non diuturna, mutatio fuit. læta enim principia magiſtratus ejus nimis luxuriavere. eo citius lapſa res eſt, repetitumque, duobus uti mandaretur conſulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Seſtius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Poſtumius. Claudio & Genucio, quia deſignati conſules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus: & Seſtio alteri conſulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant. ſimul ut pro legatione tam longinqua præmio eſſet honos: ſimul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura uſui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos noviſſimis ſuffragiis ferunt, quo minus ferociter alio-

rum ſcitis adverſarentur. Regimen totius magiſtratus penes Appium erat favore plebis. adeoque novum ſibi ingenium induerat, ut plebicola repente omniſque auræ popularis captator evaderet, pro truci ſævoque inſectatore plebis. Decimo die jus populo ſinguli reddebant. eo die penes præfectum juris faſces duodecim erant: collegis novem ſinguli accenſi apparebant. & in unica concordia inter ipſos (qui conſenſus privatis interdum inutilis eſſet) ſumma adverſus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notaſſe, ſatis erit. Cum ſine provocatione creati eſſent; defoſſo cadavere, domi apud P. Seſtium, patriciæ gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifeſta atque atroci, C. Julius decemvir diem Seſtio dixit, & accuſator ad populum exſtitit, cujus rei judex legitimus erat: deceſſitque jure ſuo, ut demtum de vi magiſtratus populi libertati adjiceret.

XXXIV. Cum promtum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his ſummi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exſpectatione propoſitis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: &, *Quod bonum, fauſtum, felixque reipublicæ, ipſis, liberiſque eorum eſſet, ire, & legere leges propoſitas* juſſere. *Se*, *quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit*, *omnibus ſummis infimiſque jura æquaſſe. plus pollere multorum ingenia conſiliaque. Verſarent in animis ſecum unamquamque rem; agitarent deinde ſermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus*

minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non jussisse latas magis, quam tulisse, videri posset. Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea exspectatio, cum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus invicem appellatione decemviris, quærebat.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summa ope a se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. ipse medius inter tribunicios

Duilios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere, nihil sinceri esse; *Profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore. nimium in ordinem se ipsum cogere, & vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quærentis, esse.* Propaiam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (& id ipsum pessimo exemplo,) nemo unquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit. dejectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causa, & aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat: se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minutius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtelius, T. Antonius Merenda, Cæso Duilius, Sp. Oppius Cornicen, Man. Rabulejus.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam prius, quam inirent magistra-

tum, in ſuos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus inſtructi conſiliis, quæ ſecreto ab aliis coquebant, jam haud diſſimulando ſuperbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad Idus Majas rem perduxere. Idus tum Majæ ſollemnes ineundis magiſtratibus erant. Initio igitur magiſtratus primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris inſignem fecere. nam cum ita priores decemviri ſervaſſent, ut unus faſces haberet, & hoc inſigne regium in orbem, ſuam cujuſque vicem, per omnes iret, ſubito omnes cum duodenis faſcibus prodiere. Centum viginti lictores forum impleverant, & faſcibus ſecures illigatas præferebant. nec attinuiſſe demi ſecurim, cum ſine provocatione creati eſſent, interpretabantur. Decem regum ſpecies erat; multiplicatuſque terror non infimis ſolum, ſed primoribus Patrum, ratis cædis cauſam ac principium quæri: ut, ſi quis memorem libertatis vocem aut in ſenatu aut in populo miſiſſet, ſtatim virgæ ſecureſque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quod in populo nihil erat præſidii, ſublata provocatione, interceſſionem quoque conſenſu ſuſtulerant: cum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab ſe jura tuliſſent; & quædam, quæ ſui judicii videri poſſent, ad populum rejeciſſent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit. Abſtinebatur a Patribus: in humiliores libidinoſe crudeliterque conſulebatur: hominum, non cauſarum, toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet.

Judicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellaſſet, ab eo, ad quem venerat, ita diſcedebat, ut pœniteret, non prioris decreto ſtetiſſe. Opinio etiam ſine auctore exierat, non in præſentis modo temporis eos injuriam conſpiraſſe, ſed fœdus clandeſtinum inter ipſos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu poſſeſſum ſemel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumſpectare tum patriciorum vultus plebeji, & inde libertatis captare auram, unde ſervitutem timendo in eum ſtatum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odiſſe decemviros, odiſſe plebem: nec probare, quæ fierent; & credere, haud indignis accidere: avide ruendo ad libertatem in ſervitutem elapſos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præſentium conſules duo tandem & ſtatus priſtinus rerum in deſiderium veniant. Jam & proceſſerat pars major anni, & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quidquam jam ſupererat, ſi hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ eſſent, cur eo magiſtratu reipublicæ opus eſſet. Exſpectabant, quam mox conſulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribuniciam poteſtatem, munimentum libertati, rem intermiſſam, repararent. Cum interim mentio comitiorum nulla fieri, & decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum ſe oſtentaverant plebei, patriciis juvenibus ſepſerant latera. eorum catervæ tribunalia obſederant. Hi ferre, agere plebem plebiſ-

que res; cum fortuna, qua quidquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi, alii securi subjici; &, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta non modo non ire obviam injuriæ, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Majæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt. id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam exsistit, aut futurus videtur. nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni cœpti erant a finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere. lateque populati, cum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuntii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit. destitutis inter Patrum & plebis odia addidit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, præsidium orantes, nuntiant. Is pavor perpulit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent. citari

jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiæ immineret tempeſtas: omnes vaſtati agri periculorumque imminentium cauſas in ſe congeſturos: tentationemque eam fore abolendi ſibi magiſtratus, ni conſenſu reſiſterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Poſtquam audita vox in foro eſt præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiſerant jamdiu morem conſulendi ſenatus, mirabundam plebem convertit, *Quidnam incidiſſet, cur ex tanto intervallo rem deſuetam uſurparent. Hoſtibus belloque gratiam habendam, quod ſolitum quidquam liberæ civitatis fieret.* Circumſpectare omnibus fori partibus ſenatorem, raroque uſquam noſcitare: curiam inde ac ſolitudinem circa decemviros intueri; cum & ipſi inviſum conſenſu imperium, & plebs, quia privatis jus non eſſet vocandi ſenatum, non convenire Patres interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium, ſi ſe plebs comitem ſenatui det, &, quemadmodum Patres vocati non coeant in ſenatum, ſic plebs abnuat delectum. Hæc fremunt plebes. Patrum haud fere quiſquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum ceſſerant in agros; ſuarumque rerum erant, amiſſa publica: tantum ab injuria ſe abeſſe rati, quantum a cœtu congreſſuque impotentium dominorum ſe amoviſſent. Poſtquam citati non conveniebant, dimiſſi circa domos apparitores, ſimul ad pignora capienda, ſciſcitandumque, num conſulto detrectarent? referunt, ſenatum in agris eſſe. Lætius id decemviris acci-

dit, quam si præsentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tanquam jure cogentibus, senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinios* appellantem, admonentemque, *Valeriis & Horatiis ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertæsum esse; quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam, ut sollemne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis. quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolor libertate sua vindicanda, quam cupiditas injusta dominatione esset. De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam*

cum iis, qui, legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces & regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos; postea, post secessionem plebis, plebejos. Cujus illi partis essent, rogitare? Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponerent. graviora, quæ patiantur, videri jam hominibus, quam quæ metuant.

XL. Hæc vociferante Horatio, cum decemviri nec iræ nec ignoscendi modum reperirent, nec, quo evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam jurgio, similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes, *Ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam fœderis, nefarie icti cum collegis, meminisset. multo id magis se illius causa orare, quam reipublicæ. Quippe rempublicam, si a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se horrere.* Cum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad

prodendum interregem jubebat. censendo enim; quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam causa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, cum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *Quonam fato incidisset, mirari se* dictitans, *ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime oppugnarent? aut quid ita, cum per tot menses vacua civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit; nunc demum, cum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore cura occupatis animis, verum esse, præjudicium rei tantæ afferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius Horatiusque ante Idus Majas decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republica in tranquillum redacta, senatu disceptante, agi: & jam nunc ita se parare Appium Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent, perferrentur. In præsentia omnia præter bellum omitti placere: cujus si falso famam vulgatam, vanaque non nuntios solum, sed Tusculanorum etiam legatos, attulisse putent; speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides & nuntiis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi, de-*

cemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam præverti.

XLI. In hanc ſententiam ut diſcederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiuſque vociferari, *Ut de republica liceret dicere. dicturos ad populum, ſi in ſenatu per factionem non liceat. Neque enim ſibi privatos, aut in curia, aut in concione, poſſe obſtare; neque ſe imaginariis faſcibus eorum ceſſuros eſſe.* Tum Appius, jam prope eſſe ratus, ut, ni violentiæ eorum pari reſiſteretur audacia, victum imperium eſſet, *Non erit melius*, inquit, *niſi de quo conſulimus, vocem miſiſſe.* & ad Valerium, negantem ſe privato reticere, lictorem accedere juſſit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui ſimulabat conſulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet. Cum libertas non ultra vocem exceſſiſſet, decemviri propoſitum tenuere. Conſulares quoque ac ſeniores ab reſiduo tribuniciæ poteſtatis odio, cujus deſiderium plebi multo acrius, quam conſularis imperii, rebantur eſſe, prope malebant, poſtmodo ipſos decemviros voluntate abire magiſtratu, quam invidia eorum exſurgere rurſus plebem. ſi leniter ducta res ſine populari ſtrepitu ad conſules rediſſet, aut bellis interpoſitis, aut moderatione conſulum in imperiis exercendis, poſſe in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. juniores, cum ſine provocatione imperium eſſet, ad nomina reſpondent. legionibus ſcriptis, inter ſe

decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præeſſe exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius & Ap. Claudius. bellum domi majus, quam foris, apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono conſtans, quam navum in malitia, ingenium eſſe. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii, quam ſui, ſimilis mallet eſſe. huic bellum in Sabinis, Man. Rabulejo & Q. Pœtelio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum miſſus cum L. Minucio, & T. Antonio, & Cæſone Duilio, & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

XLII. Nihilo militiæ, quam domi, melius reſpublica adminiſtrata eſt. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio eſſent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa erat; qui, ne quid ductu atque auſpicio decemvirorum proſpere uſquam gereretur, vinci ſe per ſuum atque illorum dedecus patiebantur. Fuſi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis, exercitus erant. ab Ereto per ſilentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Cruſtumeriamque, loco edito caſtra communierant. perſecutis hoſtibus nuſquam ſe æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: caſtra quoque amiſſa erant; exutuſque omnibus utenſilibus

miles, Tuſculum ſe, fide miſericordiaque victurus hoſpitum, (quæ tamen non fefellerunt,) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, poſito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas cenſerent: omnes, qui per ætatem arma ferre poſſent, cuſtodire mœnia, ac pro portis ſtationes agere juberent: arma Tuſculum ad ſupplementum decernerent, decemviroſque, ab arce Tuſculi degreſſos, in caſtris militem habere: caſtra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hoſtes a conſilio urbis oppugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hoſtibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem tribunorum creandorum ſeceſſioniſque mentiones ad vulgus militum ſermonibus occultis ferentem, proſpeculatum ad locum caſtris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miſerant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot inſidiatores cecidere, cum ipſe ſe prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nuntiant in caſtra ceteri, præcipitatum in inſidias eſſe Siccium egregie pugnantem, militeſque quoſdam cum eo amiſſos. Primo fides nuntiantibus fuit. Profecta deinde cohors ad ſepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permiſſu, poſtquam nullum ſpoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum verſis corporibus, videre; hoſtium neque corpus ul-

lum, nec veſtigia abeuntium; profecto ab ſuis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena caſtra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impenſa facere maturaſſent. Sepultus ingenti militum mœſtitia, peſſima decemvirorum in vulgus fama, eſt.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quam quod per ſtuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis ſolum idem decemviris, qui regibus, ſed cauſa etiam eadem imperii amittendi eſſet. Ap. Claudium virginis plebejæ ſtuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honeſtum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor inſtituta fuerat, liberique inſtituebantur. Deſponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, & pro cauſa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius, amore ardens, pretio ac ſpe pellicere adortus, poſtquam omnia pudore ſepta animadverterat, ad crudelem ſuperbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in ſervitutem aſſereret, neque cederet ſecundum libertatem poſtulantibus vindicias: quod pater puellæ abeſſet, locum injuriæ eſſe ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) miniſter decemviri libidinis manum injecit; ſerva ſua natam (ſervamque appellans) eſſe. ſequique ſe jubebat; cunctantem vi abſtracturum. Pavida puella ſtupente, ad clamorem

nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icilii populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; cum assertor, *Nihil opus esse multitudine concitata*, ait, *se jure grassari, non vi.* Vocat puellam in jus; auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit: *Puellam, domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam ei esse. Id se indicio compertum afferre, probaturumque vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse.* Advocati puellæ, cum Virginium reipublicæ causa dixissent abesse, biduo affuturum, si nuntiatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famæ prius, quam libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus, *Quam libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ prætendant. Ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet. In his enim, quæ asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi. interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pater di-*

catur, promittat. Adversus injuriam decreti cum multi magis fremerent, quam quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, & sponsus Icilius interveniunt. dataque inter turbam via, cum multitudo Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: vociferantemque Icilium submovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi,* inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas & secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunicium auxilium & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum & in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem: neque tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginius viderit, de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse. me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.*

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Cum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum ho-*

minem, & tribunatum etiam nunc ſpirantem, locum ſeditionis quærere, diceret; *non præbiturum ſe illi eo die materiam: ſed ut jam ſciret, non id petulantiæ ſuæ, ſed Virginio abſenti & patrio nomini & libertati, datum, jus eo die ſe non dicturum, neque decretum interpoſiturum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure ſuo, vindicarique puellam in poſterum diem pateretur. Quod niſi pater poſtero die affuiſſet, denuntiare ſe Icilio ſimilibuſque Icilii, neque legi ſuæ latorem, neque decemviro conſtantiam defore: nec ſe utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos ſeditionis auctores: contentum ſe ſuis lictoribus fore.* Cum dilatum tempus injuriæ eſſet, ſeceſſiſſentque advocati puellæ; placuit omnium primum, fratrem Icilii filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam, &, quantum accelerari poſſet, Virginium acciri e caſtris. In eo verti puellæ ſalutem, ſi poſtero die vindex injuriæ ad tempus præſto eſſet. Juſſi pergunt, citatiſque equis nuntium ad patrem perferunt. Cum inſtaret aſſertor puellæ, ut vindicaret, ſponſoreſque daret; atque id ipſum agi diceret Icilius, ſedulo tempus terens, dum præciperent iter nuntii miſſi in caſtra; manus tollere undique multitudo, & ſe quiſque paratum ad ſpondendum Icilio oſtendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum eſt*, inquit, *craſtina die veſtra opera utar. ſponſorum nunc ſatis eſt.* Ita vindicatur Virginia, ſpondentibus propinquis. Appius, paulisper moratus, ne ejus rei cauſa ſediſſe videretur, poſtquam, omiſſis rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum ſe recepit; collegiſque in

caſtra ſcribit, *Ne Virginio commeatum dent; atque etiam in cuſtodia habeant.* Improbum conſilium ſerum, ut debuit, fuit: & jam commeatu ſumto profectus Virginius prima vigilia erat, cum poſtero die mane de retinendo eo nequidquam literæ redduntur.

XLVII. At in urbe prima luce, cum civitas in foro exſpectatione erecta ſtaret, Virginius ſordidatus filiam ſuam obſoleta veſte, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi & prenſare homines cœpit; & non orare ſolum precariam opem, ſed pro debita petere: *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie ſtare: nec alium virum eſſe, cujus ſtrenue ac ferociter facta in bello plura memorari poſſent. Quid prodeſſe, ſi, incolumi urbe, quæ, capta, ultima timeantur, liberis ſuis ſint patienda?* Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adverſus quæ omnia obſtinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius, quam amoris, mentem turbaverat) in tribunal eſcendit: &, ultro querente pauca petitore, *quod jus ſibi pridie per ambitionem dictum non eſſet*, priuſquam aut ille poſtulatum perageret, aut Virginio reſpondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto ſermonem prætenderit, forſan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. quia nuſquam ullum in tanta fœditate decreti veriſimilem invenio; id, quod conſtat, nudum videtur proponendum, decreſſe vindicias ſecundum

ſervitutem. Primo ſtupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: ſilentium inde aliquamdiu tenuit. Dein cum M. Claudius, circumſtantibus matronis, iret ad prehendendam virginem, lamentabiliſque eum mulierum comploratio excepiſſet; Virginius, intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi, filiam deſpondi: & ad nuptias, non ad ſtuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiſcue in concubitus ruere? Paſſurine hæc iſti ſint, neſcio. non ſpero eſſe paſſuros illos, qui arma habent.* Cum repelleretur aſſertor virginis a globo mulierum circumſtantiumque advocatorum, ſilentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienato ad libidinem animo, negat, *Heſterno tantum convicio Icilii violentiaque Virginii, cujus teſtem populum Romanum habeat, ſed certis quoque indiciis compertum ſe habere, nocte tota cœtus in urbe factos eſſe ad movendam ſeditionem. Itaque ſe, haud inſcium ejus dimicationis, cum armatis deſcendiſſe; non ut quenquam quietum violaret, ſed ut turbantes civitatis otium pro majeſtate imperii coerceret. Proinde quieſſe erit melius. I*, inquit, *lictor, ſubmove turbam; & da viam domino ad prehendendum mancipium.* Cum hæc intonuiſſet plenus iræ, multitudo ipſa ſe ſua ſponte dimovit, deſertaque præda injuriæ puella ſtabat. Tum Virginius, ubi nihil uſquam auxilii vidit, *Quæſo*, inquit, *Appi, primum ignoſce patrio dolori, ſi quid inclementius in te ſum invectus: deinde ſinas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei ſit; ut, ſi falſo pater dictus ſum, æquiore hinc animo diſcedam.* Data ve-

nia, ſeducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas; quibus nunc Novis eſt nomen. atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo poſſum*, ait, *modo, filia, in libertatem vindico*. Pectus deinde puellæ transfigit; reſpectanſque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput ſanguine hoc conſecro*. Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacunque ibat, viam facere: donec, multitudine etiam proſequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriuſque exſangue corpus ſublatum oſtentant populo: ſcelus Appii, puellæ infelicem formam, neceſſitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia eſſe?* ceteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo eſt mœſtior imbecillo animo, eo miſerabilia magis querentibus ſubjicit. Virorum & maxime Icilii vox tota, tribuniciæ poteſtatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate ſceleris, partim ſpe per occaſionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; poſtremo, cum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipſe, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non ſolum multitudo, ſed duces quoque multitudinis erant L. Valerius & M. Horatius. qui, repulſo lictore, ſi jure ageret, vindicare ſe a privato Icilium ajebant; ſi vim afferre conaretur, ibi quoque ſe haud impares fore. Hinc atrox rixa ori-

tur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. franguntur a multitudine fasces. In concionem Appius ascendit. Sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit: decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere a privato lictores jubebat: cum, fractis animis, Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit. videt imperium vi victum. Agitatus deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremo vocari jussit. ea res, quod magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; & multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, *ut omni ope ab seditione milites contineant.* ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum tenens, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit. & togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, *quid rei esset*, flens diu vocem non misit: tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium tur-

ba conſtitit, ac ſilentium fuit, ordine cuncta, ut geſta erant, expoſuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans, orabat, *Ne, quod ſcelus Ap. Claudii eſſet, ſibi attribuerent: neu ſe, ut parricidam liberûm, averſarentur. Sibi vitam filiæ ſua cariorem fuiſſe, ſi liberæ ac pudicæ vivere licitum fuiſſet. cum, velut ſervam, ad ſtuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia, liberos, miſericordia ſe in ſpeciem crudelitatis lapſum. Nec ſe ſuperſtitem filiæ futurum fuiſſe, niſi ſpem ulciſcendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuiſſet. Illis quoque enim filias, ſorores, conjugeſque eſſe. nec cum filia ſua libidinem Ap. Claudii exſtinctam eſſe; ſed, quo impunitior ſit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ ſimilis injuriæ. quod ad ſe attineat, uxorem ſibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miſeram, ſed honeſtam, mortem occubuiſſe. Non eſſe jam Appii libidini locum in domo ſua. ab alia violentia ejus eodem ſe animo ſuum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Ceteri ſibi ac liberis ſuis conſulerent.* Hæc Virginio vociferanti ſucclamabat multitudo, *nec illius dolori, nec ſuæ libertati ſe defuturos.* Et immixti turbæ militum togati, cum eadem illa querendo, docendoque, quanto viſa, quam audita, indigniora potuerint videri, ſimul profligatam jam rem nuntiando Romæ eſſe; inſecutique, qui Appium prope interemtum in exſilium abiſſe dicerent; perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque ſigna, & Romam proficiſcerentur. Decemviri ſimul his, quæ videbant, ſimul his, quæ

acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt: & leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, *& viros & armatos se esse*, respondetur. Eunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi: quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpejus, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent senatus verbis, *cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent?* Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre. id modo a multitudine conclamatum est, *ut L. Valerium & M. Horatium ad se mitterent. his se daturos responsum.*

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paulo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari.* Cum ad eum ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus reservate*, inquit, *ista de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi in-*

vidiæ ſint. Si quis uſus mei eſt, nihilo minor ex privato capietur. Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, ſeceſſio ab decemviris facta eſt, non minore motu animorum Siccii cædis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iiſdem tribunis plebis creandis ſequerentur, peritus rerum popularium imminenſque ei poteſtati, & ipſe prius, quam iretur ad urbem, pari poteſtate eundem numerum ab ſuis creandum curat. Porta Collina urbem intravere ſub ſignis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex ſuo numero duos crearent, qui ſummæ rerum præeſſent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, ſolliciti de ſumma rerum, cum ſenatus quotidie eſſet, jurgiis ſæpius terunt tempus, quam conſiliis. Siccii cædes decemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant ſe aliter ituros, quam ſi decemviri deponerent inſignia magiſtratus ejus, quo anno jam ante abiſſent. Decemviri, querentes ſe in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum cauſa creati eſſent, depoſituros imperium ſe ajebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus aſſiduis ni-

hil tranſigi, in Sacrum montem ex Aventino tranſit; affirmante Duilio, *Non prius, quam deſeri urbem videant, curam in animos Patrum deſcenſuram. admoniturum Sacrum montem conſtantiæ plebis. ſcituros, quod ſine reſtituta poteſtate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana, cui tum Ficulenſi nomen fuit, profecti, caſtra in monte Sacro locavere; modeſtiam patrum ſuorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire poſſet, retractante. Proſequuntur conjuges liberique, *cuinam ſe relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas ſancta eſſet*, miſerabiliter rogitantes. Cum vaſta Romæ omnia inſueta ſolitudo feciſſet, in foro præter paucos ſeniorum nemo eſſet; vocatis utique in ſenatum Patribus, deſertum apparuiſſet forum; plures jam, quam Horatius & Valerius, vociferabantur, *Quid exſpectabitis, Patres conſcripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia paſſuri eſtis? Quod autem iſtud imperium eſt, decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi eſtis? Non pudet, lictorum veſtrorum majorem prope numerum in foro conſpici, quam togatorum aliorumque? Quid, ſi hoſtes ad urbem veniant, facturi eſtis? quid, ſi plebs mox, ubi parum ſeceſſione moveamur, armata veniat? Occaſune urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non eſt habenda, aut habendi ſunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magiſtratibus, quam illi plebejis. Novam inexpertamque eam poteſtatem eripuere patribus noſtris, ne nunc, dulcedine ſemel capti, ferant deſiderium. cum præſertim nec nos temperemus*

imperiis, quo minus illi auxilii egeant. Cum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modo simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam componendasque res, decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei. Ob hæc advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, cum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret, in æquitate rerum plus, quam in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, & ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est. quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, & prius pæne, quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vul-*

tis. Nunquamne quiescet civitas nostra a suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quam gladio, opus est. Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis, cum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque; tunc, ut quæque causa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est.

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti cum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quidquam abnuere. Appius, truci ingenio & invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna. Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet. & ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nuntiantur hæc plebi. legatos, quidquid in urbe hominum supererat, prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, fau-*

ſum, felixque ſit vobis, reique publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberoſque veſtros: ſed, qua hic modeſtia fuiſtis, ubi nullius ager in tot rerum uſu neceſſario tantæ multitudini eſt violatus, eam modeſtiam ferte in urbem. in Aventinum ite, unde profecti eſtis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoaſtis libertatis veſtræ, tribunos plebi creabitis. præſto erit pontifex maximus, qui comitia habeat. Ingens aſſenſus alacritaſque cuncta approbantium fuit. Convellunt inde ſigna, profectique Romam certant cum obviis gaudio. armati per urbem ſilentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores ſeceſſionis; tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ eſt; & M. Duilium, qui tribunatum inſignem ante decemviros creatos geſſerat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, & plebs ſcivit, ne cui fraudi eſſet ſeceſſio ab decemviris facta. Confeſtim de conſulibus creandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium appellant.

LV. Per interregem deinde conſules creati, L. Valerius, M. Horatius, qui extemplo magiſtratum occeperunt. quorum conſulatus popularis ſine ulla

Patrum injuria, nec ſine offenſione fuit. quidquid enim libertati plebis caveretur, id ſuis decedere opibus credebant. Omnium primum, cum veluti in controverſo jure eſſet, tenerenturne Patres plebiſcitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Ut, quod tributim plebes juſſiſſet, populum teneret.* qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum eſt. Aliam deinde conſularem legem de provocatione, unicum præſidium libertatis, decemvirali poteſtate everſam, non reſtituunt modo, ſed etiam in poſterum muniunt, ſanciendo novam legem, *Ne quis ullum magiſtratum ſine provocatione crearet. qui creaſſet, eum jus faſque eſſet occidi: neve ea cædes capitalis noxæ haberetur.* Et cum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio ſatis firmaſſent, ipſis quoque tribunis, ut ſacroſancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibuſdam ex magno intervallo cærimoniis, renovarunt; & cum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, ſanciendo, *Ut, qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuiſſet, ejus caput Jovi ſacrum eſſet: familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quenquam ſacroſanctum eſſe; ſed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, ſacrum ſanciri. Itaque ædilem prehendi ducique a majoribus magiſtratibus: quod etſi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum eſſe, non haberi pro ſacroſancto ædilem: tribunos vetere jurejurando plebis, cum primum eam poteſtatem creavit, ſacroſanctos eſſe. Fuere, qui interpretarentur,

eadem hac Horatia lege consulibus quoque & prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse; judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem, appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea arbitrio consulum supprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit: *Qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus, patriciis transacta; quia nondum in quenquam unum sæviebatur.

LVI. Fundata deinde & potestate tribunicia, & plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium & Appium reum deligunt. Cum diem Appio Virginius dixisset, & Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, cum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicastis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudi, quæ impie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis,*

ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo. Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat. attamen & tribunos appellavit: &, nullo morante, arreptus a viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse, & non negligere humana*, fremunt, *& superbiæ crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire pœnas; provocare, qui provocationem sustulisset; & implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset;* ipsius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat: *suum infelix erga plebem Romanam studium, quod æquandarum legum causa cum maxima offensione Patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum sua propria bona malaque, cum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum. In præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate & misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, & monere, ne imitentur, quos oderint. Quod si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causa, in quam conspi-*

raſſe decemviros criminati ſint; ait ſe provocare ad populum: implorare leges de provocatione, & conſulares, & tribunicias, eo ipſo anno latas. Quem enim provocaturum, ſi hoc indemnato indicta cauſa non liceat? cui plebejo & humili præſidium in legibus fore, ſi Ap. Claudio non ſit? ſe documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata ſit: & appellatio provocatioque adverſus injuriam magiſtratuum oſtentata tantum inanibus literis, an vere data ſit.

LVII. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium & legum expertem & civilis & humani fœderis eſſe, ajebat. *Reſpicerent tribunal homines, caſtellum omnium ſcelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, ſanguini civium infeſtus, virgas ſecureſque omnibus minitans, Deorum hominumque contemtor, carnificibus, non lictoribus, ſtipatus, jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verſo, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, ab complexu patris abreptam, miniſtro cubiculi ſui clienti dono dederit. Ubi crudeli decreto nefandiſque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi, tollentes corpus ſemianime virginis, ſponſum avunculumque in carcerem duci juſſerit; ſtupro interpellato magis, quam cæde, motus. & illi carcerem ædificatum eſſe, quod domicilium plebis Romanæ vocare ſit ſolitus. Proinde, ut ille iterum ac ſæpius provocet, ſic ſe iterum atque ſæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in ſervitutem dederit: ſi ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.* Ut haud quoquam improbante, ſic magno motu animorum, cum tanti viri ſupplicio ſuamet plebi jam nimia

libertas videretur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Cum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere. eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

LVIII. C. Claudius, (qui, perosus decemvirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat) is magno jam natu, cum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, *Ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni: virum, honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Aver-*

terent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare; nec cum eo in gratiam rediisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam ordinum stabiliri posse. Erant, quos moveret sua magis pietate, quam ejus, pro quo agebat, causa. sed Virginius, *sui potius ut misererentur*, orabat, *filiæque: nec gentis Claudiæ, regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ & trium tribunorum preces audirent; qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Justiores hæ lacrimæ videbantur. itaque, spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiæ, quod in urbe fuerat, cum injustæ vindiciæ a collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit. testis productus, qui, septem & viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se sæviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegæ eorum exsilii causa solum verterunt: bona publicata sunt. & M. Claudius, assertor Virginiæ, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus Ti-

bur exſulatum abiit: maneſque Virginiæ, mortuæ quam vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto ſonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus inceſſerat Patres, vultuſque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, cum M. Duilius tribunus plebis, inhibito ſalubriter modo nimiæ poteſtatis, *Et libertatis*, inquit, *noſtræ & pœnarum ex inimicis ſatis eſt. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quenquam ſum paſſurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, cum nova expiata ſint decemvirorum ſuppliciis; & nihil admiſſum iri, quod vim tribuniciam deſideret, ſpondet perpetua conſulum amborum in libertate veſtra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni metum Patribus demſit, eademque auxit conſulum invidiam; quod adeo toti plebis fuiſſent, ut Patrum ſalutis libertatiſque prior plebejo magiſtratui, quam patricio, cura fuiſſet; & ante inimicos ſatietas pœnarum ſuarum cepiſſet, quam obviam ituros licentiæ eorum conſules appareret. Multique erant, qui mollius conſultum dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuiſſent. neque erat dubium, quin turbato reipublicæ ſtatu tempori ſuccubuiſſent.

LX. Conſules, rebus urbanis compoſitis, fundatoque plebis ſtatu, in provincias diverſi abiere. Valerius adverſus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volſcorumque ſuſtinuit conſilio bellum. Quod ſi extemplo rem fortunæ commiſiſſet, haud ſcio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auſpiciis Romanis hoſtibuſque

erant) magno detrimento certamen ſtaturum fuerit. Caſtris, mille paſſuum ab hoſte poſitis, copias continebat. hoſtes medium inter bina caſtra ſpatium acie inſtructa complebant. provocantibuſque ad prœlium reſponſum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati ſtando, ac nequidquam exſpectando certamen, Æqui Volſcique, poſtquam conceſſum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis caſtris præſidium, quam ſatis virium ad certamen. quod ubi conſul ſenſit, reddit illatum antea terrorem, inſtructaque acie ultro hoſtem laceſſit. Ubi illi, conſcientia quid abeſſet virium, detrectavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Cum per totum diem ſtetiſſent intenti ad certamen, nocti ceſſere: & Romani quidem pleni ſpei corpora curabant. Haudquaquam pari hoſtes animo nuntios paſſim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur caſtris Romanus, vallum invaſurus, ni copia pugnæ fieret. &, poſtquam multa jam dies erat, neque movebatur quidquam ab hoſte, jubet ſigna inferri conſul. motaque acie, indignatio Æquos & Volſcos inceſſit, ſi victores exercitus vallum potius, quam virtus & arma tegerent. Igitur & ipſi efflagitatum ab ducibus ſignum pugnæ accepere. Jamque pars egreſſa portis erat, deincepſque alii ſervabant ordinem, in ſuum quiſque locum deſcendentes, cum conſul Romanus prius, quam totis viribus fulta

constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hostes. deinde, cum animos collegissent, & undique duces, *victisne cessuri essent*, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *meminisse* jubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, prioribus prœliis per duces, non per milites, stetisse, ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes: & domi, quam foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset: unum Appium civem periculosæ libidinis. at, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis conditæ urbi accidere.* Aventini Sacrique montis admonebat, *ut*, *ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent: ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit: nec, æquatis legibus, imminutam virtutem populi Romani esse.* Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit, avolat deinde ad equites: *Agite, juvenes*, inquit, *præstate virtute peditem, ut honore*

atque ordine præſtatis. Primo concurſu pedes movit hoſtem. pulſum vos, immiſſis equis, exigite e campo. Non ſuſtinebunt impetum. & nunc cunctantur magis, quam reſiſtunt. Concitant equos, permittuntque in hoſtem, pedeſtri jam turbatum pugna: &, perruptis ordinibus, elati ad noviſſimam aciem, pars libero ſpatio circumvecti, jam fugam undique capeſſentes pleroſque a caſtris avertunt, præterequitanteſque abſterrent. Peditum acies, & conſul ipſe, viſque omnis belli fertur in caſtra: captiſque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modo, ſed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe lætitia modo celebrata eſt; in caſtris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos, excurſionibus ſufficiendo, prœliiſque levibus experiundo aſſuefecerat ſibi potius fidere, quam meminiſſe ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in ſummam totius profecerant ſpei. Nec ceſſabant Sabini, feroces ab re priore anno bene geſta, laceſſere atque inſtare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procurſantes pauci recurrenteſque tererent tempus, & in multa prœlia parvaque carperent ſummam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque ſemel fortunæ rem darent?*

LXII. Ad id, quod ſua ſponte ſatis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. *Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; ſibi ultro per contumelias hoſtem inſultare. quando autem ſe, ſi tum non ſint, pares hoſtibus fore?* Ubi hæc fremere militem in caſtris conſul ſenſit,

concione advocata, *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse. qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consultu collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos mihi effeceritis. & trahi bellum salubriter, & mature perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum*, affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumtum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Prœlium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. nam cum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quæ ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum; simulque & hosti se opponunt, &, æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

R 2

LXIII. Vadunt igitur in prœlium ab ſua parte omiſſum; & locum, ex quo ceſſerant, repetunt: momentoque non reſtituta modo pugna, ſed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus ſe ad equos recipit. tranſvolat inde in partem alteram, ſuis victoriæ nuntius: ſimul & in hoſtes jam pavidos, quippe fuſo ſuæ partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo prœlio virtus magis enituit. Conſul providere omnia, laudare fortes, increpare, ſicubi ſegnior pugna eſſet. Caſtigati fortium ſtatim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes conniſi hoſtem avertunt: nec deinde Romana vis ſuſtineri potuit. Sabini, fuſi paſſim per agros, caſtra hoſti ad prædam relinquunt. ibi non ſociorum, ſicut in Algido, res, ſed ſuas Romanus, populationibus agrorum amiſſas, recipit. Gemina victoria duobus bifariam prœliis parta, maligne ſenatus in unum diem ſupplicationes conſulum nomine decrevit. Populus injuſſu & altero die frequens iit ſupplicatum. & hæc vaga populariſque ſupplicatio ſtudiis prope celebratior fuit. Conſules ex compoſito eodem biduo ad urbem acceſſere, ſenatumque in Martium campum evocavere. ubi cum de rebus ab ſe geſtis agerent, queſti primores Patrum, ſenatum inter milites dedita opera terroris cauſa haberi. itaque inde conſules, ne criminationi locus eſſet, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis eſt, (jam tum Apollinarem appellabant) avocavere ſenatum. Ubi cum ingenti con-

ſenſu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho conſulum, multis diſſuaſum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hoſtibus, conſules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. nunquam ante de triumpho per populum actum, ſemper æſtimationem arbitriumque ejus honoris penes ſenatum fuiſſe. ne reges quidem majeſtatem ſummi ordinis imminuiſſe. ne ita omnia tribuni poteſtatis ſuæ implerent, ut nullum publicum conſilium ſinerent eſſe. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, ſi ſua quiſque jura ordo, ſuam majeſtatem teneat.* In eandem ſententiam multa & a ceteris ſenioribus Patrum cum eſſent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, ſine auctoritate ſenatus, populi juſſu triumphatum eſt.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebiſque prope in haud ſalubrem luxuriam vertit, conſpiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur, &, quo ſua minus cupiditas emineret, conſulibus quoque continuarent magiſtratum. Conſenſum Patrum cauſabantur, quo per contumeliam conſulum jura plebis labefacta eſſent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, ſi novos tribunos per factiones ſuas conſules adorti eſſent? non enim ſemper Valerios Horatioſque conſules fore, qui libertati plebis ſuas opes poſtferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præeſſet, potiſſimum M. Duilio ſorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magiſtratus invidiam imminentem cernenti. qui

cum ex veteribus tribunis negaret ullius ſe rationem habiturum, pugnarentque collegæ, ut liberas tribus in ſuffragium mitteret, aut concederet ſortem comitiorum collegis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum; injecta contentione, Duilius, conſules ad ſubſellia accitos cum interrogaſſet, quid de comitiis conſularibus in animo haberent, reſpondiſſentque, ſe novos conſules creaturos, auctores popularis ſententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis proceſſit. Ubi cum conſules, producti ad populum, interrogatique, ſi eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque geſtarum, conſules iterum faceret, quidnam facturi eſſent, nihil ſententiæ ſuæ mutaſſent; collaudatis conſulibus, quod perſeverarent ad ultimum diſſimiles decemvirorum eſſe, comitia habuit: &, quinque tribunis plebis creatis, cum præ ſtudiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimiſit; nec deinde comitiorum cauſa habuit. Satisfactum legi ajebat, quæ, numero nuſquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur, ſanciret; & ab iis, qui creati eſſent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, ſi qui vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis: hi tum uti, quos ſibi collegas cooptaſſint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei ſint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius, cum ad ultimum perſeveraſſet, negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere poſſe, victa col-

legarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpejum, & A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum a collegis, ajebat, rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebi faceret;* insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus & C. Julius, consules facti, coitiones tribunorum adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis concordiæ quoque intestinæ causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, cum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore

anni parte languidior ferme eſſet: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid ſpei, ſi ſimiles Icilio tribunos haberet: nomina tantum ſe biennio habuiſſe. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces ſuos credere juvenes eſſe; ita malle, ſi modus excedendus eſſet, ſuis, quam adverſariis, ſupereſſe animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle ſimulando ita ſe quiſque extollit, ut deprimat alium, in difficili eſt: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro ſe efficiunt: & injuriam a nobis repulſam, tanquam aut facere aut pati neceſſe ſit, injungimus aliis.

LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartum & Agrippa Furius, conſules inde facti, nec ſeditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: ſed imminebat utrumque. Jam non ultra diſcordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in Patres, cum dies alicui nobilium dicta novis ſemper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum ſtrepitum, velut ſigno accepto, arma cepere Æqui ac Volſci: ſimul quod perſuaſerant iis duces cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuiſſe, abnuente jam plebe imperium. *eo adverſus ſe non eſſe miſſos exercitus. diſſolvi licentia militandi morem. nec pro communi jam patria Romam eſſe. quidquid irarum ſimultatumque cum externis fuerit, in ipſos verti. obcæcatos lupos inteſtina rabie opprimendi occaſionem eſſe.* Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati ſunt: deinde poſtquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero, exſultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipſa

Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi ostentantes. unde postquam inulti, prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quinctius consul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos, vix Hernicis modo pares, T. Quinctio quartum consule ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quanquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitæ erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contemsere? nos consules? an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; &, si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contemsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro multati, sub jugum missi, & se & vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus, Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos patriciorum, nos plebejorum magistratuum, sustulere illi animos.*

Pro Deûm fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupiſtis. concordiæ cauſa conceſſimus. Decemviros deſideraſtis. creari paſſi ſumus. Decemvirorum vos pertæſum eſt. coegimus abire magiſtratu. Manente in eoſdem privatos ira veſtra, mori atque exſulare nobiliſſimos viros honoratiſſimoſque paſſi ſumus. Tribunos plebis creare iterum voluiſtis. creaſtis. Conſules facere veſtrarum partium, etſi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magiſtratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tribunicium, provocationem ad populum, ſcita plebis injuncta Patribus, ſub titulo æquandarum legum, noſtra jura oppreſſa tulimus & ferimus. Qui finis erit diſcordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc eſſe patriam licebit? Victi nos æquiore animo quieſcimus, quam vos victores. Satiſne eſt, nobis vos metuendos eſſe? Adverſus nos Aventinum capitur, adverſus nos Sacer occupatur mons. Eſquilias quidem ab hoſte prope captas, & ſcandentem in aggerem Volſcum hoſtem nemo ſubmovit. in nos viri, in nos armati eſtis.

LXVIII. *Agitedum, ubi hic curiam circumſederitis, & forum infeſtum feceritis, & carcerem impleveritis principibus; iiſdem iſtis ferocibus animis egredimini extra portam Eſquilinam: aut, ſi ne hoc quidem audetis, ex muris viſite agros veſtros ferro ignique vaſtatos, prædam abigi, fumare incenſa paſſim tecta. At enim communis res per hæc loco eſt pejore: ager uritur, urbs obſidetur, belli gloria penes hoſtes eſt. Quid tandem? privatæ res veſtræ in quo ſtatu ſunt? Jam unicuique ex agris ſua damna nuntiabuntur. quid eſt tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis*

amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum super alias, & concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrum quisquam re, fortuna, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem ac liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, cum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, & in castris, non in foro, faciebatis, & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant; præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriæque, simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad Penates redibatis. nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus, & in foro vivite. sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos & Volscos proficisci? Ante portas est bellum. si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet, & in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum jussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsenti pace læti, nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil, præter publicum com-

modum, videt. nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis, nec in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare & stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se, quam nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, & patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, & a portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, arma & bellum spectabat: & agrestium fuga, spoliatique in agris & vulnerati, fœdiora iis, quæ subjiciebantur oculis, nuntiantes, totam urbem ira implevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; & primores Patrum *dignam* dicere *concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vita omni, plena honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis asperiorem domando multitudinem fecisse: T. Quinctium orationem memorem majestatis Patrum, concordiæque ordinum, & temporum inprimis habuisse. Orare eum collegam-*

que, ut capeſſerent rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum conſulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulſari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vaſtatis agris, urbe prope oppugnata. Conſenſu omnium delectus decernitur habeturque. Cum conſules in concione pronuntiaſſent, *Tempus non eſſe cauſas cognoſcendi; omnes juniores poſtero die prima luce in campo Martio adeſſent; cognoſcendis cauſis eorum, qui nomina non dediſſent, bello perfecto ſe daturos tempus; pro deſertore futurum, cujus non probaſſent cauſam:* omnis juventus affuit poſtero die. Cohortes ſibi quæque centuriones legerunt: bini ſenatores ſingulis cohortibus præpoſiti. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, ut ſigna, eo ipſo die a quæſtoribus ex ærario promta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo ſint: exercituſque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate ſequentibus, manſerit ad decimum lapidem. Inſequens dies hoſtem in conſpectum dedit, caſtraque ad Corbionem caſtris ſunt conjuncta. Tertio die, cum ira Romanos, illos, cum toties rebellaſſent, conſcientia culpæ ac deſperatio irritaret, mora dimicandi nulla eſt facta. |

LXX. In exercitu Romano cum duo conſules eſſent poteſtate pari; quod ſaluberrimum in adminiſtratione magnarum rerum eſt, ſumma imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: & prælatus ille facilitati ſubmittentis ſe comiter reſpondebat, communicando conſilia laudeſque, & æquan-

do imparem ſibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa ſiniſtrum tenuit: Sp. Poſtumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud ſegniter reſiſtentibus Volſcis. Ser. Sulpicius per mediam hoſtium aciem cum equitatu perrupit. unde cum eadem reverti poſſet ad ſuos, priuſquam hoſtis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hoſtium ſatius viſum eſt. momentoque temporis, in averſam incurſando aciem, ancipiti terrore diſſipaſſet hoſtes, ni ſuo proprio eum prœlio equites Volſcorum & Æquorum exceptum aliquamdiu tenuiſſent. Ibi vero Sulpicius negare, *cunctandi tempus eſſe, circumventos intercluſoſque ab ſuis* vociferans, *ni equeſtre prœlium conniſi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum ſatis eſſe: conficerent equos viroſque, ne quis reveheretur inde ad prœlium, aut integraret pugnam. non poſſe illos reſiſtere ſibi, quibus conferta peditum acies ceſſiſſet.* Haud ſurdis auribus dicta: impreſſione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipſos equoſque ſpiculis confodere. is finis pugnæ equeſtris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuntios ad conſules rei geſtæ mittunt, ubi jam inclinabatur hoſtium acies. nuntius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua permiſſus equitatus turbaverat ordines. Siniſtrum deinde cornu ab Quinctio conſule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribuſque fe-

rox, cum omni parte pugnæ melius res geri, quam apud ſe, videret, accepta ſigna ab ſigniferis ipſe inferre, quædam jacere etiam in confertos hoſtes cœpit. Cujus ignominiæ metu concitati milites, invaſere hoſtem. ita æquata ex omni parte victoria eſt. Nuntius tum a Quinctio venit, victorem jam ſe imminere hoſtium caſtris: nolle irrumpere, antequam ſciat debellatum & in ſiniſtro cornu eſſe. Si jam fudiſſet hoſtes, conferret ad ſe ſigna, ut ſimul omnis exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam caſtraque hoſtium venit. ibi paucis defendentibus, momentoque fuſis, ſine certamine in munitiones irrumpunt: prædaque ingenti compotem exercitum, ſuis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amiſſæ erant, reducunt. Triumphum nec ipſos poſtulaſſe, nec delatum iis ab ſenatu, accipio: nec traditur cauſa ſpreti aut non ſperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, cum Valerio atque Horatio conſulibus, qui præter Volſcos & Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab ſenatu triumphus eſſet: verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum conſulibus petere triumphum: ne etiam, ſi impetraſſent, magis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriam honeſtam ex hoſtibus partam, turpe domi de finibus ſociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro cum ſæpe bello certaſſent, multis invicem cladibus feſſi, judicem populum Romanum cepere. Cum

ad caufam orandam veniffent, concilio populi a magiftratibus dato, magna contentione actum. jamque editis teftibus, cum tribus vocari, & populum inire fuffragium oporteret, confurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: &, *Si licet*, inquit, *confules, de republica dicere, errare ego populum in hac caufa non patiar.* Cum, ut vanum, eum negarent confules audiendum effe, vociferantemque, *prodi publicam caufam*, fubmoveri juffiffent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere femper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *Annum fe tertium & octogefimum agere, & in eo agro, de quo agitur, militaffe, non juvenem, vicefima jam ftipendia merentem, cum ad Coriolos fit bellatum. Eo rem fe vetuftate obliteratam, ceterum fuæ memoriæ infixam, afferre: agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuiffe; captifque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari fe, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam ufurpaverint incolumi Coriolana re, eum fe a populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos fperent. Sibi exiguum vitæ tempus fupereffe: non potuiffe fe tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu cepiffet, eum fenex quoque voce, qua una poffet, vindicaret. Magnopere fe fuadere populo, ne inutili pudore fuam ipfe caufam damnaret.*

LXXII. Confules cum Scaptium non filentio modo, fed cum affenfu etiam, audiri animadvertiffent, Deos homines que teftantes flagitium ingens

fieri, Patrum primores arcessunt. cum his circumire tribunos, orare, *Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam rem litem vertendo; cum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis. Nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quam quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari: hoc socios audire: hoc hostes. quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc, concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium: populum Romanum quadruplatoris & interceptoris litis alienæ personam laturum. quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum.* Hæc consules, hæc Patres vociferantur. sed plus cupiditas & auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sane quidquam bono causæ levatur dedecus judicii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quam Patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus & ab externis mansit.

